

«Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών»

«Επιστήμες της Αγωγής»

Διπλωματική Εργασία

Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Κρεσταινίτη Αναστασία

Επιβλέπων καθηγητής: Σαπουντζής Αντώνιος

Πάτρα, Ιούλιος 2022

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Κρεσταινίτη Αναστασία

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής / Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Σαπουντζής Αντώνιος

«Αναπληρωτής Καθηγητής, ΔΠΘ»

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Σιδηροπούλου Μαρία

«Επίκουρη Καθηγήτρια, ΔΠΘ»

Πάτρα, Ιούλιος 2022

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Στην προσπάθεια εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας μου και μετά την ολοκλήρωσή της, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον καθηγητή μου κ. Αντώνιο Σαπουντζή για την αгаστή συνεργασία που είχαμε, για την εμπιστοσύνη του στο πρόσωπό μου και την πολύτιμη βοήθειά του, κάθε φορά που προέκυπτε ανάγκη. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς όλους τους συναδέλφους- φίλους εκπαιδευτικούς για την ουσιαστική βοήθεια που μου παρείχαν και για τον χρόνο που μου αφιέρωσαν συμμετέχοντας στη διαδικασία της συνέντευξης. Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου, τον σύζυγο και τα παιδιά μου για την υπομονή και την ηθική συμπαράσταση που επέδειξαν όλο αυτό το χρονικό διάστημα.

Περίληψη

Στην κοινωνία είναι εμφανής η παρουσία στερεοτύπων και προκαταλήψεων καθότι ο άνθρωπος έχει την τάση να σχηματίζει κατηγορίες ανάλογα με τα χαρακτηριστικά των ατόμων. Η διαμόρφωση και ανάπτυξη τους εξαρτάται από διάφορους παράγοντες όπως η οικογένεια, το σχολείο, οι προσωπικές εμπειρίες και οι συναναστροφές. Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις έχουν αρνητικές συνέπειες τόσο για τα άτομα έναντι των οποίων εκφράζονται όσο και για την κοινωνία συνολικά. Το σχολείο το οποίο αποτελεί έναν χώρο όπου διαμορφώνονται κοινωνικές αξίες και συμπεριφορές αποτελεί το σημείο έκφρασης στερεοτύπων και προκαταλήψεων. Στο πλαίσιο αυτό με την παρούσα εργασία επιχειρήθηκε η διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τις μεθόδους αντιμετώπισής τους. Με τη χρήση ημιδομημένης συνέντευξης ως ερευνητικού εργαλείου ζητήθηκε από 12 εκπαιδευτικούς που εργάζονται στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση να εκφράσουν τις απόψεις τους για το θέμα. Σκοπός της εργασίας ήταν η διερεύνηση της κατανόησης του τι είναι προκατάληψη και στερεότυπα σε σχολεία που φοιτούν μαθητές διαφορετικής πολιτισμικής και εθνικής προέλευσης καθώς και ποιες πρακτικές δηλώνουν ότι ακολουθούν οι εκπαιδευτικοί για τη διαχείρισή τους. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν ήταν αν υπάρχουν στερεότυπα από τα παιδιά της πλειονοτικής ομάδας έναντι των παιδιών της μειονοτικής ομάδας, πώς γίνεται η διαχείρισή τους και τι προβλήματα αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί σε πολυπολιτισμικές τάξεις. Σύμφωνα με τις δηλώσεις των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα τα παιδιά ακόμα και σε μικρή ηλικία μπορεί να εμφανίσουν στερεότυπα και προκαταλήψεις στο σχολείο έναντι των συμμαθητών τους καθώς και ότι κύρια πηγή – αιτία των στερεοτύπων και προκαταλήψεων στην ελληνική κοινωνία είναι οι απόψεις της οικογένειας. Οι εκπαιδευτικοί αντιμετωπίζουν τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις μέσα στην τάξη μέσω ενίσχυσης της συνεργασίας μεταξύ των μαθητών, με συζήτηση στην αίθουσα, γνωρίζοντας τους άλλους πολιτισμούς και μέσω της συνεργασίας με τους γονείς.

Λέξεις – Κλειδιά

Στερεότυπα, Προκαταλήψεις, Σχολείο, Εκπαιδευτικοί Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης

Abstract

Modern society is full of stereotypes and prejudice since human beings tend to form categories according to persons characteristics. Their formulation and development depends on various factors such as family aspects, school, personal experience and social interaction. School is a place where stereotypes and prejudices are usually expressed. In this research primary and elementary school teachers' views were explored over prejudices and stereotypes in school along with the measures taken in order to deal with them. Twelve teachers were interviewed in relation to this issue. The main purpose of this study was to investigate how they perceive stereotypes and prejudices in school where students of different cultures and origin attend school and the practices teachers use to address stereotypes and prejudice. Moreover, their views on the existence of stereotypes and prejudice in multicultural classrooms and which are the measures taken to counter them were explored. According to teachers' answers the conclusions from the current research were that even though students are quite young they may express prejudice and stereotypes over their peers. Main causes of prejudice and stereotypes are the aspects of their families. Teachers deal with these issues by enhancing the cooperation between students of different culture and origin, by discussing these issues in the classroom and by getting familiar to different cultures through activities. Cooperation with students' parents is another method used in order to deal with the above issues.

Keywords

Stereotypes, Prejudice, School teachers

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract	vi
Περιεχόμενα	vii
Συντομογραφίες & Ακρωνύμια.....	ix
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
Μέρος 1ο: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	4
Κεφάλαιο 1. Προκαταλήψεις – Εννοιολογική προσέγγιση	4
1.1. Προκαταλήψεις – ορισμός	4
1.2. Τύποι Προκαταλήψεων	8
1.3. Προέλευση Προκαταλήψεων	12
1.4. Η Υπόθεση της Διομαδικής Επαφής.....	15
Κεφάλαιο 2.Στερεότυπα – Εννοιολογική προσέγγιση	17
2.1.Στερεότυπα – Ορισμός.....	17
2.2Η διαμόρφωση των Στερεοτύπων	18
Κεφάλαιο 3. Σχέση Στερεοτύπων και Προκατάληψης	23
3.1. Σχέση - σύνδεση προκαταλήψεων & στερεοτύπων	23
3.2. Προκαταλήψεις & Στερεότυπα στο σχολείο.....	26
3.3 Η έρευνα για προκαταλήψεις και στερεότυπα στα ελληνικά σχολεία.....	28
Μέρος 2ο: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	30
Κεφάλαιο 4: Σχεδιασμός Έρευνας.....	30
4.1. Σημασία – Αναγκαιότητα έρευνας.....	30
4.2. Σκοπός της εργασίας - Ερευνητικά ερωτήματα	32
4.3. Επιλογή ερευνητικής διαδικασίας.....	32
4.4. Ερευνητικό εργαλείο	33
4.5. Δείγμα έρευνας.....	34
4.6.Συλλογή ερευνητικών δεδομένων	35
4.7. Εγκυρότητα - αξιοπιστία της έρευνας.....	35
4.8. Επεξεργασία - Ανάλυση δεδομένων	35
Κεφάλαιο 5. Αποτελέσματα.....	37
5.1. Παρουσίαση και ανάλυση συνεντεύξεων	37
Κεφάλαιο 6: Συζήτηση - Συμπεράσματα	52
6.1.Ελεγχος των ερευνητικών ερωτημάτων	52
6.2. Συσχέτιση με προϋπάρχουσες έρευνες	53
6.3. Περιορισμοί της παρούσας έρευνας - προτάσεις για μελλοντική έρευνα.....	58
Βιβλιογραφικές Αναφορές	59
ΠαράρτημαΑ: ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ.....	71

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

Ακολουθούν κάποια παραδείγματα:

ΔΕ	Διπλωματική Εργασία
ΕΑΠ	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
ΘΕ	Θεματική Ενότητα
ΠΕ	Πτυχιακή Εργασία
ΠΣ	Πρόγραμμα Σπουδών
ΣΥΝ	Συντονιστής

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο άνθρωπος έχει την τάση να διαιρεί τον κόσμο σε κατηγορίες και να διαχωρίζει τους ανθρώπους με βάση τις ομοιότητες τους σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Η συγκεκριμένη διαδικασία περιέχει μία προσαρμοστική λειτουργία τόσο από γνωστικής άποψης (λιγότερη προσπάθεια) όσο και από άποψης κινήτρων (προκειμένου να αναπτύξει μία καλή εικόνα του εαυτού του ως αποτέλεσμα της σύγκρισης με άτομα που ανήκουν σε άλλες ομάδες). Η κατηγοριοποίηση αυτή έχει ως αποτέλεσμα να αντιλαμβάνεται ότι τα μέλη μίας ομάδας έχουν περισσότερες ομοιότητες από ότι πραγματικά έχουν και τα μέλη άλλων ομάδων ως περισσότερο διαφορετικά (Damigella & Licciardello, 2014). Η κοινωνική κατηγοριοποίηση είναι η βάση της ανάπτυξης στερεοτύπων και προκαταλήψεων (Tajfel & Turner, 1985). Το στερεότυπο μπορεί να οριστεί ως μία γνωστική δομή η οποία περιέχει τη γνώση και τις απόψεις ενός ατόμου για μία συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα και τα μέλη της.

Η διαμόρφωση και η ανάπτυξη των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων σχετίζεται με τις προσωπικές εμπειρίες και τη δυναμική που λαμβάνει χώρα σε διαφορετικά πλαίσια όπως η οικογένεια, το σχολείο, οι συναναστροφές μας και κάνει χρήση διαφόρων εργαλείων όπως ιστοριών, βιβλίων, διαφημίσεων κλπ (Damigella & Licciardello, 2014). Τα παραμύθια, για παράδειγμα, επηρεάζουν τα παιδιά επειδή αντανακλούν τις φωνές των γονέων και αποτελούν σημαντικό περίοδο στη δημιουργία στερεοτύπων. Επίσης το σχολείο, το οποίο αποτελεί έναν χώρο όπου διαμορφώνονται κοινωνικές αξίες και συμπεριφορές, αποτελεί το σημείο έκφρασης στερεοτύπων και προκαταλήψεων.

Οι προκαταλήψεις έχουν αρνητικές κοινωνικές συνέπειες για τις ομάδες στις οποίες απευθύνονται. Έχουν επίσης αρνητικές συνέπειες και για την κοινωνία ως σύνολο καθώς εμποδίζουν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και υπονομεύουν τις θετικές συνεισφορές των ομάδων στην κοινωνία. Επίσης, μπορεί να οδηγήσουν σε διακρίσεις και σε εκδηλώσεις βίας με τις οποίες οι προαναφερθείσες αρνητικές κοινωνικές συνέπειες επιδεινώνονται. Αν οι προκαταλήψεις γίνουν μέρος της κουλτούρας μίας κοινωνίας νομιμοποιούν τη συλλογική καταπίεση και την βία (Cohrs & Duckitt, 2012).

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι είναι σημαντική η μελέτη των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων στους διάφορους θεσμούς της κοινωνίας. Ένας από αυτούς είναι το

σχολείο, στο οποίο έχει παρατηρηθεί η εμφάνιση στερεοτύπων και προκαταλήψεων από τις μικρές ηλικίες ακόμα. Στη χώρα μας οι εκπαιδευτικοί καλούνται να διαχειριστούν τάξεις με πολιτισμική ετερογένεια. Στη σχολική αίθουσα εκτός των Ελλήνων μαθητών, φοιτούν σε μικρό μεν ,αλλά σημαντικό ποσοστό, μαθητές μεταναστευτικής, προσφυγικής καταγωγής και Ρομά και έχει παρατηρηθεί η ύπαρξη στερεοτύπων και προκαταλήψεων (Γκόβαρης, Νιώτη & Σταμάτης, 2003).

Με την παρούσα εργασία επιχειρήθηκε η διερεύνηση της κατανόησης εκ μέρους των εκπαιδευτικών του τι είναι προκατάληψη και στερεότυπα σε σχολεία που φοιτούν μαθητές διαφορετικής πολιτισμικής και εθνικής προέλευσης καθώς και στο ποιες πρακτικές δηλώνουν ότι ακολουθούν οι εκπαιδευτικοί Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης για τη διαχείρισή τους. Με τη χρήση ημιδομημένης συνέντευξης συλλέχθηκαν στοιχεία για τις απόψεις των εκπαιδευτικών για το συγκεκριμένο θέμα.

Η παρούσα εργασία ακολούθησε την εξής δομή:

Το πρώτο μέρος όπου αναπτύσσεται το θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας εργασίας περιέχει τρία κεφάλαια. Στο πρώτο γίνεται αποσαφήνιση της έννοιας της προκατάληψης, αναφέρονται οι τύποι των προκαταλήψεων καθώς και η προέλευσή τους. Στο δεύτερο κεφάλαιο στην πρώτη ενότητα δίνεται ο ορισμός των στερεοτύπων και στη δεύτερη αναλύεται η διαμόρφωσή τους. Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους επιχειρείται η ανάλυση της σχέσης μεταξύ προκαταλήψεων και στερεοτύπων, αναφέρονται τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις που απαντώνται στα σχολεία ενώ γίνεται και βιβλιογραφική ανασκόπηση των ερευνών που έχουν διεξαχθεί σχετικά με τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα στο ελληνικό σχολείο.

Κατά το δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας αναπτύσσεται το μεθοδολογικό μέρος και αναφέρονται η σημασία και η αναγκαιότητα της παρούσας έρευνας, ο σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα καθώς και η ερευνητική διαδικασία που ακολουθήθηκε. Αναφέρονται οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε η συγκεκριμένη ερευνητική διαδικασία και περιγράφεται το ερευνητικό εργαλείο το οποίο χρησιμοποιήθηκε, το οποίο ήταν η ημιδομημένη συνέντευξη. Επίσης, γίνεται αναφορά στα στοιχεία του δείγματος έρευνας καθώς και με ποιους τρόπους εξασφαλίστηκε η εγκυρότητα και η αξιοπιστία της. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα δεδομένα που συλλέχθηκαν ενώ στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται έλεγχος των ερευνητικών ερωτημάτων και αναφέρονται τα συμπεράσματα που

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

προέκυψαν μέσω της συσχέτισης των συλλεχθέντων δεδομένων με προϋπάρχουσες έρευνες.

Μέρος 1ο: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κεφάλαιο 1. Προκαταλήψεις – Εννοιολογική προσέγγιση

Σύμφωνα με τις Figgou και Condor, (2006) οι πρώτες αρνητικές υποδηλώσεις του όρου «προκατάληψη» βρίσκονται στα κείμενα των φιλόσοφων του Διαφωτισμού στα οποία χρησιμοποιούνταν ως αναφορά σε δήλωση η οποία έχει βασιστεί σε έλλειψη πληροφόρησης ή έχει διατυπωθεί χωρίς λογική. Αρχικά χρησιμοποιούνταν σε μεγάλο βαθμό σε επιχειρήματα τα οποία δικαιολογούσαν τις παραδοχές της παραδοσιακής θεολογίας, δηλαδή τη θρησκευτική πίστη χωρίς λογική επεξεργασία, αλλά κατά τον 20ο αιώνα ο όρος άρχισε να χρησιμοποιείται λιγότερο σε θεολογικά θέματα και περισσότερο στο πλαίσιο διαλόγου για τις φυλετικές και εθνικές διαφορές. Το 1954 ο Allport δημοσίευσε το σύγγραμμα *Η Φύση της Προκατάληψης (The Nature of Prejudice)* το οποίο αποτελεί και το θεμελιώδες έργο για την κοινωνική ψυχολογία των προκαταλήψεων. Μέχρι τότε ο όρος *προκατάληψη* σπάνια χρησιμοποιούνταν μόνος του ως έννοια. Για παράδειγμα, οι ψυχολόγοι μελετούσαν την «φυλετική προκατάληψη» και την «εθνοτική προκατάληψη» (Billig, 1988). Ο Allport τη χρησιμοποίησε μόνη της, επειδή επιθυμούσε να συμπεριλάβει γενικές αρχές της ψυχολογικής λειτουργικότητας στην ανάλυση του. Παρόλα αυτά, το βιβλίο του δίνει έμφαση στις προκαταλήψεις του ρατσισμού, του αντισημιτισμού και του εθνικισμού. Οι σύγχρονοι ερευνητές ανατρέχουν στο έργο του Allport όχι μόνο για τις εύστοχες αναφορές που περιέχει αλλά και για έμπνευση (Dovidio, Glick & Rudman, 2005). Δεν νοείται μελέτη των προκαταλήψεων χωρίς να γίνεται αναφορά στο έργο του Allport, το οποίο ακόμα και μετά από τόσα χρόνια δεν θεωρείται ξεπερασμένο, ενώ και η επίδραση που έχει επιφέρει είναι αξιοσημείωτη. Έπειτα από αυτή την εισαγωγή, η οποία θεωρήθηκε απαραίτητη προκειμένου να γίνει μνεία σε έναν από τους βασικούς ερευνητές στον τομέα της μελέτης των προκαταλήψεων, αφού ληφθούν υπόψη και οι σύγχρονες έρευνες στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρηθεί η εννοιολογική προσέγγιση των προκαταλήψεων και ο ορισμός τους, θα αναφερθούν οι τύποι των προκαταλήψεων καθώς και οι αιτίες προέλευσής τους.

1.1. Προκαταλήψεις – ορισμός

Όσον αφορά στον ορισμό της προκατάληψης υπάρχει θεωρητική διαμάχη από τους διάφορους ερευνητές. Οι Dovidio, Hewstone, Glick και Esses, (2010) στην εννοιολογική σύλληψη που έχουν για την προκατάληψη τυπικά την αναφέρουν ως μία στάση, μία

συμπεριφοριστική προσέγγιση η οποία, σαν τις άλλες στάσεις, διαθέτει κάποιο γνωστικό στοιχείο όπως απόψεις για κάποια συγκεκριμένη ομάδα, κάποιο συναισθηματικό στοιχείο όπως αντιπάθεια και κάποιο έμφυτο στοιχείο το οποίο μπορεί να είναι προδιάθεση για αρνητική συμπεριφορά έναντι σε κάποια ομάδα. Στο επιδραστικό έργο του Allport(1954, σελ. 9) που αναφέρθηκε παραπάνω η προκατάληψη ορίζεται ως «μία αντιπάθεια η οποία βασίζεται σε ελαττωματική και ανελαστική γενίκευση. Κάποιος μπορεί να την αισθανθεί ή να την εκφράσει. Μπορεί να απευθύνεται συνολικά σε κάποια ομάδα ή και σε κάποιο άτομο μεμονωμένα επειδή αποτελεί μέλος αυτής της ομάδας». Οι περισσότεροι ερευνητές ορίζουν την προκατάληψη σαν μία αρνητική διάθεση, όπως αντιπάθεια, ενώ γενικά στην βιβλιογραφία, η οποία έχει μελετήσει την προκατάληψη από κοινωνιολογική και ψυχολογική σκοπιά, βρέθηκε ότι περιέχει στοιχεία ανελαστικής και ανακριβούς γενίκευσης (Augoustinos & Reynolds, 2001).

Οι ψυχολόγοι θεωρούν πως, όπως άλλες στάσεις, η προκατάληψη υποκειμενικά οργανώνει το περιβάλλον των ατόμων και τους κατευθύνει σε συγκεκριμένους σκοπούς και άτομα που βρίσκονται μέσα σε αυτό. Παράλληλα εξυπηρετεί και άλλες ψυχολογικές λειτουργίες όπως την ενίσχυση της αυτοεκτίμησης (Fein & Spencer, 1997) και τη θεώρηση πως η ομάδα στην οποία ανήκουν είναι ανώτερη των άλλων (Sherif & Sherif, 1969). Όμως, ενώ οι ψυχολόγοι έχουν εστιάσει στην προκατάληψη σαν μία ενδοψυχική διαδικασία, δηλαδή σαν μία συμπεριφορά του ατόμου, οι κοινωνιολόγοι δίνουν έμφαση στις λειτουργίες της που βασίζονται σε ομάδες. Οι κοινωνιολογικές θεωρίες δίνουν έμφαση στη μεγάλης κλίμακας δυναμική που εμφανίζεται στις σχέσεις εντός ομάδων ειδικά στις φυλετικές εθνοτικές σχέσεις. Παρά τις αντικρουόμενες απόψεις, τόσο οι ψυχολογικές όσο και οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις, συγκλίνουν στην αναγνώριση της σημασίας του τρόπου με τον οποίο οι ομάδες και οι συλλογικές ταυτότητες επηρεάζουν τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων (Bobo, 1999; Bobo & Tuan, 2006). Ο Blumer (1958, οπ. αν. στο Dovidio, Hewstone, Glick, & Esses, 2010, σελ. 32, δική μου μετάφραση) εξηγεί την προκατάληψη χρησιμοποιώντας μία κοινωνιολογική προσέγγιση κατά την οποία η ομάδα υπερασπίζεται τις θέσεις της και ο ανταγωνισμός μεταξύ των ομάδων είναι σημαντικός για την ανάπτυξη και διατήρηση των προκαταλήψεων της ομάδας. Όσον αφορά στις φυλετικές σχέσεις είχε γράψει τα εξής: «Η φυλετική προκατάληψη είναι μία αμυντική αντίδραση στις προκλήσεις των θέσεων της ομάδας... Επομένως, η φυλετική

προκατάληψη είναι ένας προστατευτικός μηχανισμός. Όμως, λειτουργεί κοντόφθαλμα προκειμένου να διατηρήσει την ακεραιότητα και τη θέση της κυρίαρχης ομάδας». Από ψυχολογική άποψη οι ερευνητές που διεξήγαγαν την κλασική πλέον Robbers Cave study υποστηρίζουν ότι οι λειτουργικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των στάσεων τους (Sherif & Sherif, 1969). Συγκεκριμένα, υποστήριξαν ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ των ομάδων δημιουργεί προκατάληψη και διακρίσεις ενώ όταν υπάρχει αλληλεξάρτηση μεταξύ των ομάδων και συνεργασία η οποία επιφέρει επιτυχή αποτελέσματα, υπάρχει μείωση των προκαταλήψεων (Bobo & Hutchings, 1996).

Άλλος ορισμός της προκατάληψης ο οποίος έχει ως βάση την ψυχολογία είναι αυτός των Crandall & Eshelman (2003, σελ. 414) οι οποίοι έχοντας επισημάνει ότι η προκατάληψη δεν μπορεί πάντα να περιγράφεται σαν παράλογη και αδικαιολόγητη είναι καλύτερο να ορίζεται σαν «μία αρνητική εκτίμηση μίας κοινωνικής ομάδας ή ενός ατόμου η οποία βασίζεται στο ότι το άτομο που την εκφράζει είναι κι αυτό μέλος κάποιας ομάδας». Ο συγκεκριμένος όμως εννοιολογικός προσδιορισμός δεν τονίζει την αρνητικότητα που έχει η προκατάληψη. Λαμβάνοντας υπόψη αυτή τη θεώρηση ο Abrams (2010, σελ.8) όρισε την προκατάληψη ως «μία τάση η οποία υποτιμά τα άτομα εξαιτίας της θεωρούμενης ιδιότητας μέλους που έχουν σε κάποια ομάδα». Ο συγκεκριμένος ορισμός επιτρέπει στην προκατάληψη να προκύπτει από τάσεις σε διάφορες μορφές. Αυτό σημαίνει ότι δεν είναι όλες οι προκαταλήψεις κακές ή ότι έχουν επιβλαβείς συνέπειες. Για παράδειγμα, η άποψη ότι οι Κινέζοι είναι καλύτεροι στα μαθηματικά από τους Ευρωπαίους είναι ευνοϊκή για τους Κινέζους που ζουν στην Μεγάλη Βρετανία. Η προκατάληψη προκύπτει όταν τέτοιες τάσεις είναι πιθανότατα επιβλαβείς επειδή μειώνουν την αξία ενός ατόμου μόνο και μόνο επειδή ανήκει σε κάποια συγκεκριμένη ομάδα. Αυτό συμβαίνει όταν στερεότυπα, συμπεριφορές και συναισθήματα που εκφράζονται προς κάποια ομάδα έχουν ως στόχο κάποιο μεμονωμένο μέλος της.

Οι Wetherell και Potter (1992), σε ανάλυσή τους σχετικά με την αιτιολογία του ρατσισμού υποστηρίζουν ότι η ιδεολογική δικαιολόγηση των κοινωνικών σχέσεων που διέπονται από εκμετάλλευση δεν βασίζεται απαραίτητα σε συναισθήματα απέχθειας, αποστροφής για τους άλλους, σε ιδέες για τις ιεραρχίες του πολιτισμού ή στις θεωρήσεις των λευκών για έμφυτη ανωτερότητα και κατωτερότητα. Η συγκεκριμένη αιτιολόγηση των

προκαταλήψεων είναι πλέον ξεπερασμένη ενώ η πραγματική αιτία δημιουργίας τους περιλαμβάνει άλλα επιχειρήματα και πιθανότατα, σε έναν αυξημένο βαθμό, τύπους συζήτησης και πολιτικές πρακτικές που φαίνονται περισσότερο αποδεκτές και συνηθισμένες. Χρειάζεται να γίνει ανάλυση των σχέσεων εξουσίας και αλλαγή των ιδεολογικών σχημάτων για να γίνει κατανοητό το συγκεκριμένο θέμα.

Οι πιο πρόσφατοι ορισμοί για τις προκαταλήψεις έχουν γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ της ψυχολογίας, η οποία δίνει μεγαλύτερη σημασία στο άτομο, και της κοινωνιολογίας, η οποία βασίζει τον ορισμό της στις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ομάδων, επικεντρώνοντας την προσοχή της στη δυναμική φύση της προκατάληψης. Οι Eagly και Diekmann (2005), θεωρούν την προκατάληψη σαν έναν μηχανισμό που διατηρεί την κατάσταση και τις διαφορές ρόλων μεταξύ των ομάδων. Επιπρόσθετα, δίνουν έμφαση στο πώς οι αντιδράσεις των ατόμων συνεισφέρουν σε αυτή τη διαδικασία. Οι άνθρωποι που αποκλίνουν από τον παραδοσιακό ρόλο της ομάδας τους, εγείρουν αρνητικές αντιδράσεις ενώ αυτοί οι οποίοι παρουσιάζουν συμπεριφορές που ενισχύουν το στάτους κβό της, προκαλούν θετικές αντιδράσεις. Συνεπώς με αυτή την θεώρηση, οι Glick και Fiske, (1996) απέδωσαν τις προκαταλήψεις έναντι των γυναικών σε εχθρικά και καλοπροαίρετα στοιχεία ταυτόχρονα. Ο εχθρικός σεξισμός τιμωρεί τις γυναίκες οι οποίες παρεκκλίνουν από τον παραδοσιακό υποτακτικό ρόλο ο οποίος συνοψίζεται στη φράση: «Οι περισσότερες γυναίκες δεν μπορούν να εκτιμήσουν καλά όλα αυτά τα οποία κάνουν οι άντρες για αυτές». Ο καλοπροαίρετος σεξισμός τιμά τον υποστηρικτικό αλλά υποτακτικό ρόλο των γυναικών δηλώνοντας: «Οι γυναίκες πρέπει να λατρεύονται και να προστατεύονται από τους άντρες» (Glick & Fiske, 1996, σελ. 500). Αυτή η θεώρηση αποκαλύπτει ότι οι σύγχρονες προκαταλήψεις δεν περιλαμβάνουν πάντοτε μία εύκολα αναγνωρίσιμη αρνητική άποψη για κάποια ομάδα αλλά ότι μπορεί να περιέχουν διακριτικές αλλά με χειραγώγηση και επιζήμιες «θετικές» απόψεις.

Μία κλασική ερώτηση που τίθεται στο θέμα των προκαταλήψεων είναι αν κάθε αρνητική στάση ή μόνο αυτές οι στάσεις που θεωρούνται μη ορθές προς μία συγκεκριμένη ομάδα και τα μέλη της πρέπει να θεωρούνται ως προκαταλήψεις. Είναι για παράδειγμα προκατάληψη, αν κάποιος δείχνει έντονη αρνητικότητα σε μία οργάνωση όπως η Κου Κλουξ Κλαν; Επειδή οι κριτικές περί ορθότητας πάντοτε εξαρτώνται από την άποψη του ατόμου εντός συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου, οι Cohrs και Duckitt (2012),

υποστηρίζουν ότι είναι καλύτερο να ορίζεται η προκατάληψη απλά σαν μία αρνητική στάση. Τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι ο εννοιολογικός προσδιορισμός της προκατάληψης είναι απλός αλλά ότι στην πραγματικότητα είναι αρκετά περίπλοκος.

Επειδή η προκατάληψη αντιπροσωπεύει μία ατομική ψυχολογική προτίμηση, τα μέλη ομάδων που είναι παραδοσιακά μειονεκτικά μπορεί να έχουν προκαταλήψεις έναντι των κυρίαρχων ομάδων και των ατόμων τους. Μία τέτοια περίπτωση είναι οι Ρομά, όπου κάποια μέλη τους, θεωρούν πως όλοι οι υπόλοιποι τους αντιμετωπίζουν με εχθρότητα και με καχυποψία. Παρόλο που κάποιες έρευνες όπως των Sidanius και Pratto (1999), και των Jost, Banaji και Nosek (2004), έχουν δείξει ότι τα μέλη των μειονοτικών ομάδων κάποιες φορές αποδέχονται ιδεολογίες οι οποίες δικαιολογούν τις διαφορές στις θέσεις των ομάδων οι οποίες βασίζονται στα θετικά στοιχεία της κυρίαρχης ομάδας, υπάρχουν αποδείξεις ότι τα μέλη της μειονοτικής ομάδας τρέφουν προκαταλήψεις προς την πλειοψηφία των ατόμων της ομάδας πλειοψηφίας. Όμως, το μεγαλύτερο μέρος αυτής της προκατάληψης είναι αντιδραστική αντανakλώντας την προσδοκία ότι θα υποστούν διακρίσεις από τα μέλη της πλειοψηφικής ομάδας (Monteith & Spicer, 2000; Johnson & Lecci, 2003).

Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω πολυπλοκότητες γίνεται κατανοητό ότι είναι δύσκολο να διαμορφωθεί ένας μοναδικός περιεκτικός ορισμός της προκατάληψης. Παρόλα αυτά οι Dovidio, Hewstone, Glick, και Esses (2010), έχουν δώσει τον ακόλουθο ορισμό για την προκατάληψη, η οποία βασίζεται σε εκτεταμένη κοινωνιολογική και ψυχολογική έρευνα. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με αυτούς, η προκατάληψη είναι μία ατομικού επιπέδου στάση και συμπεριφορά (η οποία υποκειμενικά μπορεί να είναι θετική ή αρνητική) ως προς ομάδες και τα μέλη τους, η οποία δημιουργεί ή διατηρεί ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων.

1.2. Τύποι Προκαταλήψεων

Προκειμένου να κατανοήσουμε τους τύπους προκαταλήψεων πρέπει να έχουμε υπόψη ότι η προκατάληψη θεωρείται σαν μία διαδικασία μέσα σε μία σειρά σχέσεων παρά σαν μία κατάσταση ή χαρακτηριστικό συγκεκριμένων ατόμων (Abrams & Houston, 2006; Abrams & Christian, 2007). Με άλλα λόγια, είναι απαραίτητο να καταλάβουμε τις διαφορετικές μορφές που μπορεί να πάρει η προκατάληψη όταν εκφράζεται και τι παράγοντες προωθούν ή περιορίζουν την έκφρασή της. Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε για τις

συνθήκες εντός των οποίων αναπτύσσεται, πώς μπορεί να αντιμετωπιστεί και πώς μπορεί να μετρηθεί η σοβαρότητά της σε κάποιον συγκεκριμένο χρόνο. Η προκατάληψη μπορεί να στρέφεται ενάντια σε ένα μεγάλο εύρος ομάδων και να εκφράζεται με πάρα πολλούς τρόπους. Γι' αυτό, είναι αναγκαίο να έχουμε έναν ευρύ τρόπο σκέψης σχετικά με τον τύπο των «ορόσημων» που θα είναι χρήσιμα για τον καθορισμό της. Επίσης, χρειάζεται να αναλύσουμε με λεπτομέρεια τα διακριτά στοιχεία της προκατάληψης και να καταλάβουμε πώς και πότε, όταν αυτά ταιριάζουν μεταξύ τους, προκαλούν διακρίσεις και ανισότητες. Εξίσου σημαντικό είναι να το πετύχουμε εντός ενός ενοποιημένου εννοιολογικού πλαισίου (Abrams, 2010).

Η έρευνα επί των προκαταλήψεων μπορεί να εστιάζει σε κάποια ομάδα συγκεκριμένα ή να είναι γενική. Η έρευνα για τις προκαταλήψεις ως προς μία συγκεκριμένη ομάδα, τις εξετάζει εστιάζοντας σε ιδιαιτερότητες οι οποίες προκύπτουν (Cohrs & Duckitt, 2012). Τέτοιες ομάδες αποτελούν οι γυναίκες, οι μετανάστες και οι αιτούντες άσυλο, οι ομοφυλόφιλοι, οι ηλικιωμένοι καθώς και οι Εβραίοι, οι Μαύροι, οι μακροχρόνια άνεργοι και τα άτομα με σωματικές ή διανοητικές αναπηρίες. Η γενική έρευνα ως προς την προκατάληψη εστιάζει στις γενικές κοινωνικές και ψυχολογικές διαδικασίες, οι οποίες εμπλέκονται σε οποιοδήποτε είδος προκατάληψης.

Όπως όλες οι στάσεις, η προκατάληψη περιλαμβάνει γνωστικές, συναισθηματικές και συμπεριφορικές πλευρές. Η γνωστική πλευρά αφορά στις απόψεις για τα χαρακτηριστικά μίας ομάδας ή των ατόμων της. Η συναισθηματική αφορά στις συναισθηματικές αντιδράσεις και η συμπεριφορική στις τάσεις ή προθέσεις να εμφανίσουν συμπεριφορά διακρίσεων. Έχει παρατηρηθεί ότι σχετικά με τη γνωστική πλευρά αξιολογούνται δύο κυρίως διαστάσεις, η φιλικότητα και η ικανότητα (Cuddy, Fiske, & Glick, 2008). Η φιλικότητα περιλαμβάνει χαρακτηριστικά όπως ηθικότητα, ειλικρίνεια και ευγένεια ενώ η διάσταση της ικανότητας, στοιχεία όπως η αποτελεσματικότητα, η εμπιστοσύνη και η ευφυΐα. Σε αυτό το πλαίσιο η προκατάληψη μπορεί να εκφραστεί βλέποντας μία ομάδα και τα μέλη τους, ως ψυχρά και εχθρικά ή και ως ανίκανα και αδύναμα. Οι συναισθηματικές αντιδράσεις αφορούν σε αρνητική και θετική διάθεση καθώς και σε συγκεκριμένα συναισθήματα. Η προκατάληψη μπορεί να εκφράζεται με την εμφάνιση αρνητικών συναισθημάτων ή την απουσία θετικών. Γενικά, τα συναισθήματα που έχουν παρατηρηθεί σε αυτό τον τύπο των προκαταλήψεων είναι ανησυχία, αποστροφή, οίκτος

και φθόνος ως προς μία ομάδα και τα μέλη της. Η συμπεριφορική πλευρά της προκατάληψης περιλαμβάνει συμπεριφορές προσέγγισης και αποφυγής ή συμπεριφορές διακρίσεων στις οποίες μπορεί να εμφανίζονται αρνητικά ερεθίσματα ή να συγκρατούνται τα θετικά. Οι αρνητικές συμπεριφορές μπορούν να περιλαμβάνουν κακοποίηση, σωματική βία ακόμα και δηλώσεις μίσους. Επίσης μπορεί να εκδηλώνεται και με καταστάσεις όπως παραμέληση, έλλειψη κοινωνικής υποστήριξης, αποφυγή οικειότητας και διατήρηση της κοινωνικής απόστασης από μία ομάδα και τα μέλη της (Cohrs & Duckitt, 2012).

Ατομικές εναντίον συλλογικών διαστάσεων της προκατάληψης (Cohrs & Duckitt, 2012)

Όπως αναφέρθηκε και στην ενότητα του ορισμού, η προκατάληψη αφορά στο πώς οι άνθρωποι ατομικά εκτιμούν, αντιλαμβάνονται, αισθάνονται και έχουν την τάση να συμπεριφέρονται προς τα άτομα κάποιας συγκεκριμένης ομάδας. Αυτή η προσωπική θεώρηση της προκατάληψης έχει δεχθεί κριτική καθώς φαίνεται να περιορίζει τη χρησιμότητα της έννοιας της προκατάληψης στην κατανόηση πολιτικών και κοινωνικών διαδικασιών. Εκτός αυτής της ατομικής διάστασης, η προκατάληψη έχει και συλλογικές διαστάσεις οι οποίες αφορούν στο πώς τα άτομα ως ομάδες αντιλαμβάνονται, αισθάνονται και έχουν την τάση να συμπεριφέρονται σε κάποια συγκεκριμένη ομάδα όσον αφορά στις σχέσεις της ομάδας με την κοινωνία.

Στον γνωστικό τομέα, ενώ οι προσωπικές διαστάσεις της προκατάληψης περιλαμβάνουν φιλικότητα και στερεότυπα για την ικανότητα, οι συλλογικές διαστάσεις περιλαμβάνουν απόψεις για το αν η ομάδα στόχος ενισχύει ή παραβιάζει αγαπημένες αξίες, έθιμα και παραδόσεις. Στον συναισθηματικό τομέα, ενώ οι προσωπικές διαστάσεις αναφέρονται στις συναισθηματικές αντιδράσεις του ατόμου, όπως για παράδειγμα να νιώθει άγχος αναμένοντας μία διαπροσωπική αλληλεπίδραση, οι συλλογικές διαστάσεις περιλαμβάνουν συναισθήματα τα οποία βασίζονται στη θέση που καταλαμβάνει στην κοινωνία η ομάδα επί της οποίας υπάρχουν οι προκαταλήψεις. Τέτοιο παράδειγμα είναι τα συναισθήματα συλλογικής απειλής τα οποία σχετίζονται με τον οικονομικό ανταγωνισμό ή τις διαφορές στις πολιτισμικές αξίες και κοσμοθεωρήσεις¹. Στον τομέα της συμπεριφοράς, ενώ οι προσωπικές διαστάσεις της προκατάληψης περιλαμβάνουν διαπροσωπική προσέγγιση, οι

---

¹ "Οι ξένοι μας παίρνουν τις δουλειές" αποτελεί ένα κλασικό παράδειγμα συλλογικής διάστασης της προκατάληψης.

συλλογικές διαστάσεις περιλαμβάνουν συμπεριφορές ομαδικής δράσης όπως η υποστήριξη πολιτικών διώξεων, ο αποκλεισμός ή άλλες πολιτικές διακρίσεων όπως για παράδειγμα η απαίτηση από τους μετανάστες να αφομοιωθούν και όχι να ενσωματωθούν.

Σύνδρομα προκαταλήψεων

Οι γνωστικές, οι συναισθηματικές και οι συμπεριφορικές διαστάσεις της προκατάληψης καθώς και οι προσωπικές και πολιτικές πλευρές της δεν είναι απομονωμένες αλλά σχηματίζουν σύνδρομα. Για παράδειγμα οι διάφοροι συνδυασμοί φιλικότητας και στερεοτύπων ικανότητας σχετίζονται με συναισθήματα όπως θαυμασμός, περιφρόνηση, φθόνος και οίκτος καθώς και με διαφορετικές ενεργητικές ή παθητικές συμπεριφορές (Cuddy, Fiske, & Glick, 2008). Ιδιαίτερα σύνδρομα προκατάληψης έχουν την τάση να αναπτύσσονται ως απόκριση σε συγκεκριμένες ομάδες και συνθήκες οι οποίες τα ενεργοποιούν (Schaller & Neuberg, 2008).

Η έρευνα έχει ασχοληθεί ειδικά με κάποια από αυτά τα σύνδρομα. Για παράδειγμα ο «μοντέρνος ρατσισμός» ο οποίος αναφέρεται από τους Cohrs και Duckitt (2012) ως σύνδρομο περιλαμβάνει αρνητικά συναισθήματα για την παραβίαση των αξιών της κυρίαρχης ομάδας. Επίσης, ενώ η προκατάληψη η οποία είναι οφθαλμοφανής περιλαμβάνει απειλή, την ιδέα ότι η άλλη ομάδα είναι κατώτερη και αντιστέκεται στην κοντινή επαφή, υπάρχουν και πιο ήπιες προκαταλήψεις οι οποίες περιλαμβάνουν παραβιάσεις αγαπημένων αξιών, υπερβολή όσον αφορά στις πολιτισμικές διαφορές και απουσία θετικών συναισθημάτων ως προς την ομάδα.

Άμεση και έμμεση προκατάληψη

Η προκατάληψη μπορεί να διακριθεί και σε άμεση (ελεγχόμενη) και σε έμμεση (αυτόματη). Ενώ η άμεση αφορά στις συνειδητές θεωρήσεις των γνωστικών, συναισθηματικών και συμπεριφορικών τάσεων που περιγράφηκαν παραπάνω, η έμμεση αποτελείται από τους συνεκτικούς δεσμούς μεταξύ της νοητικής αναπαράστασης μίας ομάδας και τα αρνητικά στερεότυπα τα οποία τη συνοδεύουν. Η διάκριση αυτή μπορεί να γίνει αντιληπτή στην περίπτωση της προκατάληψης έναντι των Μαύρων όπου υπάρχει ρατσισμός με απέχθεια ο οποίος δημιουργείται μέσα από τη συνειδητή επιδοκιμασία αρχών της ισότητας σε συνδυασμό με ασυναίσθητα αρνητικά συναισθήματα και απόψεις για αυτούς (De Houwer, Teige - Mocigemba, Spruyt, & Moors, 2009).

1.3. Προέλευση Προκαταλήψεων

Οι κοινωνικοί επιστήμονες στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν την προέλευση και τις αιτίες των προκαταλήψεων έχουν εστιάσει σε τέσσερα ζητήματα τα οποία θα αναλυθούν παρακάτω (Cohrs & Duckitt, 2012):

1. Οι καθολικές κοινωνικές και ψυχολογικές βάσεις της προκατάληψης

Ο Sumner (1906, όπως αναφέρεται στο Cohrs & Duckitt, 2012) υποστηρίζει ότι η απλή διαίρεση του κόσμου σε διακριτές ομάδες αναπόφευκτα δημιουργεί ένα καθολικό σύνδρομο εθνοκεντρισμού που συνδυάζει τη σύνδεση ενός ατόμου με την ομάδα του με προκατάληψη έναντι των άλλων ομάδων. Αν και η θεώρηση αυτή είναι αρκετά γενικευμένη, η παρουσία προκαταλήψεων, σχεδόν παντού, υποδηλώνει ότι κάποιες καθολικές ανθρώπινες διαδικασίες προδιαθέτουν τους ανθρώπους για προκατάληψη. Η έρευνα επί των παραδόσεων της κοινωνικής ταυτότητας κατέληξε ότι η θετική άποψη που έχει κάποιος για την ομάδα του προκύπτει από την απλή άποψη της διαφοροποίησης της ομάδας. Το να γίνεται κατηγοριοποίηση των ατόμων ως μέλη κάποιας κοινωνικής ομάδας φαίνεται πως αποτελεί τη γενεσιουργό αιτία για την αναγνώρισή της καθώς και μία τάση να τη διαφοροποιήσει θετικά από τις άλλες μέσω προτιμήσεων, μεροληψίας και διακρίσεων. Η θεωρία της Κοινωνικής Ταυτότητας (Tajfel & Turner, 2004) υποστηρίζει ότι η απλή κατηγοριοποίηση προκαλεί εύνοια προς μία ομάδα και διακρίσεις συνιστώντας έτσι τη βάση για προκατάληψη. Όμως, αυτή η προτίμηση αρχικά δημιουργεί θετικότητα προς την ομάδα του ατόμου και όχι αρνητικότητα προς τους άλλους, το οποίο σημαίνει ότι η κοινωνική κατηγοριοποίηση μπορεί να εξελιχθεί σε προκατάληψη υπό συγκεκριμένες κοινωνικές και διασυλλογικές συνθήκες. Επομένως, ενώ η τάση για υποστήριξη και αναγνώριση της δικής του συλλογικότητας είναι καθολική, δεν σημαίνει ότι ισχύει το ίδιο και για την προκατάληψη.

2. Κοινωνικές και διομαδικές πηγές της προκατάληψης

Οι προκαταλήψεις τυπικά είναι κοινές ή αποδεκτές μέσα σε συλλογικότητες και κατευθύνονται έναντι συγκεκριμένων ομάδων. Αυτή η παραδοχή μπορεί να οφείλεται σε ιδιαίτερες σχέσεις ή συνθήκες επαφής και αλληλεπίδρασης μεταξύ των ομάδων. Η έρευνα έχει εστιάσει σε τέσσερις παράγοντες οι οποίοι φαίνεται πως καθοδηγούν την προκατάληψη έναντι άλλων ομάδων. Αυτές είναι τα συγκλίνοντα όρια μεταξύ των ομάδων, ο διομαδικός ανταγωνισμός, η διομαδική απειλή και οι διομαδικές ανισότητες.

Οι παράγοντες αυτοί δεν είναι ανεξάρτητοι αλλά επηρεάζουν αμοιβαία ο ένας τον άλλο. Όταν υπάρχει σύμπτωση πολλών πιθανών διακρίσεων όπως εθνικότητα, γλώσσα, θρησκεία, κοινωνική τάξη, αστική ή αγροτική διαβίωση και πολιτικός προσανατολισμός η κοινωνική κατηγοριοποίηση είναι εμφανής και έντονη. Σε αυτές τις συνθήκες οι διακρίσεις και διαφορές μεταξύ των ομάδων τονίζονται περισσότερο. Επίσης, η εύρεση κοινών στοιχείων και οι ευκαιρίες για επαφή και αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών των ομάδων είναι περιορισμένες ή απουσιάζουν εντελώς, σύμφωνα με θεωρίες που έχουν διατυπωθεί όπως η Θεωρία της Επαφής (Zuma, 2014) και η Θεωρία της Διομαδικής Επαφής (Pettigrew, 1998) και οι οποίες αναφέρονται στο πώς μπορεί να επιτευχθεί μείωση των προκαταλήψεων.

Ο ρόλος του διομαδικού ανταγωνισμού δεν είναι πάντα επί υλικών θεμάτων όπως οικονομικοί πόροι, ευημερία και ισχύ αλλά μπορεί να είναι και για το κύρος και τη σχετική κατάσταση της μίας ομάδας έναντι της άλλης. Η διομαδική απειλή είναι η περίπτωση όπου τα μέλη μίας ομάδας πιστεύουν ότι κάποια άλλη ομάδα ή υποομάδα αποτελεί πηγή κακού ή ενόχλησης για τη δική τους. Η διομαδική απειλή μπορεί να είναι πραγματική απειλή για παράδειγμα για τη σωματική ασφάλεια ή τους υλικούς πόρους, συμβολική απειλή όπως για τις αξίες και τις απόψεις της ομάδας καθώς και απειλή για την αυτοεκτίμησή της ως προς την κοινωνική της ταυτότητα (Riek, Mania, & Gaertner, 2006). Όλες οι παραπάνω απειλές είναι πιθανό να οδηγήσουν σε προκατάληψη.

Η διομαδική ανισότητα είναι η περίπτωση όπου υπάρχουν ομάδες με διαφορετικό κύρος και ισχύ. Έχει παρατηρηθεί ότι, όταν η μία ομάδα είναι κυρίαρχη επί της άλλης, τα μέλη της έχουν την τάση να υποβιβάζουν τα μέλη της άλλης θεωρώντας πως είναι ανίκανη. Η τάση αυτή επάγεται από την επιθυμία που εμφανίζουν τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας να δικαιολογήσουν, να διατηρήσουν και να επιβεβαιώσουν τη σχετική τους ανωτερότητα ή από την προσπάθειά τους να αποφύγουν τις κοινωνικές αλλαγές. Διαφορετικές θεωρίες έχουν δώσει έμφαση σε διαφορετικά κίνητρα και μηχανισμούς για αυτό, όπως η Θεωρία της Κοινωνικής Κυριαρχίας (Pratto, Sidanius & Levin, 2006), σύμφωνα με την οποία τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας επιθυμούν να δικαιολογήσουν, να διατηρήσουν και να επιβεβαιώσουν τη σχετική τους ανωτερότητα. Επίσης, η Θεωρία της Δικαιολόγησης Συστήματος (Jost & van der Toorn, 2012) σύμφωνα με την οποία τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας επιθυμούν να αποφύγουν την κοινωνική αλλαγή και έχουν την τάση να αποδίδουν

χαρακτηριστικά σε ανθρώπους τα οποία να είναι συναφή με τους κοινωνικούς τους ρόλους και την κοινωνική τους κατάσταση. Η διομαδική ανισότητα μπορεί επίσης να επάγει προκατάληψη με φθόνο από τις ομάδες με χαμηλότερη κοινωνική κατάταξη προς τις ομάδες με υψηλότερη.

3. Οι ατομικές διαφορές κατά την προκατάληψη

Παρόλο που η προκατάληψη έναντι συγκεκριμένων ομάδων είναι ευρέως διαδεδομένη μέσα σε μία συλλογικότητα, υπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση στον βαθμό στον οποίο τα άτομα μέσα στη συλλογικότητα εκφράζουν προκαταλήψεις. Επίσης, τα άτομα τα οποία εκφράζουν προκατάληψη έναντι μίας ομάδας, συνήθως την εκφράζουν κι έναντι άλλων, το οποίο είναι ένα φαινόμενο που ονομάζεται γενίκευση της προκατάληψης. Το φαινόμενο αυτό μπορεί να εξηγηθεί από διάφορους γνωστικούς παράγοντες, όπως ανελαστικότητα, από στοιχεία της προσωπικότητας, όπως χαμηλή ανεκτικότητα στις νέες εμπειρίες, κοινωνικές απόψεις για τον κόσμο τον οποίο μπορεί να θεωρούν επικίνδυνο, προσωπικές αξίες όπως ο συντηρητισμός καθώς και ιδεολογικές θεωρήσεις όπως δεξιά αυταρχικότητα και προσανατολισμό για κοινωνική κυριαρχία. Οι παραπάνω παράγοντες αλληλεπιδρούν στην επαγωγή των προκαταλήψεων με τις ιδεολογικές θεωρήσεις να παίζουν κυρίαρχο ρόλο (Duckitt, 2001).

4. Οι πολιτισμικές και κοινωνικές πηγές της προκατάληψης

Η προκατάληψη μπορεί να πηγάζει και από πολιτισμικές και κοινωνικές αντιλήψεις καθότι έχει παρατηρηθεί ότι συγκεκριμένες κοινωνίες ή πολιτισμοί είναι λιγότερο ανεκτικοί σε σχέση με άλλους. Για παράδειγμα ο Bond(1988) μελέτησε 21 πολιτισμούς και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι διαφοροποιούνταν μέσω μίας πολιτισμικής διάστασης αξιών, η οποία ποίκιλε μεταξύ πολιτισμικής εσωτερικότητας και ανωτερότητας από την μία, σε μία γενικευμένη ανεκτικότητα και αρμονία από την άλλη. Η συγκεκριμένη πηγή προκατάληψης δεν έχει μελετηθεί επαρκώς, αλλά έχει παρατηρηθεί ότι οι προβιομηχανικές κοινωνίες ήταν περισσότερο εθνοκεντρικές και επιρρεπείς σε συγκρούσεις οπότε και έχει δημιουργηθεί σε αυτές μία προδιάθεση για να αντιδρούν ως προς τους άλλους με δυσπιστία και εχθρότητα.

Από τα παραπάνω, γίνεται αντιληπτό ότι συγκεκριμένοι ψυχολογικοί και κοινωνικοί παράγοντες δημιουργούν την προδιάθεση στους ανθρώπους να διαφοροποιούν θετικά τις

ομάδες τους σε σχέση με άλλες. Αυτή η προδιάθεση μετατρέπεται σε προκατάληψη προς συγκεκριμένες ομάδες υπό συγκεκριμένες κοινωνικές και διασυλλογικές περιστάσεις. Ο βαθμός στον οποίο γίνεται αυτό ρυθμίζεται από τις απόψεις, τις προσωπικές αξίες και την ιδεολογία τους. Τα συγκεκριμένα ατομικά χαρακτηριστικά με τη σειρά τους φαίνεται πως διαμορφώνονται από πολιτισμικούς παράγοντες, όπως η κοινωνικοποίηση κατά την παιδική ηλικία καθώς και από τις κοινωνικές αναπαραστάσεις κινδύνου, τον ανταγωνισμό και τις ανισότητες στην κοινωνία. Με τον τρόπο αυτό φαίνεται πως είναι εφικτή η ανάπτυξη ενός συνεκτικού, ενοποιητικού πλαισίου κατανόησης των προκαταλήψεων (Cohrs & Duckitt, 2012).

Στην επόμενη ενότητα θα γίνει αναφορά στην Υπόθεση Διομαδικής Επαφής για την αντιμετώπιση των προκαταλήψεων η οποία διατυπώθηκε από τον Allport το 1954 και αποδείχτηκε πως έχει την μεγαλύτερη επιρροή σε σχέση με άλλες καθότι προσδιορίζει τις σημαντικές περιστασιακές συνθήκες της διομαδικής επαφής οι οποίες μπορούν να μειώσουν την προκατάληψη (Pettigrew, 1998).

1.4. Η Υπόθεση της Διομαδικής Επαφής

Οι κοινωνιολόγοι διατύπωσαν διάφορες θεωρίες για τη διομαδική επαφή μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η θεωρία της διομαδικής επαφής που διατυπώθηκε από τον Allport θεωρείται η πιο σημαντική και της έχει δοθεί μεγάλη προσοχή τόσο ως θεωρία όσο και ως πολιτική. Σύμφωνα με αυτή, οι θετικές επιδράσεις της διομαδικής επαφής συμβαίνουν μόνο σε καταστάσεις στις οποίες επικρατούν τέσσερις σημαντικές συνθήκες: ισότιμη κατάσταση της ομάδας, κοινόι στόχοι, διομαδική συνεργασία και η υποστήριξη από τις αρχές και τους θεσμούς. Όσον αφορά στην ισότιμη κατάσταση της ομάδας, οι έρευνες έχουν αποδείξει τον συγκεκριμένο ισχυρισμό, παρόλο που είναι δύσκολο να οριστεί η «ισότιμη κατάσταση», οπότε ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί με διάφορους τρόπους. Η ύπαρξη κοινών στόχων σημαίνει ότι η μείωση των προκαταλήψεων μέσω της επαφής απαιτεί μία ενεργή προσπάθεια η οποία προσανατολίζεται σε κάποιον σκοπό. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι αθλητικές ομάδες, όπου στην προσπάθεια για τη νίκη που είναι ο κοινός στόχος, τα άτομα της ομάδας ακόμα κι αν αποτελούνται από ανθρώπους διαφορετικών φυλών χρειάζονται το ένα το άλλο. Η επίτευξη κοινών στόχων πρέπει να είναι μία αλληλοεξαρτώμενη προσπάθεια χωρίς

διομαδικό ανταγωνισμό (Bettencourt, Brewer, Rogers - Croak & Miller, 1992). Η επίτευξη κοινών στόχων χρειάζεται τη διομαδική συνεργασία η οποία μπορεί να οδηγήσει σε μείωση των προκαταλήψεων. Η υποστήριξη από τις αρχές και τους θεσμούς αφορά στην εγκαθίδρυση κανόνων αποδοχής. Όταν υπάρχει κοινωνική επικύρωση, η διομαδική επαφή γίνεται πιο εύκολα αποδεκτή και έχει περισσότερες θετικές επιδράσεις. Η έρευνα πεδίου έχει επισημάνει την επιτυχία της σε στρατιωτικούς, επιχειρηματικούς και θρησκευτικούς οργανισμούς (Pettigrew, 1997). Η έρευνα για τη Θεωρία της Επαφής κατέληξε ότι απαιτείται μία πέμπτη συνθήκη για την μείωση των προκαταλήψεων: οι περιστάσεις επαφής πρέπει να δίνουν στους συμμετέχοντες την ευκαιρία να γίνουν φίλοι. Τέτοιου είδους ευκαιρία χρειάζεται στενή αλληλεπίδραση, στην οποία το κάθε άτομο αποκαλύπτει τον εαυτό του καθώς και άλλους μηχανισμούς, οι οποίοι βοηθούν στην ανάπτυξη φιλίας. Όλα τα παραπάνω έχουν επιβεβαιωθεί από βιβλιογραφικές επισκοπήσεις αλλά και από έρευνες πεδίου. Έχουν επισημανθεί τρία προβλήματα τα οποία περιορίζουν την υπόθεση επαφής:

- i. Οι ερευνητές έχουν υπερφορτώσει την υπόθεση με πάρα πολλές συνθήκες οι οποίες αν και δεν είναι αναγκαίες, την διευκολύνουν.
- ii. Η υπόθεση δεν διαχειρίζεται τη διαδικασία. Προβλέπει μόνο όταν συμβαίνουν θετικές επιδράσεις, όχι πώς και γιατί.
- iii. Η υπόθεση δεν διευκρινίζει πώς γίνεται γενίκευση των επιδράσεων σε άλλους οργανισμούς. Πολλές επιδράσεις δεν γενικεύονται πέρα από την άμεση συνθήκη επαφής και τους συμμετέχοντες.

Ο Pettigrew, (1997) επισημαίνει ότι οι ατομικές διαφορές και οι κοινωνικοί κανόνες διαμορφώνουν τις επιδράσεις της διομαδικής επαφής. Τα άτομα που είναι προκατειλημμένα σε μεγάλο βαθμό αποφεύγουν τη διομαδική επαφή και αντιστέκονται στις θετικές της επιδράσεις. Επίσης, οι κοινωνίες οι οποίες αντιμετωπίζουν διομαδικές συγκρούσεις περιορίζουν και εμποδίζουν τη διομαδική επαφή. Λαμβάνοντας υπόψη τα χαρακτηριστικά των ατόμων και το κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίο λαμβάνει χώρα η διομαδική επαφή μπορούν να επισημανθούν δύο βασικά χαρακτηριστικά της: κάνει διάκριση μεταξύ απαραίτητων παραγόντων και αυτών που τη διευκολύνουν και δίνει έμφαση στη διάσταση του χρόνου όπου προβλέπονται διαφορετικά αποτελέσματα για διαφορετικά στάδια της διομαδικής επαφής.

Κεφάλαιο 2.Στερεότυπα – Εννοιολογική προσέγγιση

Το φαινόμενο των στερεοτύπων μελετάται από τις αρχές του 1900. Παρόλο που έχουν διεξαχθεί αρκετές έρευνες οι οποίες στόχευαν στην κατανόησή του προκειμένου να γίνουν οι κατάλληλες ενέργειες για την άμβλυνση του ακόμα και σήμερα υφίσταται μέσα στην κοινωνία και στους παγκόσμιους οργανισμούς (Jussim, 2012; Mullins, 2010). Μία μεγάλη μερίδα ατόμων είναι προσκολλημένα σε στερεότυπα και μπορεί να ανήκουν σε διαφορετικές δημογραφικές ομάδες όπως φυλή, φύλο και ηλικία (Luthans, 2010). Η ύπαρξη στερεοτύπων μπορεί να οδηγήσει σε αρνητικές συνέπειες σε διάφορους χώρους όπως το σχολείο ή ο χώρος εργασίας. Τα προβλήματα που μπορεί να δημιουργηθούν μπορεί να είναι λανθασμένες αποφάσεις, κωλύματα στην επικοινωνία και γενικά να οδηγήσουν στη δημιουργία διαφορετικών απόψεων και πεποιθήσεων για άτομα διαφορετικά από τους ίδιους (Jenifer & Raman, 2015). Παρόλα αυτά υπάρχει αρκετή σύγχυση σχετικά με το φαινόμενο των στερεοτύπων. Δεν υπάρχει ακριβής ορισμός τους ενώ και η προέλευση και ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν δεν είναι εύκολα διακριτός (Brink, & Nel, 2015).

Στην παρούσα ενότητα, με τη χρήση της διαθέσιμης βιβλιογραφίας, θα επιχειρηθεί ο εννοιολογικός προσδιορισμός των στερεοτύπων ενώ θα γίνει και αναφορά στην προέλευση και στη λειτουργία τους.

2.1.Στερεότυπα – Ορισμός

Υπάρχουν διάφοροι ορισμοί για τα στερεότυπα (Gardner 1994, Hamilton & Sherman 1994). Οι Hilton και von Hippel (1996), τα όρισαν σαν νοητικά σχήματα τα οποία χρησιμοποιούν αυτοί οι οποίοι τα αντιλαμβάνονται κοινωνικά όταν επεξεργάζονται πληροφορίες για τους άλλους. Τα στερεότυπα δεν αντανακλούν μόνο τις πεποιθήσεις για τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τα τυπικά μέλη μίας ομάδας αλλά επίσης περιλαμβάνουν πληροφορίες για άλλες ιδιότητες όπως οι κοινωνικοί ρόλοι, τον βαθμό στον οποίο τα μέλη της ομάδας μοιράζονται συγκεκριμένες ιδιότητες (π.χ η εσωτερική ομοιογένεια της ομάδας ή η διαφορετικότητα) και η επίδραση συναισθηματικών αντιδράσεων προς τα μέλη της ομάδας (Dovidio, Hewstone, Glick, & Esses, 2010). Τα στερεότυπα συνεπάγονται έναν σημαντικό αριθμό πληροφορίας για τα άτομα, πέραν των άμεσων επιφανειακών ιδιοτήτων τους, και παράγουν προσδοκίες για την αναμενόμενη

συμπεριφορά των μελών της ομάδας σε νέες καταστάσεις και στον βαθμό αυτό μπορούν να θεωρηθούν σαν «εμπλουτισμός» (*enriching*) (Oakes & Turner, 1990). Εκτός αυτών όμως τα στερεότυπα περιορίζουν. Σε γενικές γραμμές τα στερεότυπα δημιουργούν μία ετοιμότητα να αντιλαμβανόμαστε συμπεριφορές ή χαρακτηριστικά τα οποία είναι συνεπή με αυτά τα στερεότυπα. Στο αρχικό στάδιο της αντιληπτικής διαδικασίας τα χαρακτηριστικά που συνδέονται με τα στερεότυπα ελκύουν την προσοχή πολύ γρήγορα. Για παράδειγμα, επειδή τα πολιτισμικά στερεότυπα συσχετίζουν τους Μαύρους με την εγκληματικότητα στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι Λευκοί θεωρούν πως αντικείμενα τα οποία έχουν σχέση με κάποιο έγκλημα, όπως ένα όπλο, έχουν περισσότερο σχέση με τους Μαύρους παρά με τους Λευκούς (Payne, 2001).

Οι πρόσφατες έρευνες μελετούν πώς η κοινωνική δομή επηρεάζει το ειδικό περιεχόμενο των στερεοτύπων. Τα στερεότυπα όχι μόνο προωθούν τη διάκριση επηρεάζοντας συστηματικά τις αντιλήψεις, τις ερμηνείες και τις κρίσεις, αλλά επίσης πηγάζουν και ενισχύονται από τις διακρίσεις και τη δικαιολόγηση των διαφορών μεταξύ των ομάδων. Συγκεκριμένα, τα άτομα δικαιολογούν τα χαρακτηριστικά των ομάδων βασισμένοι στους κοινωνικούς ρόλους τους οποίους κατέχουν (Eagly & Diekmann, 2005). Αυτό έχει ως συνέπεια τα άτομα να πιστεύουν ότι τα μέλη των ομάδων με χαμηλότερη κοινωνικοοικονομική κατάσταση ακόμα κι αν αυτή είναι αποτέλεσμα διακρίσεων, σαν λιγότερο ικανά και με χαμηλότερα κίνητρα από ότι τα μέλη των ομάδων με μεγάλο κοινωνικό κύρος. Επιπλέον, τα μέλη μειονοτήτων κοινωνικοποιούνται έτσι ώστε να υιοθετήσουν ιδεολογίες οι οποίες δικαιολογούν το σύστημα συμπεριλαμβάνοντας στερεοτυπικές απόψεις για την ομάδα τους δικαιολογώντας την κοινωνική της θέση (Jost, Banaji, & Nosek, 2004).

2.2 Η διαμόρφωση των Στερεοτύπων

Παρόλο που κάποια στοιχεία των στερεοτύπων τα οποία αφορούν σε ομάδες σχετίζονται με ξεχωριστές πλευρές της ιστορίας της ομάδας, όπως για παράδειγμα οι συνθήκες δουλείας που υφίσταντο οι Μαύροι στις Ηνωμένες Πολιτείες ή οι ρόλοι του μεσάζοντα τον οποίο είχαν οι Εβραίοι οι οποίοι είχαν αποκλειστεί από άλλες μορφές εργασίας τον Μεσαίωνα στην Ευρώπη, υπάρχουν συστηματικές αρχές οι οποίες διαμορφώνουν το ευρύτερο περιεχόμενο των στερεοτύπων. Οι Fiske, Cuddy, Glick και Xu (2002) συνέλαβαν το Μοντέλο του Περιεχόμενου των Στερεοτύπων (Stereotype Content Model)

με το οποίο πρότειναν δύο βασικές διαστάσεις των στερεοτύπων: τη φιλικότητα (θαλπωρή - warmth) η οποία σχετίζεται με ομάδες που συνεργάζονται και δεν βρίσκονται σε ανταγωνισμό και την ικανότητα, η οποία αφορά σε ομάδες με υψηλό κύρος και δεν υπάρχει στις ομάδες με χαμηλό. Οι ομάδες με στερεότυπα οι οποίες διαθέτουν τις δύο παραπάνω διαστάσεις στον ίδιο βαθμό, είτε αυτός είναι χαμηλός είτε είναι υψηλός εμφανίζουν παρόμοια συναισθήματα. Όταν για μία ομάδα συνυπάρχουν οι διαστάσεις της φιλικότητας και της ικανότητας, όπως τα δημοφιλή άτομα σε μία ομάδα ή οι κοντινοί σύμμαχοι, τότε για αυτούς εκφράζονται στερεότυπα υπερηφάνειας και θαυμασμού. Ομάδες ατόμων, όπως οι νοικοκυρές ή οι ηλικιωμένοι που διαθέτουν φιλικότητα, αλλά χαμηλή ικανότητα, προκαλούν οίκτο και συμπάθεια. Άλλες ομάδες, όπως οι Εβραίοι ή οι Ασιάτες, θεωρείται πως είναι στερεοτυπικά ψυχρές μεν αλλά ικανές. Για αυτές δημιουργείται ζήλια και φθόνος, ενώ για άτομα που είναι στερεοτυπικά ψυχρά και ανίκανα, όπως αυτοί που λαμβάνουν επιδόματα πρόνοιας και οι φτωχοί, γεννούνται στερεότυπα απέχθειας, θυμού και κακίας. Η παραπάνω προσέγγιση θεωρείται πως έχει ισχυρή βάση, καθώς εξυπηρετεί στην εξήγηση του γιατί δύο ομάδες οι οποίες διαφέρουν μεταξύ τους σε εθνικά και θρησκευτικά χαρακτηριστικά, -όπως οι Κινέζοι σε Νοτιοανατολικές Ασιατικές χώρες, όπως η Μαλαισία και η Ινδονησία, όπως οι Εβραίοι στην Ευρώπη- αντιμετωπίζονται στερεοτυπικά με τον ίδιο τρόπο (Hewstone & Ward, 1985).

Τα πολιτισμικά στερεότυπα έχουν την τάση να διατηρούνται για νοητικούς και κοινωνικούς λόγους. Νοητικά, τα άτομα συχνά αγνοούν στερεοτυπικά ανακόλουθες συμπεριφορές αποδίδοντάς τες σε περιστασιακούς παράγοντες, ενώ αποδέχονται συμπεριφορές οι οποίες περιέχουν στερεότυπα (Hewstone, 1990). Κοινωνικά, τα άτομα συμπεριφέρονται με συμπεριφορές που επιβεβαιώνουν τα στερεότυπα το οποίο έχει χαρακτηριστεί από τους Hilton και von Hippel (1996: 244), ως αυτό - εκπληρωμένη προφητεία. Οι αυτό - εκπληρωμένες προφητείες αναδύονται όταν τα άτομα έχουν προσδοκίες οι οποίες τους κάνουν να αλλάζουν τις συμπεριφορές τους, πράγμα το οποίο με τη σειρά του έχει ως αποτέλεσμα οι προσδοκώμενες συμπεριφορές να εκφράζονται από άτομα που είναι ο στόχος αυτών των προσδοκιών. Για παράδειγμα, οι εκπαιδευτικοί οι οποίοι πιστεύουν ότι κάποιοι από τους μαθητές τους θα αριστεύσουν, περιμένουν υψηλή απόδοση από αυτούς τους μαθητές.

Η γλώσσα παίζει σημαντικό ρόλο στη μετάδοση των στερεοτύπων. Κατά την επικοινωνία τα άτομα εστιάζουν σε χαρακτηριστικά της ομάδας τα οποία είναι ξεχωριστά, με τα στερεοτυπικά να είναι σημαντικό μέρος αυτών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να τα μνημονεύσουν κατά τη συζήτηση. Έχει παρατηρηθεί ότι τα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά, επειδή θεωρούνται ενδιαφέροντα και σημαντικά ως πληροφορία, μνημονεύονται αρκετά συχνά πράγμα το οποίο συμβάλλει στη διαιώνισή τους (Schaller, Conway & Tanchuk, 2002).

Άλλος πιθανός τρόπος διαμόρφωσης των στερεοτύπων είναι μέσω της γενίκευσης της συμπεριφοράς ενός ατόμου το οποίο ανήκει σε μία ομάδα (Hilton & von Hippel, 1996). Η διαδικασία αυτή γίνεται συνήθως ασυνείδητα. Προκειμένου να σχηματιστεί ένα στερεότυπο στην περίπτωση αυτή, αρκεί το άτομο να συναντήσει κάποιους που έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα τα άτομα μίας εθνότητας τα οποία μπορεί να είναι εχθρικά, και στη συνέχεια να σχηματίσει την άποψη ότι η συγκεκριμένη εθνικότητα είναι εχθρική χωρίς στην ουσία να υπάρχουν αποδείξεις ότι αυτό είναι ο κανόνας.

Τα στερεότυπα σχηματίζονται και διατηρούνται επειδή συχνά οι εκφραστές τους αντιλαμβάνονται τις μειονοτικές ομάδες με αρνητικό τρόπο σε σχέση με τις κυρίαρχες ομάδες ακόμα κι αν συμπεριφέρονται ακριβώς με τον ίδιο τρόπο. Μία εξήγηση για αυτό είναι ότι οι αρνητικές συμπεριφορές έχουν συσχετιστεί με τα μέλη της ομάδας μειοψηφίας σαν ένα στοιχείο διάκρισής τους. Ένας τρόπος με τον οποίο εξηγείται η παραπάνω θεώρηση είναι ότι αυτοί που εκφράζουν τα στερεότυπα ξεχνούν ή έχουν απολέσει την πληροφορία δημιουργώντας πλασματικές συσχετίσεις (Fiedler & Armbruster 1994). Υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να ξεχάσουν την αναλογία θετικών προς τις αρνητικές συμπεριφορές, όταν η αναλογία βασίζεται σε μικρότερο δείγμα, όπως είναι τα άτομα κάποιας μειονότητας, απ' ότι όταν πρόκειται για τα άτομα μίας πλειοψηφίας. Το συγκεκριμένο φαινόμενο αποκαλείται Φαινόμενο της Πλασματικής Συνάφειας (McGarty, Haslam, Turner & Oakes, 1993).

Τα στερεότυπα διαμορφώνονται και εξαιτίας της θεώρησης που υπάρχει ότι τα άτομα που δεν ανήκουν σε μία ομάδα, εκτός από το ότι συγκεντρώνουν λιγότερα επιθυμητά χαρακτηριστικά, εμφανίζουν και μία ομοιογένεια ως προς αυτά (Hilton & von Hippel, 1996). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να πιστεύεται ότι τα περισσότερα άτομα που ανήκουν σε

κάποια άλλη ομάδα έχουν τα ίδια γνωρίσματα με τα άτομα της ομάδας με τα οποία έχει υπάρξει ως τώρα επαφή.

Έρευνες έχουν διεξαχθεί και για τη νευροψυχολογική ερμηνεία των στερεοτύπων. Επειδή τα στερεότυπα θεωρείται ότι έχουν νοητική προέλευση οι Contreras, Banaji και Mitchell (2012) αναφέρουν ότι η κατώτερη αριστερή εγκεφαλική πλευρά και ο κατώτερος κροταφικός φλοιός του εγκεφάλου, που είναι σημαντικοί για τη γενική νοητική γνώση, παίζουν ρόλο στην ενεργοποίηση και στην ανάκτηση των στερεοτύπων. Επειδή τα στερεότυπα προκαλούν περισσότερα συναισθήματα από ότι άλλες μορφές νοητικής γνώσης έγινε έρευνα με τη χρήση μαγνητικής τομογραφίας εγκεφάλου. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι κριτικές για κοινωνικές κατηγορίες σχετίζονται με περιοχές του εγκεφάλου οι οποίες σχετίζονται με την κοινωνική γνωστική λειτουργία. Τα συμπεράσματα που προέκυψαν δείχνουν ότι η ανάκτηση των στερεοτύπων έχει περισσότερα κοινά με την αναπαράσταση νοητικών καταστάσεων από ότι με τη νοητική γνώση, η οποία σχετίζεται με την ανάκτηση στοιχείων που δεν έχουν να κάνουν με τον άνθρωπο, όπως τα αντικείμενα και τα ζώα. Επίσης, η κοινωνική γνώση για κάποιες ομάδες δεν έχει σχέση με τις μη κοινωνικές κατηγορίες. Το δίκτυο του εγκεφάλου το οποίο ενεργοποιείται από τα στερεότυπα σχετίζεται κυρίως με τις απόψεις του εκφραστή τους, τα συναισθήματα ή τη γνώμη του για τους άλλους. Οι Forbes, Cox, Schmader και Ryan (2012) βρήκαν ότι οι νευρικές περιοχές που εμπλέκονται στην κινητοποίηση, στον περιορισμό και τον έλεγχο, επίσης διεγείρονται όταν ενεργοποιούνται αρνητικά στερεότυπα.

Σε έρευνες που έγιναν σχετικά με το πώς διαμορφώνονται τα στερεότυπα με βάση την ηλικία φάνηκε ότι οι μεγαλύτεροι έχουν την τάση να εκφράζουν περισσότερο στερεότυπα απ' ότι οι νεότεροι (Radvansky, Copeland & von Hippel 2010). Η μείωση στις ανασταλτικές λειτουργίες του εγκεφάλου μπορεί να οδηγήσει μεγαλύτερους ενήλικες στο να στηρίζονται περισσότερο στα στερεότυπα σε σχέση με τους νεότερους. Όταν η πληροφορία για κάποιο άτομο είναι διφορούμενη ή ελλιπής το άτομο είναι πιθανότερο να προχωρήσει στην ανάκτηση παλαιότερων πληροφοριών, το οποίο μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένες θεωρήσεις (Hunzaker, 2014). Τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα αποτυγχάνουν να αναστείλουν τα στερεότυπα κατά την κωδικοποίησή τους παρά σε άλλα στάδια της επεξεργασίας της πληροφορίας (Gilmour, 2015).

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω ότι είναι δύσκολο να προσδιοριστεί μία και μοναδική αιτία και ένας τρόπος διαμόρφωσης των στερεοτύπων καθότι εξυπηρετούν διαφορετικές λειτουργίες σε διαφορετικό πλαίσιο. Σε κάποιες περιπτώσεις αποτελούν μία απλή θεώρηση του εκφραστή τους, ενώ σε άλλες ενισχύουν τις απόψεις του κάνοντάς τον να προχωρήσει πέρα από την πληροφορία που του δίνεται. Υπάρχουν και περιπτώσεις όπου τα στερεότυπα βοηθούν τον εκφραστή τους να δικαιολογήσει μία συγκεκριμένη συμπεριφορά ή κάποιο συμπέρασμα το οποίο έχει εξαγάγει. Η βιβλιογραφία δείχνει ότι τα στερεότυπα σχηματίζονται και διατηρούνται μέσω μίας ποικιλίας νοητικών και παρακινητικών διαδικασιών.

Συνοψίζοντας, το συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί είναι ότι τα στερεότυπα αντιπροσωπεύουν μία ομάδα ιδιοτήτων, η οποία αποδίδεται έτσι ώστε να αντανakλά την ουσία μίας ομάδας. Τα στερεότυπα επηρεάζουν συστηματικά το πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται, επεξεργάζονται την πληροφορία για τα μέλη μίας ομάδας και ανταποκρίνονται σε αυτά. Μεταδίδονται μέσω της κοινωνικοποίησης, των μέσων μαζικής ενημέρωσης, της γλώσσας και της συζήτησης. Θα μπορούσαν, λοιπόν, να αποδοθούν απόψεις για τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες μίας ομάδας και των μελών της, τα οποία διαμορφώνουν το πώς τα άτομα σκέφτονται και ανταποκρίνονται σε αυτή.

Κεφάλαιο 3. Σχέση Στερεοτύπων και Προκατάληψης

Η έρευνα έχει δείξει ότι μέσα στη συνολική κοινωνική νοητική οπτική τα στερεότυπα και οι επιδράσεις τους θεωρούνται το αποτέλεσμα της βασικής γνωστικής διαδικασίας. Συνδυαζόμενα με τις επικρατούσες κοινωνικές και πολιτισμικές απόψεις οδηγούν σε προκαταλήψεις (Devine, 1989). Επίσης, επειδή τα στερεότυπα είναι ασυνείδητα και χωρίς έλεγχο, οι αντιδράσεις και οι συμπεριφορές των ανθρώπων έναντι άλλων κοινωνικών ομάδων έχουν χαρακτηριστεί από την αναπόφευκτη συνέπεια του τρόπου με τον οποίο τα άτομα επεξεργάζονται την πληροφορία (Brewer, 1999).

Όπως έχει επισημάνει η Brewer (1999), οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα ενώ φαίνονται τόσο στενά συνδεδεμένα θέματα έχουν μέχρι στιγμής αποτελέσει αντικείμενο ξεχωριστής έρευνας στους τομείς της κοινωνικής ψυχολογίας. Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη των προκαταλήψεων αποτελεί απόρροια των στερεοτύπων και έχει σχετιστεί με τη δυναμική τους, δηλαδή το πώς, το πότε, το γιατί καθώς και υπό ποιες περιπτώσεις αναπτύσσονται, παρά στην εμβάθυνση των προκαταλήψεων αυτών καθ'αυτών. Οι έρευνες για τα στερεότυπα, τα οποία έχουν οριστεί ως μία αρνητική διομαδική συμπεριφορά (Duckitt, 2001) σχετίζονται περισσότερο με την έρευνα στις συμπεριφορές, στις απόψεις και στις διομαδικές σχέσεις παρά στη μελέτη των γνωστικών λειτουργιών. Στην παρούσα ενότητα θα επιχειρηθεί η σύνδεση των στερεοτύπων με τις προκαταλήψεις καθώς και οι επιδράσεις που έχουν στο σχολείο.

3.1. Σχέση - σύνδεση προκαταλήψεων & στερεοτύπων

Η προκατάληψη θεωρείται ως το άμεσο αποτέλεσμα της επεξεργασίας της ανθρώπινης πληροφορίας. Οι άνθρωποι προβαίνουν σε κατηγοριοποίηση προκειμένου να διαχειριστούν την εισροή της κοινωνικής και αντιληπτικής πληροφορίας. Αυτή η κατηγοριοποίηση είναι που οδηγεί στα στερεότυπα τα οποία δημιουργούν μία προδιάθεση για την περαιτέρω επεξεργασία της πληροφορίας οδηγώντας σε λανθασμένες απόψεις για άλλες κοινωνικές ομάδες και αυτό είναι που δημιουργεί την προκατάληψη. Στην ουσία τα στερεότυπα είναι αυτά τα οποία παράγουν την προκατάληψη σύμφωνα με τους Devine (1989) και Brewer (1994). Οι συγκεκριμένοι ερευνητές στην προσπάθειά τους να καθορίσουν τη σχέση αυτή με μεγαλύτερη ακρίβεια θεώρησαν τα στερεότυπα σαν το γνωστικό στοιχείο της προκατάληψης. Προκειμένου να εξηγήσουν αυτή τη σχέση, πολλοί

ερευνητές υιοθέτησαν τον ορισμό των Zanna και Rempel (1988) που την ορίζουν σαν μία συμπεριφορά που είναι το αποτέλεσμα της εκτίμησης ενός αντικειμένου ή μίας ομάδας. Επομένως, τα στερεότυπα συνιστούν το στοιχείο γνώσης και άποψης της προκατειλημμένης συμπεριφοράς.

Η κοινωνική γνωστική κατασκευή των στερεοτύπων, η οποία έχει επισημανθεί και σε παραπάνω ενότητες, υποστηρίζει την ιδέα του αναπόφευκτου για την προκατάληψη. Επειδή τα στερεότυπα, τα οποία αποτελούν τη βάση της προκατάληψης, πηγάζουν από την επεξεργασία του κοινωνικού πλαισίου και της ανθρώπινης πληροφορίας, η προκατάληψη, όπως τα στερεότυπα, θα είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της ανθρώπινης ταξινόμησης. Η συγκεκριμένη θεώρηση παρουσιάζει διάφορα κενά και έχει αμφισβητηθεί από διάφορους ερευνητές. Για παράδειγμα η Fiske (1989), εξέφρασε αμφιβολίες για τις επιδράσεις της κοινωνικής γνωστικής προοπτικής στα στερεότυπα και στις προκαταλήψεις και αμφισβήτησε έντονα το επιχείρημα ότι τα στερεότυπα είναι ακούσια και ανεξέλεγκτα υποστηρίζοντας ότι η συγκεκριμένη θεωρία έχει παραλείψει πολλούς άλλους παράγοντες προκειμένου «να δείξει ότι τα στερεότυπα είναι φυσιολογικά». Προκειμένου να δικαιολογήσει το συγκεκριμένο επιχείρημα υποστηρίζει σθεναρά ότι τα άτομα εκφράζουν τα στερεότυπα ηθελημένα προτείνοντας ένα συνεχές μοντέλο της ανθρώπινης αντίληψης και της διαμόρφωσης των εντυπώσεων όπου οι εκφραστές των στερεοτύπων μπορούν είτε να βασίζονται σε αυτόματες κατηγοριοποιημένες πληροφορίες κατά την αλληλεπίδραση και την επεξεργασία της πληροφορίας για τους άλλους είτε να χρησιμοποιήσουν αποσπασματικές πληροφορίες για τη διαμόρφωση στρατηγικών στις οποίες οι εντυπώσεις διαμορφώνονται με τη χρήση ξεχωριστών πληροφοριών. Η επεξεργασία κατηγοριοποιημένων πληροφοριών είναι αυτόματη, ακούσια και αβίαστη. Αντίθετα, η διαδικασία της επεξεργασίας αποσπασματικών πληροφοριών είναι ελεγχόμενη, συνειδητή και απαιτεί προσπάθεια. Η Fiske εστίασε σημαντικά στην ύπαρξη παρότρυνσης, υποστηρίζοντας ότι τα άτομα θα κάνουν διακρίσεις επί άλλων χωρίς να βασίζονται σε στερεοτυπικές πληροφορίες για αυτά, αν έχουν το κίνητρο να το κάνουν. Σύμφωνα με τα παραπάνω η χρήση στερεοτύπων βασίζεται στα κίνητρα του εκφραστή τους και στην επακόλουθη κατανομή των γνωστικών πηγών τους (Fiske, 1993). Συνοψίζοντας, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι τα διαφορετικά επίπεδα προκατάληψης οφείλονται σε συναισθηματικούς και παροτρυντικούς παράγοντες.

Για την εξήγηση της σχέσης στερεοτύπων και προκαταλήψεων χρησιμοποιήθηκε και η Θεωρία της Κοινωνικής Ταυτότητας η οποία και αυτή θεωρεί τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις ως βασικά και αναπόφευκτα αποτελέσματα της κατηγοριοποίησης (Jost & Banaji, 1994). Οι Oakes, Haslam, και Turner, (1994) επιχείρησαν να ερμηνεύσουν τη σχέση προκαταλήψεων και στερεοτύπων με τη Θεωρία της Αυτό –Κατηγοριοποίησης, η οποία τα θεωρεί αντανakλάσεις του διομαδικού πλαισίου. Οι συγκεκριμένοι ερευνητές υποστηρίζουν την ψυχολογική εγκυρότητα των στερεοτύπων καθότι περιέχουν πληροφορίες οι οποίες ,ενώ δεν είναι απαραίτητα αληθινές, μπορούν να αντανakλάνε και να εξηγούν τις διομαδικές σχέσεις. Για παράδειγμα, το στερεότυπο που θεωρεί ότι ο άνεργος είναι «τεμπέλης» εκτός από το να περιγράφει και να αξιολογεί κάποιο άτομο που ανήκει σε διαφορετική ομάδα εξηγεί γιατί τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας (τεμπέληδες) είναι άνεργα καθώς και σε τι διαφέρουν από τους εργαζόμενους. Η Θεωρία της Αυτό -Κατηγοριοποίησης επομένως θεωρεί ότι τα στερεότυπα μπορούν να εξηγήσουν τις διομαδικές αντιλήψεις και αλληλεπιδράσεις.

Τα στερεότυπα συχνά ορίζονται ως μία σταθερή σειρά περιγραφών και στάσεων μίας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας οι οποίες είναι αποδεκτές από όλα τα μέλη της ομάδας και δεν αλλάζουν εύκολα (Augoustinos & Walker, 1998). Αν όμως η ιδέα των στερεοτύπων ως γνωστική κατασκευή έχει κάποια οικολογική εγκυρότητα κάποιος θα περίμενε ότι συγκεκριμένες περιγραφές και «ετικέτες» να προέκυπταν εύκολα για συγκεκριμένες κατηγορίες ατόμων. Όμως, οι Wetherell και Potter (1992) υποστηρίζουν ότι κατά την έρευνά τους για το πώς αναφέρονταν οι λευκοί Νεοζηλανδοί οι οποίοι ανήκαν στη μεσαία τάξη για τους Μάορι, δεν συνάντησαν σταθερές περιγραφές για αυτούς έτσι ώστε να μπορεί να αναγνωριστεί κάποιο σταθερό στερεότυπο ως προς τους Μάορι. Οι περιγραφές δεν είχαν συνάφεια και εμφάνιζαν μεγάλη ποικιλία όπου κάποιες φορές το ίδιο πρόσωπο αναφερόταν στους Μάορι ως μία «τεμπέλικη φυλή» και την επόμενη στιγμή ως «πολύ εργατικούς ανθρώπους». Η Δια του Λόγου ανάλυση της κατασκευής των στερεοτύπων επιχειρεί να κατανοήσει τις συγκεκριμένες αντιφάσεις δίνοντας έμφαση σε τι τα άτομα προσπαθούν να κάνουν και τι επιδράσεις έχει ο λόγος τους σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Το συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί από αυτή την ανάλυση είναι ότι τα στερεότυπα πρόκειται για συναινετικές κατασκευές κοινωνικών ομάδων. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι εφαρμόζονται πάντοτε και με συνέπεια και σε κάθε

πλαίσιο αλλά ότι πρόκειται για συγκεκριμένο είδος «γνωστικής πηγής» ή ακόμα σαν «ερμηνευτικό ρεπερτόριο» το οποίο είναι σχετικά σταθερό, κοινό και αναγνωρίσιμο (Augoustinos & Walker, 1998, σελ. 642).

Σε παρόμοια εξήγηση για την προέλευση των στερεοτύπων καταλήγει η θεωρία του Κοινωνικού Κονστρουξιονισμού. Σύμφωνα με αυτή τα στερεότυπα δεν είναι αποτέλεσμα λανθασμένης αντίληψης ή λανθασμένης αναπαράστασης των υφιστάμενων ιδιοτήτων ατόμων ή ομάδων. Είναι κυρίως αποτέλεσμα της ενεργούς κατασκευής των συγκεκριμένων ιδιοτήτων καθώς και της ίδιας της φύσης των κοινωνικών κατηγοριών που θεωρούνται εφαρμόσιμες μέσα σε ένα δεδομένο πλαίσιο. Επίσης, τέτοιες διαδικασίες συγκρότησης δεν αποκαλύπτουν μία αποκλειστική, συναινετική ή καθορισμένη θεώρηση των άλλων. Αντίθετα αποκαλύπτουν συνεχιζόμενες πρακτικές επιχειρηματολογίας που εκφράζουν τη μεταβαλλόμενη και δυνητική φύση της γνώσης της κοινωνικής πραγματικότητας (Potter, 1996). Επιπρόσθετα, οι πρακτικές μέσω των οποίων συστήνεται η κοινωνική πραγματικότητα είναι λειτουργικές, προσανατολισμένες γύρω από την πράξη και περιέχουν ισχυρές επιτελεστικές επιδράσεις. Τα στερεότυπα αποτελούν μία κοινωνική πρακτική η οποία όχι μόνο αναπαριστά την κοινωνική πραγματικότητα αλλά επίσης εξηγούν και δικαιολογούν πώς πρέπει να φερόμαστε στους άλλους. Έχουν λοιπόν σχέση όχι μόνο με το τι θεωρούμε για τους άλλους αλλά και για το τι κάνουμε. Στην προκειμένη περίπτωση η πιο σημαντική ερώτηση δεν είναι αν τα στερεότυπα είναι σωστά ή λάθος αλλά πώς και πότε τίθενται σε ισχύ καθώς και τι συνέπειες συνεπάγονται (Dixon, 2017).

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, παρατηρείται ότι κάποιοι ερευνητές θεωρούν ότι τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις είναι το αποτέλεσμα της επεξεργασίας λανθασμένων και μεροληπτικών πληροφοριών ενώ άλλοι εστιάζουν στη λειτουργική πλευρά τους και στους σκοπούς που εκπληρώνουν για τους εκφραστές τους (Hill, 1998).

3.2. Προκαταλήψεις & Στερεότυπα στο σχολείο

Τα σχολεία είναι ο μικρόκοσμος της σημερινής πολιτισμικής κοινωνίας. Τα παιδιά περνούν 40 με 45 ώρες την εβδομάδα στο σχολείο και το χρονικό διάστημα αυτό είναι παραπάνω και από τις ενεργές ώρες που περνούν στο σπίτι με την οικογένειά τους ή σε άλλες κοινωνικές και αθλητικές δραστηριότητες. Εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας, το σχολείο βοηθά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών παρέχοντας τους την ευκαιρία να

μάθουν για τις διαφορές, την επίλυση συγκρούσεων και την ειρηνική συνύπαρξη. Στην πραγματικότητα όμως το σχολείο για πολλά παιδιά δεν αποτελεί φιλόξενο ή ασφαλές περιβάλλον (Dupper & Meyer - Adams, 2002; Graham & Junonen, 2002). Καταρχάς υπάρχουν διακρίσεις με βάση την εθνική προέλευση των μαθητών. Παιδιά, μετανάστες και πρόσφυγες, ή παιδιά που οι γονείς τους είναι μετανάστες ή πρόσφυγες αν και τα ίδια έχουν γεννηθεί στη χώρα στην οποία μετέχουν στο εκπαιδευτικό σύστημα καθώς και παιδιά μειονοτήτων υφίστανται διακρίσεις. Η κουλτούρα του σχολείου μπορεί να μην προωθεί τον αποκλεισμό όσον αφορά στις ατομικές διαφορές των παιδιών στους τομείς της θρησκείας, φύλου, ικανότητας ή σεξουαλικού προσανατολισμού αλλά σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να δημιουργεί ένα εχθρικό περιβάλλον το οποίο προωθεί την προκατάληψη και την παρενόχληση (Dessel, 2010). Οι προκαταλήψεις στο σχολείο μπορούν να εκφραστούν μεταξύ των μαθητών, μεταξύ εκπαιδευτικού και μαθητών καθώς και μεταξύ των γονέων. Τα παιδιά ερχόμενα στο σχολείο, ανάλογα και με την ηλικία τους, ενδεχομένως να έχουν διαμορφώσει κάποιες απόψεις για τους «άλλους». Για παράδειγμα, τα παιδιά της κυρίαρχης ομάδας να έχουν αναπτύξει εθνικές προκαταλήψεις για τους μαθητές που προέρχονται από άλλες χώρες (Δραγώνα, 2007). Το ίδιο μπορεί να συμβεί για τους γονείς των παιδιών αλλά και για τους εκπαιδευτικούς. Άλλα στερεότυπα τα οποία παρατηρούνται στα σχολεία είναι τα έμφυλα, δηλαδή να έχουν διαμορφωθεί συγκεκριμένες απόψεις για το ρόλο των αγοριών και των κοριτσιών και να τους έχουν αποδοθεί συγκεκριμένες ιδιότητες. Άλλο στερεότυπο το οποίο υπάρχει, αφορά στην ικανότητα των μαθητών. Πολλές φορές ο εκπαιδευτικός έχει μία προκαθορισμένη οπτική, μία σειρά στερεοτύπων βάσει των οποίων λειτουργεί και καθοδηγεί την εκπαιδευτική διαδικασία. Οι θεωρούμενοι ως καλοί μαθητές πάντοτε αντιμετωπίζονται ως καλοί, ενώ οι κακοί, ακόμα κι αν έχουν σημειώσει σημαντική πρόοδο, αντιμετωπίζονται συνήθως από τους εκπαιδευτικούς σύμφωνα με την εικόνα την οποία είχαν για αυτούς παλαιότερα και η εικόνα αυτή δεν αλλάζει εύκολα. Η εκπαιδευτική ευνοιοκρατία είναι ένα φαινόμενο το οποίο χρειάζεται να μελετηθεί προκειμένου να βρεθούν οι κατάλληλοι τρόποι για να αντιμετωπιστεί (Golu, 2013).

Η ύπαρξη στερεοτύπων και προκαταλήψεων στο σχολείο έχει αρνητικά αποτελέσματα στη σχολική επίδοση και στην μετέπειτα ανάπτυξη των μαθητών. Επίσης, οι μαθητές έναντι των οποίων υπάρχουν στερεότυπα μπορεί να εμφανίσουν χαμηλή αυτοεκτίμηση

ενώ δεν είναι λίγες οι φορές που υπάρχει κοινωνική περιθωριοποίησή τους. Η αντιμετώπισή στερεοτυπικών δηλώσεων και προκατειλημμένης ή ρατσιστικής ιδεολογίας αποτελεί πρόκληση για το εκπαιδευτικό σύστημα καθότι έτσι θα απομακρυνθούν οι κακές αντιλήψεις και θα επιτρέψει στις γυναίκες και στα μέλη των μειονοτήτων να αποκτήσουν σεβασμό και εκτίμηση (Wolfe & Spencer, 1996). Για να γίνει αυτό θα πρέπει να υπάρξουν ενέργειες οι οποίες θα διαμορφώσουν μία ατμόσφαιρα στην οποία κάθε μαθητής θα μπορεί να νιώθει άνετα και να εκφράζει άφοβα τη γνώμη του.

3.3 Η έρευνα για προκαταλήψεις και στερεότυπα στα ελληνικά σχολεία

Παρόλο που στη βιβλιογραφία οι κοινωνικοί ψυχολόγοι έχουν μελετήσει με λεπτομέρεια τη φύση, τη συχνότητα και τις αιτίες των προκατειλημμένων συμπεριφορών, των στερεοτύπων και της συμπεριφοράς που ενέχει διακρίσεις προς τους άλλους λίγη προσοχή έχει δοθεί ως τώρα στην καθημερινή κατανόηση των συγκεκριμένων στάσεων (Figgou & Condor, 2006). Οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα έχουν μέχρι στιγμής αποτελέσει προνόμιο ακαδημαϊκής μελέτης κατά την οποία έμφαση δίνεται στη θεωρία των συγκεκριμένων προβλημάτων και στην εύρεση υποθετικών λύσεων. Παρατηρείται έλλειψη ερευνών όσον αφορά στα σχολεία, ειδικότερα στον ελληνικό χώρο. Η έρευνα για την ύπαρξη προκαταλήψεων και στερεοτύπων μεταξύ των παιδιών έναντι μαθητών με διαφορετική πολιτισμική προέλευση είναι περιορισμένη. Επίσης, δεν υπάρχουν αρκετές έρευνες για τη στάση των εκπαιδευτικών ως προς το ανωτέρω θέμα και συγκεκριμένα για τις αντιλήψεις τους και τη διαχείρισή του. Οι έρευνες εστιάζουν κυρίως σε στοιχεία ένταξης των μαθητών και αποδοχής τους από τους εκπαιδευτικούς (Κασίμη, 2005; Σακκά, 2010). Σε έρευνα της Κουτσοσπύρου (2017) σχετικά με την ύπαρξη στερεοτύπων και προκαταλήψεων στις σχέσεις Ελλήνων και μεταναστών στο δημοτικό σχολείο τα συμπεράσματα που εξήχθησαν ήταν ότι υφίστανται σε κάποιο βαθμό και ότι, σύμφωνα με τις απόψεις των εκπαιδευτικών, η συνύπαρξη Ελλήνων και μεταναστών μαθητών δεν οδηγεί απαραίτητα στην άμβλυνσή τους. Επίσης, η έρευνα έδειξε την ανάγκη κατάρτισης των εκπαιδευτικών σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης προκειμένου να μπορούν να διαχειριστούν τα θέματα προκαταλήψεων και στερεοτύπων που προκύπτουν. Οι Ζάχος και Δημοσθένους, (2019) σε έρευνά τους για τις απόψεις των εκπαιδευτικών της Θεσσαλονίκης, όσον αφορά στα στερεότυπα και στις προκαταλήψεις, κατέληξαν ότι

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

υπάρχουν, αλλά όχι σε μεγάλο βαθμό και ότι οφείλονται σε οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες καθώς και σε ατομικές τάσεις για ρατσιστικές συμπεριφορές. Επιπρόσθετα, επισήμαναν την ανάγκη επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών για τη διαχείριση περιπτώσεων που προκύπτουν από την ύπαρξη προκαταλήψεων και στερεοτύπων.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω παρατηρείται ότι το θέμα της ύπαρξης προκαταλήψεων και στερεοτύπων στα ελληνικά σχολεία δεν έχει μελετηθεί επαρκώς.

Μέρος 2ο: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Κεφάλαιο 4: Σχεδιασμός Έρευνας

4.1. Σημασία – Αναγκαιότητα έρευνας

Στη χώρα μας ήταν από παλιά έντονη η ύπαρξη στερεοτύπων και προκαταλήψεων έναντι διαφόρων εθνοτικών ομάδων όπως οι Ρομά, οι πρόσφυγες, οι μετανάστες και οι παλιννοστούντες (Ζάχος & Δημοσθένους, 2019). Στο πέρασμα του χρόνου το φαινόμενο της ύπαρξης στερεοτύπων και προκαταλήψεων δεν αμβλύθηκε αλλά συντηρήθηκε, ίσως και οξύνθηκε εξαιτίας της έλευσης προσφύγων και μεταναστών από χώρες με διαφορετική πολιτισμική προέλευση. Τα παιδιά των ατόμων με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο έχουν ενταχθεί στο σύστημα εκπαίδευσης αλλά τα στερεότυπα έναντι αυτών ακόμα διατηρούνται. Τα στερεότυπα αυτά εντοπίζονται από μαθητές της πλειονοτικής ομάδας έναντι των ατόμων που ανήκουν στη μειονοτική ομάδα, ενώ δεν είναι λίγες φορές ακόμα και εκπαιδευτικοί να έχουν αναπτύξει στερεότυπα και προκαταλήψεις έναντι αυτών. Ένα από τα βασικά ζητήματα που τίθενται είναι πώς οι απλοί κοινωνικοί δράστες νοηματοδοτούν την προκατάληψη και τα στερεότυπα (Figgou & Condor, 2006) και κυρίως ο τρόπος με τον οποίο εκπαιδευτικοί κατανοούν την ύπαρξη της προκατάληψης και των στερεοτύπων εντός του σχολείου, καθώς αυτό έχει άμεσο αντίκτυπο στο ποιες στρατηγικές θα ακολουθήσουν για την αντιμετώπισή τους. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, κρίνεται αναγκαίο να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης νοηματοδοτούν την προκατάληψη και τα στερεότυπα καθώς η συγκεκριμένη κατανόηση μπορεί να οδηγήσει στην υιοθέτηση πρακτικών διαχείρισής τους.

Τα τελευταία χρόνια η χώρα μας, και συγκεκριμένα από τις αρχές της δεκαετίας του '90, έχει καταστεί τόπος διέλευσης και παραμονής μεταναστών και προσφύγων σε μεγάλο βαθμό. Αρχικά, οι πρόσφυγες και μετανάστες προέρχονταν από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και τις Βαλκανικές χώρες όπου έπειτα από την κατάρρευση των πολιτικών συστημάτων που επικρατούσαν, η φτώχεια και οι δύσκολες συνθήκες ζωής τους οδήγησαν σε μετανάστευση προς αναζήτηση καλύτερης τύχης (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2018). Στη συνέχεια, η δεξαμενή αυτή των προσφύγων και μεταναστών μεταβλήθηκε με την κατακόρυφη αύξηση εισροών από άτομα που

προέρχονταν από χώρες της Μέσης Ανατολής, της Ασίας και της Αφρικής. Αιτίες της μετακίνησης των συγκεκριμένων ανθρώπων ήταν οι πολεμικές συρράξεις και οι δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν στις χώρες τους εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής η οποία καθιστούσε δύσκολη την πρόσβαση σε πόσιμο νερό και σε καλλιεργήσιμη γη (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019). Επισημαίνεται ότι η Ελλάδα, συνήθως, δεν αποτελούσε τον αρχικό προορισμό των πληθυσμών που μετακινούνταν. Αυτός ο οποίος ήταν και παραμένει ως αρχικός προορισμός ήταν οι χώρες της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης, αλλά εξαιτίας του συστήματος περιορισμών στις μετακινήσεις και τις διεθνείς συνθήκες που έχουν υπογραφεί, μεγάλος αριθμός των συγκεκριμένων ατόμων «εγκλωβίστηκε» στη χώρα μας. Η Ελλάδα από χώρα διέλευσης (transit) μετατράπηκε σε χώρα εγκατάστασης (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019).

Η Ελλάδα είναι μία χώρα που έχει παραδοσιακά σχετικά ομοιογενή πληθυσμό και σχετικά περιορισμένη εμπειρία με τις διαδικασίες ενσωμάτωσης των μεταναστών (Tzoraki, 2019). Σύμφωνα με την απογραφή του 2011 (Hellenic Statistical Authority, 2018) σε πληθυσμό 10.816.286 ατόμων ο αριθμός των καταγεγραμμένων μεταναστών από χώρες εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν 621.178, δηλαδή ποσοστό 5,7%, το οποίο θεωρείται χαμηλό σε σχέση με άλλες χώρες. Από την περίοδο που έγινε η απογραφή και με το ξέσπασμα της προσφυγικής κρίσης, παρατηρήθηκε μείωση του αριθμού των μεταναστών που ζουν στην Ελλάδα και αύξηση των μεταναστών που προέρχονται από την Ασία και τη Μέση Ανατολή (Triandafyllidou & Mantanika, 2016). Την ίδια στιγμή ο αριθμός των μαθητών μεταναστευτικής καταγωγής άρχισε να αυξάνει στα ελληνικά σχολεία. Σύμφωνα με στοιχεία του 2011 (Triandafyllidou, 2011) περίπου το 10,29% του μαθητικού πληθυσμού αποτελείται από μετανάστες. Σήμερα, οι περισσότεροι από τους μαθητές μεταναστευτικής προέλευσης είναι δεύτερης ή τρίτης γενιάς μετανάστες (Sapountzis & Dea, 2020). Ειδικότερα για το Νηπιαγωγείο και το δημοτικό στοιχεία που αφορούν στα σχολικά έτη 2006 - 2007 (ΙΠΟΔΕ, 2007) σε σύνολο 679.955 μαθητών οι 69.919 (ποσοστό 10,28%) ήταν μεταναστευτικής προέλευσης. Όπως γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω, αν προστεθούν σε αυτούς και άλλες ομάδες συνήθως περιθωριοποιημένες όπως οι Ρομά, ο αριθμός των μαθητών με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο είναι σημαντικός. Επειδή συχνά οι μαθητές αυτοί αντιμετωπίζονται με προκαταλήψεις ενώ ταυτόχρονα έχουν διαμορφωθεί και συγκεκριμένα στερεότυπα για αυτούς, κρίνεται δόκιμο να διερευνηθούν

οι απόψεις των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις στο ελληνικό σχολείο.

4.2. Σκοπός της εργασίας - Ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της προτεινόμενης έρευνας είναι η διερεύνηση της κατανόησης του τι είναι προκατάληψη και στερεότυπα σε σχολεία που φοιτούν μαθητές διαφορετικής πολιτισμικής και εθνικής προέλευσης καθώς και στο ποιες πρακτικές δηλώνουν ότι ακολουθούν οι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για τη διαχείρισή τους.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που μελετήθηκαν κατά την παρούσα εργασία είναι:

1. Αν υπάρχουν στερεότυπα από τα παιδιά της πλειονοτικής ομάδας σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς έναντι των παιδιών της μειονοτικής ομάδας και πως δηλώνουν ότι τα διαχειρίζονται;
2. Τι είναι για αυτούς η προκατάληψη;
3. Ποια θεωρούν οι εκπαιδευτικοί ως αρνητικά στερεότυπα;
4. Τι θεωρούν οι εκπαιδευτικοί ως προβληματικό σε μία σχολική τάξη που χαρακτηρίζεται από πολιτισμική ετερογένεια;
5. Με ποιον τρόπο θεωρούν ότι μπορεί να μειωθεί η ύπαρξη στερεοτύπων στη σχολική αίθουσα;

4.3. Επιλογή ερευνητικής διαδικασίας

Για τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας επιλέχθηκε η ποιοτική προσέγγιση με τη χρήση ημιδομημένης συνέντευξης. Σύμφωνα με τους Denzin & Lincoln, (2005, σελ. 3) πρόκειται για «δραστηριότητα εντός συγκεκριμένου πλαισίου η οποία τοποθετεί τον παρατηρητή στον κόσμο. Αποτελείται από ερμηνευτικές και υλικές πρακτικές που κάνουν τον κόσμο ορατό μετατρέποντάς τον σε μια σειρά από αναπαραστάσεις του εαυτού, συμπεριλαμβανομένων των σημειώσεων πεδίου, των συνεντεύξεων, των συνομιλιών, των φωτογραφιών, των μαγνητοφωνήσεων και των σημειώσεων σε ημερολόγια. Η ποιοτική έρευνα περιλαμβάνει μια ερμηνευτική, νατουραλιστική προσέγγιση στον κόσμο καθότι ο ερευνητής μελετά τα πράγματα στο φυσικό τους πλαίσιο, επιχειρώντας να νοηματοδοτήσει ή να ερμηνεύσει τα φαινόμενα με όρους των νοημάτων που οι άνθρωποι δίνουν σε αυτά».

Η ποιοτική προσέγγιση επιλέχθηκε έναντι της ποσοτικής καθότι περιέχει αρκετά πλεονεκτήματα. Καταρχάς δίνει τη δυνατότητα λεπτομερούς περιγραφής των συναισθημάτων, της γνώμης και των εμπειριών των συμμετεχόντων ενώ παράλληλα ερμηνεύει τα νοήματα των πράξεών τους (Ισαρη & Πουρκός, 2015). Επίσης, δίνει τη δυνατότητα ολιστικής κατανόησης της ανθρώπινης εμπειρίας σε συγκεκριμένα πλαίσια (Rahman, 2017). Παράλληλα επειδή θεωρείται έρευνα ιδεών η οποία δίνει τη δυνατότητα κατανόησης των φωνών διαφορετικών ανθρώπων, νοημάτων και γεγονότων (Richardson, 2012). Επιπρόσθετα, οι μέθοδοι τις οποίες χρησιμοποιεί όπως η παρατήρηση, η ημιδομημένη συνέντευξη και η περιγραφή καταγραφών και αρχείων συνεπάγονται την αλληλεπίδραση του ερευνητή με το συμμετέχοντα καθιστώντας τη συλλογή των δεδομένων λεπτομερή (Cohen, Manion, & Morrison, 2011). Άλλο πλεονέκτημά της είναι ότι πρόκειται για ευέλικτη μέθοδο, η οποία μπορεί να μεταβληθεί σε μεγάλο βαθμό (Maxwell, 2012).

Σύμφωνα με τους Bryman και Bell, (2011, σελ. 410) υπάρχουν κάποιες σημαντικές διαφορές μεταξύ ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν έναν ερευνητή να επιλέξει τη μία έναντι της άλλης. Κατά την ποιοτική έρευνα ο ερευνητής έρχεται σε επαφή με τους συμμετέχοντες καταγράφοντας την άποψή τους ενώ στην ποσοτική είναι αποστασιοποιημένος σχηματίζοντας έτσι δική του άποψη. Τα δεδομένα που συλλέγει είναι πλούσια και με βάθος, η δε έρευνά του είναι δυναμική σε αντίθεση με την ποσοτική έρευνα που είναι στατική. Το πλαίσιο της έρευνας κατά την ποιοτική προσέγγιση είναι φυσικό ενώ στην ποσοτική είναι τεχνητό. Επίσης, μέσα από την ποιοτική έρευνα μπορεί να γίνει αντιληπτό το βαθύτερο νόημα, ενώ η ποσοτική έρευνα καταγράφει τάσεις και συμπεριφορές.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, επιλέχθηκε από την ερευνήτρια, σε συμφωνία με τον επιβλέποντα, να ακολουθηθεί η ποιοτική προσέγγιση για τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας.

4.4. Ερευνητικό εργαλείο

Ως ερευνητικό εργαλείο αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθεί η ημιδομημένη συνέντευξη σε βάθος, η οποία αποτελείται από ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων ως οδηγό για την έρευνα αλλά μπορούν να προστεθούν και άλλες ερωτήσεις ανάλογα με τις απαντήσεις του συμμετέχοντα, ενώ και η σειρά των ερωτήσεων δεν είναι αυστηρά καθορισμένη.

Έπειτα από μελέτη της βιβλιογραφίας και σύμφωνα με τις συμβουλές του επιβλέποντα κατασκευάστηκε οδηγός συνέντευξης, ο οποίος περιείχε αρχικά δημογραφικές ερωτήσεις αλλά και κάποιες γενικές ερωτήσεις, ενώ στη συνέχεια περιέχονταν οι ερωτήσεις σύμφωνα με τους θεματικούς άξονες της έρευνας και συγκεκριμένα για τον εντοπισμό των στερεοτύπων και προκαταλήψεων έναντι μαθητών με διαφορετική εθνική και πολιτισμική προέλευση, των προβλημάτων που εντοπίζουν οι εκπαιδευτικοί σε τάξεις με πολιτισμική ετερογένεια και των τρόπων αντιμετώπισης των στερεοτύπων στη σχολική αίθουσα. Εκτός των παραπάνω, στο τέλος του, ο οδηγός περιείχε ερωτήσεις οι οποίες στόχευαν στη διερεύνηση των απόψεων του εκπαιδευτικού για θέματα προκαταλήψεων και στερεοτύπων στη σχολική αίθουσα.

Ο οδηγός συνέντευξης παρουσιάζεται στο Παράρτημα Α της παρούσας εργασίας.

4.5. Δείγμα έρευνας

Το δείγμα έρευνας αποτελούταν από 12 άτομα που εργάζονταν στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση εκ των οποίων οι 10 ήταν γυναίκες και οι 2 ήταν άντρες. Οι 8 εξ αυτών ήταν δάσκαλοι και οι υπόλοιποι 4 νηπιαγωγοί. Από τους συμμετέχοντες οι 4 ήταν κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών. Η ηλικία τους κυμαινόταν από τα 30 έως τα 61 έτη με 8 από αυτούς να είναι έως 40 ετών και οι υπόλοιποι άνω των 40 ετών. Ο μέσος όρος ηλικίας ήταν τα 39,83 έτη. Η εργασιακή τους εμπειρία κυμαινόταν από 2 έως 26 έτη με τους 5 να έχουν εμπειρία έως 6 έτη και τους υπόλοιπους άνω των 10 ετών. Ο μέσος όρος εργασιακής εμπειρίας ήταν τα 12,42 έτη. Όλοι οι εκπαιδευτικοί είχαν υπηρετήσει σε σχολεία στα οποία φοιτούσαν Έλληνες μαθητές καθώς και μαθητές με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο. Αυτοί ήταν είτε παιδιά μεταναστών και είχαν γεννηθεί ή είχαν έρθει στην Ελλάδα αμέσως μετά τη γέννησή τους και γνώριζαν την ελληνική γλώσσα από μέτρια έως πολύ καλά, ενώ σε κάποια σχολεία υπήρχαν και παιδιά πρόσφυγες για τους οποίους η Ελλάδα ήταν χώρα υποδοχής και δεν είχαν έρθει ποτέ πιο πριν σε επαφή με το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Οι εκπαιδευτικοί του δείγματος κατά τη διενέργεια της έρευνας υπηρετούσαν στην Περιφερειακή Ενότητα Αχαΐας.

4.6. Συλλογή ερευνητικών δεδομένων

Για τη συλλογή των ερευνητικών δεδομένων ακολουθήθηκε η εξής διαδικασία: Προηγήθηκε τηλεφωνική επικοινωνία με εκπαιδευτικούς που πληρούσαν τα κριτήρια να συμμετάσχουν στην έρευνα όπου τους παρουσιάστηκε το θέμα και ο σκοπός της εργασίας. Παράλληλα συντάχθηκε επιστολή συναίνεσης η οποία απεστάλη σε αυτούς που συμφώνησαν προφορικά να συμμετάσχουν. Στην επιστολή περιγραφόταν ο σκοπός και το θέμα της εργασίας και διασφαλιζόταν η τήρηση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων. Η ερευνήτρια επικοινωνήσε στη συνέχεια τηλεφωνικά με όσους εκπαιδευτικούς υπέγραψαν το έντυπο συναίνεσης προκειμένου να κανονιστεί τηλεφωνικό ραντεβού για τη λήψη της συνέντευξης. Η λήψη των συνεντεύξεων έγινε κατά το χρονικό διάστημα του Μαρτίου έως του Απριλίου 2022 και διεξήχθη τηλεφωνικά εξαιτίας των περιοριστικών μέτρων για τον περιορισμό της πανδημίας του κορονοϊού. Η καταγραφή τους έγινε μέσω εφαρμογής του τηλεφώνου. Η μέση διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν 40 λεπτά με την συντομότερη να είναι 20 λεπτά ενώ η μεγαλύτερη διήρκεσε 50 λεπτά. Στη συνέχεια έγινε απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων, όπου επισημάνθηκαν και διάφορα παραγλωσσικά στοιχεία όπου εντοπίστηκαν, όπως επιτονισμός και παύσεις.

4.7. Εγκυρότητα - αξιοπιστία της έρευνας

Σε μία έρευνα ένα από τα σημαντικότερα και πιο καθοριστικά στοιχεία της είναι η εξασφάλιση της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της. Για την εξασφάλιση των παραπάνω στοιχείων δόθηκε καταρχάς προσοχή ώστε η λήψη των συνεντεύξεων να γίνει έτσι ώστε η ερευνήτρια να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο ουδέτερη και λιγότερο υποκειμενική κατά τη διεξαγωγή τους. Δεν έγινε κάποια απόπειρα εκμείωσης των απαντήσεων από τους συνεντευξιζόμενους αλλά αφέθηκαν να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους. Επίσης, όλα τα στάδια της έρευνας εξετάστηκαν με λεπτομέρεια από τον επιβλέποντα της εργασίας.

4.8. Επεξεργασία - Ανάλυση δεδομένων

Έπειτα από την απομαγνητοφώνηση των δεδομένων έγινε επεξεργασία τους σύμφωνα με τις αρχές της θεματικής ανάλυσης (Τσιώλης, 2018). Συγκεκριμένα, έπειτα από τη μετεγγραφή των δεδομένων, έγινε εξοικείωση με αυτά και εντοπισμός των τμημάτων που αφορούσαν κάθε ερευνητικό ερώτημα. Στη συνέχεια έγινε κωδικοποίηση των δεδομένων

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

προκειμένου να αποδοθούν εννοιολογικοί προσδιορισμοί σε αυτά, κατόπιν ορίστηκαν τα θέματα των συνεντεύξεων και τέλος έγινε η παρουσίαση των ευρημάτων. Εντοπίστηκαν 6 κατηγορίες σύμφωνα με τις απαντήσεις των συνεντευξιζόμενων και από αυτές προέκυψαν και περαιτέρω υποκατηγορίες οι οποίες παρουσιάζονται στο παρακάτω σχήμα.

Σtereότυπα και Προκαταλήψεις έναντι μαθητών με διαφορετική εθνοτική και πολιτισμική προέλευση	<ul style="list-style-type: none"> • Γλώσσα • Χρώμα δέρματος • Μαθητές Ρομά • Καταγωγή
Συνύπαρξη Ελλήνων Μαθητών και Μεταναστών	<ul style="list-style-type: none"> • Συνεργασία • Εκδηλώσεις • Γιορτές • Παρελάσεις • Τελετές
Πηγές (Αιτίες) Σtereοτύπων και Προκαταλήψεων	<ul style="list-style-type: none"> • Οικογένεια • ΜΜΕ • Κοινωνικό περιβάλλον
Προβλήματα που εντοπίζουν οι εκπαιδευτικοί σε πολυπολιτισμικές τάξεις	<ul style="list-style-type: none"> • Μη γνώση ελληνικής γλώσσας • Πολιτισμικές καταβολές • Περιορισμένος χρόνος • Έλλειψη διδακτικών μέσων • Αίσθηση καινούργιου
Τρόποι αντιμετώπισης - διαχείρισης στερεοτύπων και προκαταλήψεων από τους εκπαιδευτικούς	<ul style="list-style-type: none"> • Συζήτηση • Προώθηση συνεργασίας μεταξύ μαθητών • Παρουσίαση άλλων πολιτισμών • Συνεργασία με γονείς • Σχολικό πρόγραμμα • Επιμόρφωση
Σtereότυπα και Προκαταλήψεις στην ελληνική κοινωνία	<ul style="list-style-type: none"> • Ξενοφοβία • Θρησκευτικά στερεότυπα • Έμφυλα στερεότυπα

Σχήμα 1: Κατηγορίες και υποκατηγορίες θεμάτων

Κεφάλαιο 5. Αποτελέσματα

5.1. Παρουσίαση και ανάλυση συνεντεύξεων

Στη παρούσα ενότητα γίνεται παρουσία και ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν στις συνεντεύξεις σύμφωνα με τις κατηγορίες και υποκατηγορίες που εντοπίστηκαν από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών και αναφέρονται στο προηγούμενο κεφάλαιο.

1η Κατηγορία: Στερεότυπα και Προκαταλήψεις έναντι μαθητών με διαφορετική εθνικότητα και πολιτισμική προέλευση

Μία από τις υποκατηγορίες στερεοτύπων και προκαταλήψεων που εντοπίστηκαν ήταν η αντιμετώπιση των μαθητών διαφορετικής εθνικότητας προέλευσης εξαιτίας της **γλώσσας** και συγκεκριμένα εξαιτίας της αδυναμίας του καινούριου μαθητή να μιλήσει καλά τα ελληνικά. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά μία εκπαιδευτικός «...κοροϊδεύουν έναν συμμαθητή τους για την έλλειψη γνώσης της δικιάς τους γλώσσας, δηλαδή της δεύτερης γλώσσας για τον μετανάστη. Έτσι ο μαθητής στιγματίζεται λόγω αυτής της έλλειψης, της ανικανότητάς του να μιλήσει καλά την ελληνική γλώσσα». Σύμφωνα με έναν εκ των συμμετεχόντων «για ένα παιδί που έρχεται από άλλη χώρα που δεν γνωρίζει τη γλώσσα πόσο άσχημα θα αισθάνεται, ειδικά αν και οι υπόλοιποι συμμαθητές του το απομονώνουν». Το ίδιο επισήμανε και άλλη μία εκπαιδευτικός δηλώνοντας «Νομίζω ότι τον πρώτο καιρό μπορεί να απομονώσουν τους αλλοδαπούς μαθητές και αυτό εξ' αιτίας της γλώσσας κυρίως. Μπορεί ακόμα και να τον κοροϊδέψουν, όμως η ανάγκη που νιώθουν οι ξένοι μαθητές για επικοινωνία, τους κάνει να μάθουν πιο γρήγορα την ελληνική γλώσσα» ενώ άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε σχετικά με το πώς οι Έλληνες μαθητές αντιμετωπίζουν κάποιον μαθητή που μιλάει καλά ελληνικά: «Τους φαίνεται περίεργο στη συνέχεια ...Τους φαίνεται αστείο και μπορεί και να το κοροϊδέψουν».

Άλλη υποκατηγορία η οποία εντοπίστηκε ήταν τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις ως προς το **χρώμα του δέρματος** του μαθητή. Συγκεκριμένα, όπως ανέφερε μία εκπαιδευτικός, υπήρξαν σχόλια για το χρώμα του δέρματος τα οποία θεωρεί πως εντάσσονται στο πλαίσιο της παρατήρησης του καινούργιου παιδιού «Σε μία στιγμή που χρειάστηκε να μαζευτούμε πολλά τμήματα σε έναν χώρο, κάποια σχόλια σε σχέση με το χρώμα της επιδερμίδας, το χρώμα που είχαν παιδιά μεγαλύτερης τάξης. Σε αυτή την περίπτωση, ήταν κάτι που χρειάστηκε να το εξηγήσω, ήταν κάτι που χρειάστηκε να το κάνω

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

πολύ απλό έτσι ώστε να καταλάβουν και τα παιδιά ότι το χρώμα ,η απόχρωση τονικότητα ,αν θες καλύτερα του δέρματος ,δεν έχει καμία σχέση με το με την καταγωγή .Δεν έχει καμία σχέση με την καταγωγή και με την αξία που έχει ένας άνθρωπος». Άλλη εκπαιδευτικός ανέφερε σχετικά με την συμπεριφορά των Ελλήνων μαθητών έναντι των ξένων: «Στην αρχή δείχνουν αδιαφορία συνήθως επειδή τους είναι κάτι περίεργο ,παράξενο είτε το χρώμα το επιδερμίδας των παιδιών ... .. δείχνουν έναν αρνητισμό».

Στερεότυπα εντοπίστηκαν και σε τάξεις όπου φοιτούσαν **παιδιά Ρομά**. Συγκεκριμένα μία εκπαιδευτικός ανέφερε: «Στην περίπτωση των παιδιών Ρομά, εκεί πέρα όντως δυστυχώς διακρίνουμε κάποια διάκριση. Επειδή και αυτά λόγω των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στο κοινωνικό και οικογενειακό τους περίγυρο, δεν μπορούν εύκολα να προσαρμοστούν στα σχολικά δεδομένα. Επομένως μία διάκριση εξαιτίας την δέχονται». Επίσης πρόσθεσε ότι δέχονται διακρίσεις και σε σχέση με άλλους μετανάστες μαθητές: «Επομένως, ναι, βλέπουμε διάκριση εκ μέρους των παιδιών μεταξύ Ρομά και άλλων μεταναστών και το λέω το Ρομά ,γιατί το έχω ζήσει σε αρκετά σχολεία». Άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε σχετικά με την αντιμετώπιση ενός παιδιού Ρομά: «... το έχουν αρκετά απομονωμένο. Είναι και ένα παιδάκι το οποίο είναι και λίγο βρώμικο, το ντύσιμό του πιο φτωχικό... δηλαδή κάνει προσπάθειες κάθε φορά που έρχεται... Ίσως αν ήταν καθημερινά μέσα στην τάξη θα ήταν και καλύτερα τα πράγματα... αλλά όταν έρχεται βλέπω ότι κάπως το αντιμετωπίζουν δεν πηγαίνουν εύκολα να παίξουν μαζί του...». Επίσης, άλλος εκπαιδευτικός δήλωσε σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα: «Μπορώ να πω για αυτά, ότι όσο ήταν μέσα στην τάξη τους, ήταν εντελώς αποκλεισμένα από τους υπόλοιπους μαθητές» ενώ ένας εκ των συμμετεχόντων δήλωσε «Τα παιδιά των Ρομά, νομίζω ότι τα αντιμετωπίζουν, επειδή είναι περισσότερα στην Ελλάδα, υπάρχουν παγιωμένες αντιλήψεις για τη φυλή αυτή και οι μαθητές τους αντιμετωπίζουν υποδεέστερα».

Η **καταγωγή** ήταν άλλη μία υποκατηγορία που εντοπίστηκαν στερεότυπα και προκαταλήψεις έναντι μαθητών μεταναστευτικής προέλευσης. Για το συγκεκριμένο θέμα μία εκπαιδευτικός δήλωσε: «Συνήθως τα παιδιά, τα Ελληνόπουλα, προτιμούν να κάνουν παρέα με τους συμμαθητές τους που κάνουν παρέα και εκτός σχολείου. Δεν δείχνουν να προτιμούν, στην αρχή τουλάχιστον, τους αλλοδαπούς μαθητές». Επίσης, άλλη εκπαιδευτικός ανέφερε ένα περιστατικό αντιμετώπισης αλλοδαπών μαθητών όπου «...είχε να κάνει με την πρόσκλησή τους σε ένα πάρτι ... Πήγαν όλα τα παιδιά της τάξης ,τα

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

συγκεκριμένα παιδιά δεν πήγαν... Το παιδάκι που έκανε το πάρτυ τους είχε πει να μην πάνε, αλλά τα άλλα- οι συμμαθητές δεν το ήξεραν ....κάλεσαν οι συμμαθητές εν ολίγοις, με αποτέλεσμα τα παιδιά να εμφανιστούν στο σπίτι καλεσμένα από τους συμμαθητές, έχοντας παρανοήσει αυτό που είπε αυτός που έκανε το πάρτι και να τους διώξει κακήν-κακώς». Μία από τις συμμετέχουσες στη συνέντευξη δήλωσε ότι για ένα παιδί μεταναστευτικής προέλευσης αρχικά «υπήρχε μία επιφυλακτικότητα γενικά και από το ίδιο το παιδί και από τους συμμαθητές του προς το παιδί» ενώ άλλη εκπαιδευτικός ανέφερε: «Υπήρχαν κάποια στιγμή κάποια υποτιμητικά σχόλια για μία μαθήτρια που είχα παλαιότερα. Δεν την δέχονταν γενικά, τα κορίτσια κυρίως, στην ομάδα τους και υπήρχαν υποτιμητικά σχόλια για τη χώρα της... Τώρα δεν ξέρω αν κάνει να τα πω...Γενικά ήταν υποτιμητικά ως προς τη χώρα της...Δεν τη δεχόντουσαν». Όσον αφορά στην καταγωγή πάλι μία εκπαιδευτικός δήλωσε: «Οι διαφορετικές εμπειρίες που έχουν οι αλλοδαποί μαθητές και τρόπος σκέψης είναι κάποιοι παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη των κοινωνικών σχέσεων και ορισμένες φορές γίνονται αιτία για τον κοινωνικό στιγματισμό από τους περισσότερους Έλληνες μαθητές». Ένας από τους εκπαιδευτικούς δήλωσε: «Ήρθαν όμως κάποιες λίγες φορές που...πώς να το περιγράψω.... η αμηχανία ή κάποιος περίεργος τρόπος αντιμετώπισης ή μία περιέργεια στην αποδοχή μόνο σε σχέση με τα παιδιά τα οποία έρχονταν σαν πρόσφυγες από τη Συρία».

2η Κατηγορία: Συνύπαρξη Ελλήνων Μαθητών και Μεταναστών

Όσον αφορά στη συνύπαρξη - συμβίωση των Ελλήνων και μεταναστών / προσφύγων μαθητών ή γενικά μαθητών με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν ότι σε γενικές γραμμές δεν υπάρχει κάποιο πρόβλημα. Οι Έλληνες μαθητές αντιμετωπίζουν φιλικά και υποδέχονται με όμορφο τρόπο τους μαθητές με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο. Την ίδια στιγμή και οι τελευταίοι φαίνεται πως θέλουν να γίνουν μέλη της κοινότητας στην οποία μετέχουν και να συμμετέχουν στις εκδηλώσεις της. Μία εκ των ερωτώμενων δήλωσε χαρακτηριστικά: «...αντιλήφθηκα πως τα παιδιά είχαν μεγάλη περιέργεια για το πώς αντίστοιχα λειτουργούν σε άλλες χώρες πράγματα που κάνουμε εμείς ,να τα μοιραστούν με τα παιδιά και να μάθουν».

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Στην υποκατηγορία **συνεργασία** μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών μαθητών οι εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι μπορεί να υπάρξει, μετά την άρση των αρχικών επιφυλάξεων. Μία από τις εκπαιδευτικούς δήλωσε χαρακτηριστικά: «Φαίνεται ότι στην αρχή υπάρχει δυσκολία να συνεργαστούν αλλά στη συνέχεια και μετά από κάποια δική μου παρέμβαση τα προβλήματα και οι δυσκολίες ξεπερνιούνται και τα παιδιά συνεργάζονται».

Όσον αφορά στην υποκατηγορία **εκδηλώσεις** και συγκεκριμένα τις γιορτές, τις παρελάσεις, τα θρησκευτικά έθιμα αλλά και γενικότερα τα έθιμα οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών έδειξαν ότι δεν δημιουργείται κάποιο πρόβλημα και ότι οι αλλοδαποί μαθητές θέλουν να συμμετέχουν και είναι μέρος της ευρύτερης κοινότητας. Σχετικά με την αντιμετώπιση στο θέμα της θρησκείας μία εκπαιδευτικός δήλωσε χαρακτηριστικά: «...συνήθως σχολιάζουν το γεγονός ότι αυτά τα παιδιά δεν συμμετέχουν στην πρωινή προσευχή, τους φαίνεται περίεργο, αλλά μέχρι εκεί. Όχι ότι βλέπουν κάτι αρνητικό. Απλά τους κάνει εντύπωση που δεν κάνουν το σταυρό τους ας πούμε, όπως τον κάνουμε εμείς». Άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε σχετικά «Είναι όλοι θετικοί.. Κανένας δεν έχει μιλήσει αρνητικά. Δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα». Αντίθετα μία εκ των εκπαιδευτικών δήλωσε: «Η συμπεριφορά των μαθητών δεν είναι ανεκτική, δεν είναι απέναντι στους πιστούς άλλων θρησκειών. Δεν μπορούν εύκολα οι μαθητές να αποδεχτούν τη διαφορετικότητα σε αυτόν τον τομέα γιατί η Ορθοδοξία στην Ελλάδα έχει κεντρική θέση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα έχει κεντρική θέση. Συνδέεται με πολλές πτυχές της καθημερινής ζωής των μαθητών σε πολύ μεγάλο βαθμό και είναι κάτι αυτονόητο κάτι φυσικό και κάτι δεδομένο, οπότε δεν είναι ανεκτικοί απέναντι στα άλλα θρησκευματα». Επίσης άλλη εκπαιδευτικός ανέφερε μία περίπτωση αντιμετώπισης παιδιού κατά τη διάρκεια του ραμαζανιού όπου «Τα άλλα παιδάκια και δεν ήξεραν τι είναι αυτό, οπότε είχαμε μία.. μία σύγκρουση με τους συμμαθητές τους».

Αυτό που προκύπτει είναι ότι στο θέμα της θρησκείας τα παιδιά αντιμετωπίζουν τους μαθητές με διαφορετικό θρήσκευμα με κάποια επιφυλακτικότητα στην αρχή αλλά στη συνέχεια δεν δημιουργείται κάποιο πρόβλημα.

Σε σχέση με τις γιορτές μία από τις συμμετέχουσες στην έρευνα δήλωσε: «Τα παιδιά από άλλες χώρες, αντίστοιχα, ενσωματώνονται και θα μπορούσαμε να πούμε τιμούν αυτές τις γιορτές το ...Δηλαδή και στο συγκεκριμένο σχολείο και γενικότερα στην πορεία μου στα σχολεία έχω παρατηρήσει ότι τιμούν και δέχονται με υπερηφάνεια τις δικές μας εθνικές

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

εορτές» ενώ άλλη εκπαιδευτικός επισήμανε ότι «Δεν μπορώ να πω ότι υπάρχει κάποιος διαχωρισμός». Επίσης, άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε σχετικά: «Τις περισσότερες φορές συμμετέχουν καθώς είναι έντονη η ανάγκη τους να αφομοιωθούν και να ενσωματωθούν στις παρέες των συνομηλίκων τους, παραμερίζοντας πολλές φορές τις δικές τους ανάγκες. Το παιδί «παλεύει» να ομογενοποιηθεί και να γίνει ίδιο με τους συμμαθητές του-προκειμένου να σταματήσει ο διαχωρισμός και να ενταχθεί έτσι στην ομάδα». Μία από τις ερωτούμενες δήλωσε: «Το δικό μου το σχολείο προσωπικά, το οποίο πραγματικά το θεωρώ πάρα πολύ εκπαιδευμένο το κομμάτι του το μεταναστευτικό ,το θεωρεί πολύ αυτονόητο να εντάξει τα παιδιά των μεταναστών τόσο στις σχολικές γιορτές όσο και να επιλέγουν από μόνα τους εάν θέλουν τα ίδια να συμμετέχουν. Επομένως έχουν και το ελεύθερο του να επιλέξουν». Επίσης, ότι αποτελεί μία καλή ευκαιρία για να γνωρίζει το ένα παιδί τα έθιμα και στις συνήθειες των άλλων. Μία από τις συμμετέχουσες στη συνέντευξη δήλωσε σχετικά: «...ήρθε η μαμά τους στα σχολείο, τους έφτιαξε κάτι μπισκότα που φτιάχνουν στη χώρα τους, τους είπε κάποια παραδοσιακά χριστουγεννιάτικα τραγούδια και τα παιδιά το χάρηκαν πολύ. Δεν μπορώ να πω ότι..... Ίσα-ίσα θέλουν... Νομίζω ότι έχουν ενδιαφέρον τα παιδιά να μάθουν τι συμβαίνει και σε άλλες χώρες».

3η Κατηγορία: Πηγές (Αιτίες) Στερεοτύπων και Προκαταλήψεων

Η κύρια υποκατηγορία πηγών (αιτιών) στερεοτύπων και προκαταλήψεων ενός παιδιού έναντι άλλου ήταν σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα η **οικογένεια** του παιδιού και συνοψίζεται στην εξής δήλωση μίας εκ των συμμετεχόντων στην έρευνα «Τα παιδιά υιοθετούν τη στάση των γονιών τους». Επίσης, άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε «Πιστεύω ότι έχει να κάνει με τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις των γονιών τους». Υπήρξε συμφωνία των συμμετεχόντων στην έρευνα για το συγκεκριμένο θέμα όπως φαίνεται από τις απαντήσεις τους. Για παράδειγμα, μία από τις ερωτούμενες δήλωσε χαρακτηριστικά: «...και με τον τρόπο με τον οποίο έχει μεγαλώσει ένα παιδί και τις αντιλήψεις που επικρατούν στο οικογενειακό του και κοινωνικό του περιβάλλον». Άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε σχετικά «Στις μεγαλύτερες τάξεις, γιατί τα παιδιά καλώς ή κακώς παίρνουν ερεθίσματα από την κοινωνία έξω από το σχολείο, από τις οικογένειές τους ακούν πράγματα...Στις μεγαλύτερες τάξεις λοιπόν σε κάποιες περιπτώσεις μπορούσες να αντιληφθείς μερικά τέτοια σημεία». Μία από τις συμμετέχουσες στην έρευνα

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

δήλωσε σχετικά με τις πηγές των στερεοτύπων και προκαταλήψεων των παιδιών: «Στην πραγματικότητα από τους γονείς, γιατί τα παιδιά δεν είχαν ιδιαίτερα θέματα. Οι γονείς...» επίσης, η ίδια εκπαιδευτικός συμπλήρωσε «Δηλαδή επηρεάζονται πολύ και από το οικογενειακό περιβάλλον». Μία από τις συμμετέχουσες στην έρευνα δήλωσε χαρακτηριστικά «σε αυτές τις ηλικίες για τις οποίες σας μιλάω πιο μεγάλο πρόβλημα υπάρχει από τους γονείς όταν μαθαίνουν ότι κάποιος είναι λίγο πιο διαφορετικός στην τάξη. παρά με τα παιδάκια». Επίσης, μία εκπαιδευτικός ανέφερε ένα περιστατικό κατά το οποίο οι γονείς είχαν πει σε ένα μαθητή «ότι αυτοί που ζουν εκεί δεν είναι άνθρωποι» ενώ σε άλλη περίπτωση αναφέρθηκε «Εκεί υπάρχει μεγάλο θέμα με τους γονείς όπου έρχονται τα παιδιά και μου λένε ότι η μαμά μου, μου είπε να μην κάτσω δίπλα στον τάδε...» Άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε για τους μαθητές ότι «...μιλάνε εκ μέρους των γονέων τους, όπως μαθαίνουνε στο σπίτι τους γιατί σίγουρα αυτές τις εμπειρίες δεν τις έχουν αποκτήσει ακόμα στη ζωή τους ώστε να είναι αυτόνομα ρατσιστικά ...αλλά οι μεγάλοι άνθρωποι...». Μια εκ των συμμετεχόντων δήλωσε: «Σίγουρα νομίζουν ότι είναι σωστό αυτό που έχουν ακούσει από το σπίτι τους, αυτό που τους έχει περάσει η οικογένειά τους. Μπορεί καμιά φορά βέβαια να αισθάνονται άσχημα όταν απομακρύνουν ένα μαθητή τους, αλλά υπερισχύει στερεοτυπική αντίληψη τους που τους έχει περάσει η οικογένεια». Επίσης, άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε «Πάντα θα υπάρχει κάποιος γονιός που θα έρθει και θα σου πει ότι δεν θέλει το δικό του το παιδί να κάτσει με το παιδί από την άλλη χώρα, γιατί μπορεί να θεωρεί το άλλο παιδάκι ότι είναι ....έτσι και έτσι και έτσι...».

Τα **Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης** είναι μία υποκατηγορία αιτιών Στερεοτύπων και Προκαταλήψεων η οποία εντοπίστηκε και αναφέρθηκε μόνο από μία από τις ερωτούμενες η οποία δήλωσε σχετικά με το ρόλο τους: «γιατί δυστυχώς πολύ - πολύ συχνά πλέον γίνονται τέτοιου είδους σκηνικά, ρατσιστικού περιεχομένου, θα μπορούσαν να μεταφέρουν και όλο το σωστό μήνυμα στην προκειμένη περίπτωση και όχι απλά ο καθένας μόνο να λέει την άποψή του». Η συγκεκριμένη υποκατηγορία θα μπορούσε να αναφερθεί συνδυαστικό με το **κοινωνικό περιβάλλον** των παιδιών το οποίο δημιουργεί στερεότυπα σύμφωνα με έναν από τους συμμετέχοντες στην έρευνα.

4η Κατηγορία: Προβλήματα που εντοπίζουν οι εκπαιδευτικοί σε πολυπολιτισμικές τάξεις

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Οι εκπαιδευτικοί ανέφεραν διάφορα προβλήματα στις σχολικές τάξεις όπου υπάρχουν Έλληνες και μαθητές με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο. Η μη γνώση της **κυρίαρχης γλώσσας** δηλαδή των Ελληνικών ήταν μία από τις υποκατηγορίες προβλημάτων που εντοπίστηκε, καθώς σύμφωνα με την πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα, αποτελούσε εμπόδιο στην επικοινωνία και συνεννόηση μεταξύ των μαθητών. Σχετικά με τη δυσκολία που δημιουργεί η μη γνώση της γλώσσας ένας από τους ερωτώντες δήλωσε: «...αρκετά δυσάρεστο γιατί δεν καταλαβαίνει τι θέλεις να του πεις, δεν καταλαβαίνει τι πρέπει να κάνει, δεν μπορεί και να εκφραστεί αντίστοιχα, γιατί δε γνωρίζει ούτε τη γλώσσα μας, ούτε τα αγγλικά που όλοι κάπως γνωρίζουμε, οπότε έχει έντονη αίσθηση μοναξιάς, έντονη αίσθηση λύπης» καθώς και ότι «ένα πολύ σοβαρό ζήτημα είναι το θέμα της επικοινωνίας, που έχει να κάνει λοιπόν με τη γλώσσα». Επίσης άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε σχετικά: «το παιδάκι που δεν γνωρίζει πολύ καλά ελληνικά κάποιες φορές νιώθει αμήχανο όταν δεν καταλαβαίνει κάτι γιατί... Τώρα εντάζει, στην αρχή ήταν λίγο κλειστό. Τώρα όσο μαθαίνει τη γλώσσα μας το βλέπω... Ανοίγεται πιο πολύ αλλά διακρίνω πού και πού κάποια αμηχανία όταν δεν κατανοεί κάτι ή όταν από μένα ή τα παιδιά του λένε κάτι... αυτό. Δηλαδή βιώνει την αμηχανία» ενώ άλλος εκπαιδευτικός δήλωσε «τίθεται και ένα ιδιαίτερο ζήτημα αυτό της γλώσσας, που δεν τους επέτρεπε να επικοινωνούν....». Μία από τις συμμετέχουσες δήλωσε όσον αφορά στο πρόβλημα της γλώσσας «κυρίως οι ελλείψεις στο κομμάτι της γλώσσας που ήταν κάπως δύσκολο στο να μεταφέρεις αυτό που ήθελαν τα παιδιά να πουν ή που ήθελαν ....ή αντίστοιχα αν είχαν απορίες να εξηγήσεις κάτι ...Αυτό το κομμάτι της γλώσσας ήταν το πιο δύσκολο». Επίσης, η σημασία της γλώσσας φαίνεται και από περιπτώσεις όπου όταν οι μαθητές έμαθαν τη γλώσσα υπήρξε εντονότερη κοινωνικοποίηση τους. Ένας εκ των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσε χαρακτηριστικά: «...φαινόταν ότι είχαν ενταχθεί, μάθαιναν πιο εύκολα τη γλώσσα και ήθελαν να έχουν παρέες και με τα αντίστοιχα παιδιά που είχαν βρει στο σχολείο, αλλά ο φόβος και η πρώτη αμηχανία είχαν δώσει σε μία πιο χαλαρή και ευχάριστη διάθεση τη θέση τους, γιατί μετά έπαιζαν ήθελα να συμμετέχουν και στο παιχνίδι με τα άλλα παιδιά...». Επίσης, άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε ότι ένα παιδί μεταναστευτικής προέλευσης: «Τον πρώτο καιρό νιώθει μειονεκτικά και βρίσκεται σε μία απομόνωση. Συχνά παρουσιάζουν ένα αίσθημα κατωτερότητας και χαμηλής αυτοπεποίθησης και αυτό οφείλεται κυρίως στη γλώσσα. Οι γηγενείς μαθητές κρατούν μία επιφύλαξη η οποία όμως, όπως είπα και πριν,

ξεπερνιέται σχετικά γρήγορα. Έτσι οι ξένοι μαθητές νιώθουν μία ελπίδα και μία χαρά και ξεπερνούν σιγά-σιγά την ανασφάλεια μόλις τους πλησιάζουν οι πρώτοι μαθητές».

Οι διαφορετικές **πολιτισμικές καταβολές** των παιδιών ήταν άλλη μία υποκατηγορία που εντοπίστηκε. Συγκεκριμένα ένας εκπαιδευτικός δήλωσε για κάποιο παιδί μεταναστευτικής προέλευσης: «...Στην ερώτηση που πιθανότατα η απάντηση να ήταν αυτονόητη σε κάποιο άλλο παιδί ότι «ναι», συμφωνούμε, υπάρχει ισότητα, ισονομία ότι όλοι οι άνθρωποι είμαστε ίσοι και τα δύο φύλα. Φάνηκε να εκφράζει κάποιες αντιρρήσεις και να έχει αμφιβολίες, αν αυτό είναι το σωστό, πράγμα που έμενα μου έδειξε ότι πιθανόν το μουσουλμανικό πολιτισμικό κεφάλαιο δεν αποδέχεται κάποια πράγματα, όπως πιθανόν ο δυτικός πολιτισμός τα έχει να αναπτύξει όλα αυτά τα τελευταία χρόνια ,τους τελευταίους αιώνες».

Άλλη υποκατηγορία που εντοπίστηκε ήταν ο **περιορισμένος χρόνος** καθώς δεν επαρκούσε προκειμένου να εγκλιματιστεί ο νέος μαθητής στην τάξη. Μία εκπαιδευτικός δήλωσε χαρακτηριστικά: «...ένας καινούριος μαθητής που σαφέστατα παίρνει κάποιο χρόνο μέχρι να προσαρμοστεί μέσα στην τάξη...». Επίσης, άλλο πρόβλημα σχετικά με το **χρόνο** που δήλωσαν οι εκπαιδευτικοί είναι η μη επάρκεια του για την αντιμετώπιση ζητημάτων που προκύπτουν εξαιτίας της πολυπολιτισμικότητας με έναν από τους εκπαιδευτικούς να αναφέρει «αν κάποιος παραμένει κολλημένος στη διεκπεραίωση της ύλης, στο αναλυτικό πρόγραμμα και σε όλο αυτό σίγουρα, ο χρόνος δεν είναι αρκετός» ενώ άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε «ποτέ δεν είναι αρκετός με τα παιδιά, ποτέ δεν είναι αρκετός μέσα στην τάξη ,ποτέ αυτά τα 35- 45 λεπτά δεν είναι αρκετά όταν δημιουργείται ένα θέμα που χρειάζεται σίγουρα περισσότερο χρόνο για να λυθεί με το σωστό τρόπο». Άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε: «Γιατί πραγματικά πρέπει κανείς να αφιερώσει και πολύ-πολύ εξωτερικό χρόνο εκτός σχολικού ωραρίου ώστε να μπορεί αυτά τα παιδιά να τα τοποθετήσει αναλόγως και σωστά. Θεωρώ ότι είναι λίγο προσωπική δουλειά του κάθε συναδέλφου ώστε να χτίσει αυτό το ...αυτή τη σχέση μεταξύ παιδιών Ελλήνων και μεταναστών πάντως δεν είναι κάτι ακατόρθωτο». Υπήρξε όμως και περίπτωση όπου εκπαιδευτικός εξέφρασε αντίθετη άποψη δηλώνοντας συγκεκριμένα «Πάντα υπάρχει χρόνος μέσα στο μάθημα για να διαχειριστούμε τέτοια θέματα. Το 50% της δουλειάς μας είναι η διαπαιδαγώγηση και το υπόλοιπο 50% είναι το διδακτικό κομμάτι, το οποίο το βάζουμε στην άκρη οποτεδήποτε χρειαστεί, για να θίξουμε θέματα που άπτονται της κοινωνικής ευημερίας και της σχολικής τάξης».

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Η **έλλειψη διδακτικών μέσων** ήταν άλλη μία από τις υποκατηγορίες προβλημάτων που εντοπίστηκαν με μία εκ των εκπαιδευτικών να επισημαίνει ότι οι Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνίας θα βοηθούσαν στην εκπαίδευση μαθητών μεταναστευτικής καταγωγής.

Η **αίσθηση της εισόδου σε έναν καινούριο κόσμο** που βιώνουν οι μαθητές μεταναστευτικής προέλευσης όταν εισέρχονται στη σχολική τάξη αποτελεί άλλη μία υποκατηγορία προβλημάτων. Σύμφωνα με μία εκπαιδευτικό οι νεοεισελθόντες μαθητές νιώθουν «*ανασφάλεια και φόβο*» ενώ άλλη σχετική δήλωση που έγινε ήταν ότι μπορεί να αισθάνεται «*αμηχανία, φόβο στην αρχή, ανησυχία*» ενώ άλλος συμμετέχοντας δήλωσε «*Δύσκολα ένιωθαν ότι άνηκαν μέσα στο σύνολο, ένιωθαν κυρίως απομακρυσμένα γιατί δεν μπορούσαν να εκφραστούν, να συζητήσουν, να καταλάβουν αυτό που θέλεις να πεις*». Άλλη εκπαιδευτικός ανέφερε ότι «*...παρουσιάζουν αίσθημα κατωτερότητας και χαμηλής αυτοπεποίθησης*». Άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε για το συγκεκριμένο θέμα: «*Δυσκολεύονται πάρα πολύ αυτά τα παιδιά να ενταχθούν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Δυστυχώς και οι δομές οι δικές μας, επειδή έχω ασχοληθεί πολύ και με τα παιδιά αυτά τα τελευταία χρόνια λόγω της ειδικότητας που με καλούν ..Δεν τα βοηθάει να ενταχθούν ομαλά στο εκπαιδευτικό σύστημα. Αντιμετωπίζουν πολλές δυσκολίες*». Επίσης, ένας εκπαιδευτικός δήλωσε σχετικά: «*όλα τα παιδιά του σχολείου είχαμε ετοιμάσει μία μικρή γιορτή για να τα υποδεχτούμε και τα περιμέναμε στο προαύλιο, όταν έφτασαν τα παιδιά που ήταν πρόσφυγες ήταν πάρα πολύ επιφυλακτικά. Φοβήθηκαν σαν να ήθελαν να αποφύγουν τη συνάντηση ...Δεν ήρθαν αμέσως προς τον χώρο ...δείλιασαν... ήταν λίγο επιφυλακτικά και σίγουρα είχε να κάνει με όλη τη διαδικασία που προφανώς είχαν βιώσει μέχρι να φτάσουν σε αυτό το σημείο*».

5η Κατηγορία: Τρόποι αντιμετώπισης - διαχείρισης στερεοτύπων και προκαταλήψεων από τους εκπαιδευτικούς

Όσον αφορά στους τρόπους αντιμετώπισης των στερεοτύπων στη σχολική αίθουσα διαμορφώθηκαν οι εξής υποκατηγορίες:

Η **χρήση συζήτησης** μέσα στην τάξη κατά την οποία οι εκπαιδευτικοί εξηγούν ότι δεν είναι σωστές κάποιες συμπεριφορές. Μία από τις συμμετέχουσες στη συνέντευξη ανέφερε: «*...αν εντοπίσουμε ότι ένα συγκεκριμένο παιδί ξεκινά να διασπείρει τέτοιες απόψεις, αρνητικές δηλαδή ως προς κάποιον συμμαθητή τους που είναι από άλλη χώρα,*

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

συζητούμε με το παιδί, προσπαθώντας να καταλάβουμε γιατί έχει αυτές τις απόψεις». Άλλη εκπαιδευτικός ανέφερε σχετικά: «...προσωπικά πάντα βάζω τον οποιονδήποτε μαθητή στη θέση του συμμαθητή τους, τους εξηγώ ότι όντως δεν είναι σωστή αυτή η πράξη, γιατί τον άλλον θα τον στενοχωρήσουμε» ενώ άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε ότι μέσω της συζήτησης προσπαθούν «οι ίδιοι οι μαθητές, οι Έλληνες μαθητές, να συνειδητοποιήσουν ότι θα πρέπει οι μετανάστες συμμαθητές τους να αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο και να μην γίνεται κανένας διαχωρισμός».

Άλλη υποκατηγορία ήταν η **προώθηση της συνεργασίας** των μαθητών μέσω ομαδικής εργασίας κατά την οποία σύμφωνα με μία εκπαιδευτικό «Οπτικοποιείς μία απορία, μία σκέψη που μπορεί να έχουν τα παιδιά, μία κακόβουλη σκέψη ίσως, και φέρνεις ένα παράδειγμα ώστε να εκμηδενίσεις αυτή την κατάσταση» όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ένας συμμετέχων στην έρευνα. Άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε σχετικά με την αξία της εφαρμογής project συνεργασίας «...λοιπόν κατά τη διάρκεια όλης της χρονιάς και του project ήταν πολύ ανοιχτά στη συνεργασία τους και ήταν πολύ ανοιχτά στο να εξηγήσουν, στο να δουλέψουμε μαζί και να δημιουργήσουν έτσι μία νέα βάση για την σχέση τους, για την παρέα τους. Λειτουργήσε αρκετά μπορώ να πω...». Ένας από τους συμμετέχοντες στη συνέντευξη επισήμανε: «...είναι η δουλειά μας, ένα μέρος της δουλειάς μας... Να βάζουμε όλα τα παιδιά να συνεργάζονται με όλους τους συμμαθητές τους έτσι ώστε να κοινωνικοποιούνται, να βοηθάει ο καθένας από τη δική του οπτική γωνία την ομάδα καθώς με την συνδρομή όλων των ξεχωριστών εμπειριών τα προβλήματα μπορούν να επιλυθούν ευκολότερα». Μία εκπαιδευτικός δήλωσε: «Εγώ, στο πλαίσιο το δικό μου μαθήματος, είχα δημιουργήσει ένα project έτσι ώστε να έρθουν πιο κοντά αυτές οι δύο πλευρές.... Οπότε λοιπόν κατά τη διάρκεια όλης της χρονιάς και του project ήταν πολύ ανοιχτά στη συνεργασία τους και ήταν πολύ ανοιχτά στο να εξηγήσουν, στο να δουλέψουμε μαζί και να δημιουργήσουν έτσι μία νέα βάση για την σχέση τους, για την παρέα τους. Λειτουργήσε αρκετά μπορώ να πω». Άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε «Συνήθως προσπαθώ όλοι οι μαθητές να συνεργάζονται μεταξύ τους, είτε αυτό γίνει μέσω μιας ομαδικής εργασίας είτε να ξεκινήσουν σιγά-σιγά να κάθονται στο ίδιο θρανίο με αυτόν τον μαθητή για να μπορέσουν να γνωριστούν και να έρθουν πιο κοντά...Να γνωριστούν μέσω κάποιου παιχνιδιού, ίσως στο διάλειμμα, ίσως στην ώρα της γυμναστικής που είναι πιο ευχάριστο μάθημα για τα παιδιά, να φτιαχτούν ομαδούλες, υπάρχει δηλαδή το παιχνίδι ουσιαστικά της γνωριμίας όταν

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

έρχεται ένας μαθητής για να τον κάνουμε να αισθανθεί και αυτόν πιο άνετα και να αποφύγουμε ουσιαστικά οποιαδήποτε προκατάληψη ή αρνητική αντίδραση».

Άλλη υποκατηγορία ήταν η **παρουσίαση άλλων πολιτισμών μέσω δραστηριοτήτων** στις οποίες τα παιδιά μπορούν να μάθουν στοιχεία για τα έθιμα και τις πρακτικές άλλων λαών. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά μία εκπαιδευτικός «*Ενθαρρύνουμε όλοι οι μαθητές να μιλήσουν για τα δικά τους έθιμα, για τη χώρα τους ,για τη χώρα που προέρχονται με σκοπό να ενισχυθεί η αυτοπεποίθηση και των μεταναστών. Αυτό θα βοηθήσει τους Έλληνες μαθητές να τους αποδεχτούν στην ομάδα και βέβαια επιλέγουμε θεματικές που δίνουν την ευκαιρία να προωθηθούν και η κατανόηση και η αποδοχή και η συνεργασία μεταξύ των λαών*». Σε πρακτικό επίπεδο μία εκπαιδευτικός μας παρουσίασε την εξής δράση που έγινε «*Μία μαμά που είχε έρθει κάποτε από την Ιταλία και μου είχε μιλήσει για κάποια χριστουγεννιάτικα έθιμα και τα είχε δείξει στα παιδιά, μας είχε δείξει και βιντεάκια.... Είναι ένας τρόπος να μιλούν για τον πολιτισμό τους, για τα τραγούδια τους, για τα φαγητά τους, ... κάποιο παραμύθι*» ενώ σε μία άλλη περίπτωση «*...ήρθε η μαμά τους στα σχολείο, τους έφτιαξε κάτι μπισκότα που φτιάχνουν στη χώρα τους, τους είπε κάποια παραδοσιακά χριστουγεννιάτικα τραγούδια και τα παιδιά το χάρηκαν πολύ*». Γενικά, η παρουσίαση εικόνων από άλλους πολιτισμούς λειτουργεί θετικά στη διαχείριση και αντιμετώπιση των προκαταλήψεων.

Η παραπάνω υποκατηγορία συνδυάζεται με την υποκατηγορία **συνεργασία με τους γονείς** η οποία μπορεί να βοηθήσει στην παρουσίαση άλλων πολιτισμών καθώς και στην ενημέρωσή τους με μία εκ των ερωτώμενων να δηλώνει: «*...θα συνεργαζόμουν με τους γονείς των μαθητών που υιοθετούν τις απόψεις ρατσισμού ή ξενοφοβικές απόψεις μέσα από συζητήσεις, θα προσπαθούσα να βρω τα αίτια και θα οργάνωνα διάφορες δραστηριότητες για να γνωρίσουν και οι μαθητές ,αλλά και οι γονείς την κουλτούρα και τον πολιτισμό του αλλοδαπού μαθητή μέσα από ευχάριστες διαδικασίες που θα μπορούσαν να συμμετέχουν όλοι ,να συνεργαστούν και να δημιουργηθεί ένα φιλικό κλίμα και ένα κλίμα γνωριμίες με τον καινούριο πολιτισμό*», ενώ άλλη εκπαιδευτικός προτείνει «*Διαδικτυακές συναντήσεις με επιστήμονες πάνω σε αυτά τα θέματα μαζί με τους γονείς. Δηλαδή να καλέσουμε κάποια κοινωνική λειτουργό, ψυχολόγο και να συζητήσουμε τέτοια θέματα που απασχολούν τους μαθητές, ώστε να ενημερωθούν οι γονείς και να ξέρουν και αυτοί πώς να αντιμετωπίζουν*

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

τέτοιες καταστάσεις στο σπίτι και να υπάρχει μία κοινή πορεία σχολείο και οικογενειακό περιβάλλον» καταλήγοντας ότι χρειάζονται σεμινάρια για γονείς.

Άλλη υποκατηγορία που εντοπίστηκε ήταν η χρήση του σχολικού προγράμματος και συγκεκριμένα η διαμόρφωσή του έτσι ώστε να φέρνει σε επαφή τα παιδιά με ανθρώπους από διαφορετικούς πολιτισμούς. Μία εκ των συμμετεχόντων στην έρευνα δήλωσε: «Το σχολικό πρόγραμμα, μέσα από διαπολιτισμικά προγράμματα ,μπορεί να εξαλείψει τέτοιες στάσεις και στερεότυπα και προκαταλήψεις». Επίσης, άλλη εκπαιδευτικός τόνισε τη σημασία της ένταξης θεματικών σχετικά με τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις «....σε όλες τις βαθμίδες... Και στο Δημοτικό, και στο Νηπιαγωγείο και στο Γυμνάσιο... Να μιλάμε για αυτά τα θέματα όσο πιο συχνά γίνεται και με όλους τους τρόπους τους οποίους μπορούμε να κάνουμε ..Να μιλάμε για αυτά τα θέματα γιατί τα παιδιά θέλουν να ξέρουν και πρέπει να μπαίνουν σε τέτοιου είδους συζητήσεις για να κατανοούν πράγματα ακόμα παραπάνω, γιατί τα παιδιά μέσα στις οικογένειες είναι πολύ πιθανόν, λόγω της ξενοφοβίας που εξακολουθεί να υπάρχει μέσα στο στην ελληνική οικογένεια, να μην έχουν ενημερωθεί για αυτό είναι πολλά παιδιά που δεν ξέρουν... Οπότε καλό θα είναι να κάνουμε συζητήσεις και θεματικές ενότητες και παιχνίδια και πολλές κουβέντες και τα πάντα για να καταλάβουν τα παιδιά τι σημαίνει να είσαι διαφορετικός». Με τον τόπο αυτό πιστεύει ότι θα αρθούν στερεότυπα και προκαταλήψεις που έχουν δημιουργηθεί εξαιτίας της οικογένειας. Ένας εκ των εκπαιδευτικών ανέφερε «Το σχολικό πρόγραμμα μπορεί να εντάσσει δραστηριότητες και εκδηλώσεις γνωριμίας με διαφορετικούς πολιτισμούς, με διαφορετικά πολιτισμικά κεφάλαιο ώστε να έρθουν σε επαφή διαφορετικοί άνθρωποι από διαφορετικούς πολιτισμούς και διαφορετικές αφετηρίες με στόχο να δούμε ότι όλοι έχουμε να πάρουμε από άλλους λαούς και από άλλους πολιτισμούς». Σύμφωνα με μία εκπαιδευτικό «Ίσως αν εντάξουμε περισσότερες δραστηριότητες, περισσότερες επισκέψεις σε νέους χώρους, περισσότερες φιλοξενίες ανθρώπων που μπορούμε να γνωρίσουμε από διαφορετικά ,και από διαφορετικές χώρες ,αλλά και από διαφορετικά... από διαφορετικά επίπεδα ,αν θέλεις σε αυτή την περίπτωση... Ίσως είναι ένας τρόπος να γεμίσουν τα παιδιά με περισσότερα ερεθίσματα, έτσι ώστε να έχουν την κριτική σκέψη να αγκαλιάζουν κάτι καινούργιο, κάτι νέο και να μην τους φοβίζει». Η αισθητική αγωγή, τα παιχνίδια ρόλων και οι δραστηριότητες μέσω των οποίων τα παιδιά έχουν τη δυνατότητα να μάθουν τον "άλλο", τον "διαφορετικό" μπορούν επίσης να βοηθήσουν καθώς και η συνεργασία με ειδικούς όπως ψυχολόγους και

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

κοινωνικούς λειτουργούς. Η εφαρμογή των αρχών της συμπερίληψης στο πρόγραμμα σπουδών αποτελεί τρόπο διαχείρισης των στερεοτύπων. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά μία εκπαιδευτικός «Το πρόγραμμα σπουδών, κατά τη γνώμη μου, πρέπει να εκφράζει όλους τους πολιτισμούς, τα διαφορετικά εθνικά χαρακτηριστικά και να μην γίνονται διακρίσεις μεταξύ των φύλων». Άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε σχετικά με την αξία της συμπερίληψης στο σχολικό πρόγραμμα «Νομίζω ότι το κλειδί σε αυτό είναι η πλήρης συμπερίληψη. Δηλαδή σε όλων των ειδών τις δραστηριότητες να μη γίνεται κανένας διαχωρισμός σχετικά με την είτε με τη χώρα προέλευσης είτε με οτιδήποτε άλλο διαφορετικό έχουν τα παιδιά σε ευρύτερο επίπεδο. Νομίζω ότι θα πρέπει η πολιτική του κάθε σχολείου και της κάθε ομάδας εκπαιδευτικών να είναι πλήρως δεκτική και συμπεριληπτική, δηλαδή να καθορίζεται από την αρχή ότι δεν θα υπάρξει κανένας διαχωρισμός σε οποιοδήποτε επίπεδο μεταξύ των μαθητών».

Άλλη υποκατηγορία που εντάσσεται στους τρόπους αντιμετώπισης στερεοτύπων και προκαταλήψεων είναι η **επιμόρφωση** των εκπαιδευτικών σε θέματα διαπολιτισμικότητας προκειμένου να μάθουν να αντιμετωπίζουν τέτοιες προβληματικές καταστάσεις. Μία από τις συμμετέχουσες στην έρευνα δήλωσε χαρακτηριστικά «είναι απαραίτητο να γίνονται συνεχείς επιμορφώσεις πάνω σε τέτοια θέματα διαπολιτισμικά, ειδικά τα τελευταία χρόνια που οι εισροές μεταναστών είναι πάρα πολύ μεγάλες». Άλλη εκπαιδευτικός δήλωσε σχετικά: «Η σωστή διαχείριση που θα έχει ο εκπαιδευτικός, μέσα από την σωστή κατάρτιση και αφήνοντας πίσω τις προσωπικές αντιλήψεις και απόψεις πάνω σε τέτοια θέματα, πρέπει να διαχωριστεί η προσωπική άποψη από την επαγγελματική του υπόσταση για να μπορέσουν να ξεπεραστούν όλα αυτά και να δημιουργηθεί ένα κλίμα σεβασμού ως προς τον διαφορετικό πολιτισμό και τη διαφορετική κουλτούρα». Άλλος εκπαιδευτικός αναγνώρισε την σημασία της επιμόρφωσης δηλώνοντας: «Καλό είναι και εμείς οι δάσκαλοι να είμαστε πιο ανοιχτοί...να επιμορφωνόμαστε, να μαθαίνουμε τι γίνεται, να ενημερώνουμε τους μαθητές μας ή ακόμα και μέσω κάποιας επίσκεψης με την τάξη μας σε κάποιον καταυλισμό είτε σε σχολείο που να έχει περισσότερους πρόσφυγες...Να γνωρίσουμε ουσιαστικά στα παιδιά ότι αυτοί οι άνθρωποι έρχονται καλοπροαίρετα στη χώρα μας ότι και αυτοί είναι σαν και μας. Να μιλάμε πολύ για αυτό το ζήτημα ....Είναι ωραίο να υπάρχει συνεργασία και εμείς να επιμορφωνόμαστε ως δάσκαλοι για να μπορούμε να επιμορφώνουμε αντίστοιχα και τους μαθητές μας», ενώ ένας άλλος από τους συμμετέχοντες στην έρευνα δήλωσε:

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

«Σημαντικό στοιχείο είναι εδώ και επιμόρφωση πάνω σε αυτά τα ζητήματα, καθώς αρκετοί συνάδελφοι είτε έχουν αποφοιτήσει πάρα πολλά χρόνια πριν, τότε που διαπολιτισμική αγωγή δεν ήταν τόσο ευρέως διαδεδομένη ,είτε δεν έχουνε ,δεν είχαν επαφή ποτέ με μαθητές μεταναστευτικής βιογραφίας ...Άρα δεν είχαν και τέτοια ζητήματα αντιμετωπίσουν».

6η Κατηγορία: Στερεότυπα και Προκαταλήψεις στην ελληνική κοινωνία

Οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην έρευνα θεωρούν πως υπάρχουν στερεότυπα και προκαταλήψεις στην ελληνική κοινωνία. Οι υποκατηγορίες που διαμορφώθηκαν ήταν:

Ξενοφοβία με μία από τις χαρακτηριστικές απαντήσεις που δόθηκαν να είναι: *«Αυτή είναι η στάση της κοινωνίας απέναντι στους πρόσφυγες που έρχονται στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Επικρατεί μια ξενοφοβία», «η ελληνική κοινωνία προέρχεται από μία, όταν είχαμε συνηθίσει την έννοια του εθνικού κράτους και σίγουρα δεν ήταν συνηθισμένη να συμβιώνει με διαφορετικούς ανθρώπους, από άλλα μέρη, από άλλες θρησκείες και από όλο αυτό είναι λογικό να υπάρχουν κατάλοιπα» και «νομίζω ότι δεν έχουμε μάθει ακόμα να συνυπάρχουμε μαζί τους», «Τα τελευταία χρόνια έχουμε δει αρκετές φορές να στοχοποιούνται μετανάστες και πρόσφυγες...».*

Θρησκευτικά στερεότυπα με μία από τις συμμετέχουσες να δηλώνει *«...βλέπω πολλές και θρησκευτικές αντιδράσεις....»*

Έμφυλα στερεότυπα με μία από τους εκπαιδευτικούς του δείγματος να δηλώνει: *«Ένα αγόρι άρχισε να κλαίει και του λέει ένα άλλο... Μα οι άντρες δεν κλαίνε! Η εσύ είσαι κορίτσι δεν μπορείς να το κάνεις αυτό .Υπάρχει το στερεότυπο αγόρι -κορίτσι. Ή ως προς τα χρώματα των ρούχων.... Τα ροζ είναι για τα κορίτσια και τα μπλε είναι για τα αγόρια. Άμα δώσω σε ένα αγόρι ροζ χαρτόνι θα πει «Εγώ δεν θέλω ροζ», κάποια αγόρια δεν θα το δεχτούν ή αν κάποιο αγόρι διαλέξει χαρτόνι χρώματος ροζ κάποια άλλα θα γελάσουν και θα του πουν ότι αυτό το χρώμα είναι κοριτσίστικο».*

Στις ερωτήσεις που αφορούσαν στο αν γνωρίζουν οι μαθητές τι είναι τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών ήταν ότι δεν τα γνώριζαν ως όρους εξαιτίας της ηλικίας τους. Μία εκπαιδευτικός δήλωσε σχετικά: *«Οι μαθητές των μικρών τάξεων σίγουρα δε γνωρίζουν τη σημασία αυτών των λέξεων. Τώρα η ύπαρξή τους ή μη εξαρτάται και πάλι από τις οικογένειες των Ελλήνων και τι περνάνε στα παιδιά τους στο περιβάλλον του σπιτιού».* Άλλη εκπαιδευτικός επισήμανε: *«Αυτό έχω παρατηρήσει, αλλά*

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

σίγουρα δεν γνωρίζουν τη σημασία των λέξεων. Δεν νομίζω ότι θεωρούν λάθος τη συμπεριφορά την στερεοτυπική που εκφράζουν». Μέσω της διδασκαλίας οι μαθητές έχουν σχηματίσει την άποψη ότι τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις δεν είναι σωστό να υφίστανται με μία εκ των εκπαιδευτικών να δηλώνει χαρακτηριστικά «Θεωρούν σίγουρα πως είναι λάθος να υπάρχουν προκαταλήψεις και στερεότυπα».

Συνοψίζοντας τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών συμπεραίνεται ότι στην πλειοψηφία των περιπτώσεων η συμβίωση και η συναναστροφή Ελλήνων και μαθητών μεταναστευτικής καταγωγής είναι αρμονική, με κάποιες εξαιρέσεις βέβαια, οι οποίες επισημάνθηκαν σε μεμονωμένα περιστατικά. Η συνεργασία μεταξύ των μαθητών είναι εφικτή και όσες φορές εφαρμόζεται έχει θετικά αποτελέσματα στην αποδοχή τους αλλά και στην εκπαιδευτική διαδικασία. Εντοπίζονται διάφορα προβλήματα σε τάξεις με πολιτισμική ετερογένεια, κυρίως εξαιτίας προβλημάτων στην επικοινωνία λόγω γλώσσας, εισόδου των αλλοδαπών μαθητών σε έναν «νέο» κόσμο, καθώς και εξαιτίας των πεποιθήσεων της οικογένειας, τις οποίες σε τόσο νεαρή ηλικία είναι πιθανό να έχουν ενστερνιστεί τα παιδιά. Στοιχεία όπου υπάρχει διαφορετικότητα όπως θρησκεία, έθιμα, γιορτές και παρελάσεις δεν δημιουργούν στην πλειονότητα των περιπτώσεων κάποιο πρόβλημα αλλά χρησιμεύουν για την ανάπτυξη κοινωνικότητας και καλύτερης γνωριμίας μεταξύ των παιδιών. Η παρουσίαση από τους συμμετέχοντες στην έρευνα μίας αρμονικής κατάστασης η οποία πλησιάζει την ιδεατή, θα μπορούσε να αποδοθεί τάση που έχει κάθε άνθρωπος να παρουσιάζει θετικές πτυχές της ταυτότητάς του. Στην προκειμένη περίπτωση, οι εκπαιδευτικοί αν ανέφεραν ότι υπάρχουν προβλήματα στις τάξεις τους τα οποία δεν μπορούν να διαχειριστούν θα σήμαινε ότι η επαγγελματική τους επάρκεια δεν είναι ικανοποιητική.

Κεφάλαιο 6: Συζήτηση - Συμπεράσματα

6.1.Ελεγχος των ερευνητικών ερωτημάτων

Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα ευρήματα της έρευνας σύμφωνα με τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν.

Όσον αφορά στο 1ο ερευνητικό ερώτημα « *Αν υπάρχουν στερεότυπα από τα παιδιά της πλειονοτικής ομάδας σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς έναντι των παιδιών της μειονοτικής ομάδας και πώς δηλώνουν ότι τα διαχειρίζονται;*» αν και οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών ήταν πως δεν υπάρχουν στερεότυπα, αυτό το οποίο προκύπτει είναι πως υπάρχουν, αλλά όχι σε μεγάλο βαθμό. Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών υπήρχαν στερεότυπα από τους υπόλοιπους μαθητές έναντι των μαθητών Ρομά, τους οποίους δεν ήθελαν να κάνουν παρέα και θεωρούσαν βρώμικους, αλλά και έναντι των μαθητών μεταναστευτικής και προσφυγικής καταγωγής, καθότι σε κάποιες περιπτώσεις δημιουργήθηκαν φασαρίες, ενώ δεν ήθελαν και να συναναστραφούν μαζί τους. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι υπήρχε μία ανοχή έναντι των διαφορετικών μαθητών, τους οποίους αποδέχονταν μεν, έχοντας περιέργεια απέναντί τους, χωρίς όμως να σημαίνει ότι τους συμπαθούν. Αυτό το οποίο προκύπτει είναι ότι τα στερεότυπα δεν είναι έντονα καθώς και ότι στη συνέχεια ξεπερνιούνται μέσω της διαχείρισης την οποία ακολουθούν οι εκπαιδευτικοί. Οι τρόποι με τους οποίους οι εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι τα διαχειρίζονται είναι η συζήτηση με τα παιδιά μέσα στην τάξη, κατά την οποία δείχνουν στα παιδιά πως είναι άλλοι πολιτισμοί και άλλα έθιμα. Επίσης, η ομαδική εργασία μέσω της οποίας οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να συνεργαστούν και να αναπτυχθεί με τον τρόπο αυτό φιλικό κλίμα. Άλλος τρόπος είναι η συνεργασία με τους γονείς, καθότι συχνά αυτοί αποτελούν την πηγή των στερεοτύπων.

Όσον αφορά στο 2ο ερευνητικό ερώτημα «*Τι είναι για αυτούς η προκατάληψη;*» οι απαντήσεις τους έδειξαν ότι τη θεωρούν ως αρνητική στάση, μία λανθασμένη, αρνητική ιδέα έναντι κάποιου, είτε αυτός είναι άνθρωπος είτε είναι κάποιο συγκεκριμένο θέμα και διαφέρει από εμάς. Η αφορμή της προκατάληψης μπορεί να είναι η «φυλή» κάποιου ανθρώπου, το χρώμα του δέρματός του, οι ιδεολογικές ή θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Αιτία της προκατάληψης είναι η άρνηση ή η άγνοια του «άλλου».

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην έρευνα θεωρούν ως αρνητικά στερεότυπα (3ο ερευνητικό ερώτημα) την ύπαρξη ρατσιστικών φαινομένων όπου γίνεται διαχωρισμός και μεροληπτική αντιμετώπιση των ανθρώπων με βάση στοιχεία όπως το χρώμα του δέρματος, η εθνικότητα, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, ο σεξουαλικός προσανατολισμός. Τα αρνητικά στερεότυπα αφορούν στην άρνηση αποδοχής του άλλου.

Στο 4ο ερευνητικό ερώτημα «Τι θεωρούν οι εκπαιδευτικοί ως προβληματικό σε μία σχολική τάξη που χαρακτηρίζεται από πολιτισμική ετερογένεια;» οι απαντήσεις έδειξαν πως θεωρούν ότι το σημαντικότερο πρόβλημα είναι η δυσκολία επικοινωνίας μεταξύ των παιδιών λόγω της γλώσσας. Οι μαθητές μεταναστευτικής - προσφυγικής καταγωγής γνωρίζουν σε μικρό βαθμό, έως καθόλου, τη γλώσσα της πλειονοτικής ομάδας που είναι τα ελληνικά και αδυνατούν να συνεννοηθούν με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα στις σχέσεις μεταξύ των μαθητών. Άλλο πρόβλημα που εντοπίστηκε αφορούσε στην έλλειψη χρόνου για τη διαχείριση των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων στη σχολική αίθουσα από τους εκπαιδευτικούς.

Σύμφωνα με τις δηλώσεις των εκπαιδευτικών η ύπαρξη στερεοτύπων στη σχολική αίθουσα μπορεί να μειωθεί (5ο ερευνητικό ερώτημα) μέσω της εφαρμογής δραστηριοτήτων συνεργασίας μεταξύ των μαθητών. Η σύσταση ομάδων εργασίας, οι οποίες θα είναι μεικτές και θα διεκπεραιώνουν κάποιο project, θεωρείται από τους εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στην έρευνα ότι θα βοηθήσει στην άμβλυνση των προκαταλήψεων. Τα project θα μπορούν να αφορούν στην γνωριμία με τα έθιμα, τα χαρακτηριστικά και τις πρακτικές άλλων πολιτισμών ενώ και βιωματικές δραστηριότητες όπως παιχνίδια ρόλων θα μπορούσαν να συνεισφέρουν σε αυτό. Επίσης, η επίλυση των προβλημάτων επικοινωνίας λόγω της γλώσσας μπορεί να βοηθήσει στη μείωση των στερεοτύπων.

6.2. Συσχέτιση με προϋπάρχουσες έρευνες

Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης επιβεβαιώνουν σε κάποιο βαθμό τα συμπεράσματα παλαιότερων ερευνών. Συγκεκριμένα, η ύπαρξη στερεοτύπων από τα παιδιά της

πλειονοτικής ομάδας για τα παιδιά με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο έχει παρατηρηθεί και σε έρευνα της Κουτσοσπύρου (2019) για τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις στις σχέσεις μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών μαθητών και μάλιστα κατά τον ίδιο τρόπο, δηλαδή η συνύπαρξη Ελλήνων και μεταναστών - προσφύγων μαθητών στην ίδια σχολική αίθουσα είναι αρμονική αλλά υφίστανται στερεότυπα. Το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα (10 από τους 12) αναφέρει ότι δεν υπάρχουν στερεότυπα μεταξύ των μαθητών στο σχολείο (δύο δήλωσαν ότι υπάρχουν) αλλά στη συνέχεια παραδέχονται ότι υπάρχουν έστω και σε μικρό βαθμό επιβεβαιώνει πρόσφατη έρευνα των Ζάχου και Δημοσθένους (2019) στην οποία συμπεραίνεται ότι οι εκπαιδευτικοί δεν αναφέρουν ευθέως τα προβλήματα που εμφανίζονται εξαιτίας στερεοτύπων στο σχολείο, για να μη δημιουργηθούν δυσάρεστες κρίσεις για το σχολείο στο οποίο υπηρετούν. Επίσης, είναι πιθανό να μην παραδέχονται ευθέως την ύπαρξη στερεοτύπων και προκαταλήψεων μεταξύ των μαθητών τους καθότι αυτό μπορεί να έθετε θέμα, σχετικά με την επάρκεια και αποτελεσματικότητά τους ως εκπαιδευτικοί.

Η εμφάνιση προκαταλήψεων και στερεοτύπων από την παιδική ηλικία έχει επισημανθεί και από τους Agustin, Djoehaeni και Gustiana (2020) οι οποίοι ανέφεραν ότι εκδηλώνονται μέσω έκφρασης κοροϊδίας προς άλλα παιδιά με διαφορετική κοινωνική ταυτότητα και μπορεί να έχουν χαρακτηριστικά διαφορετικά από τους ίδιους όπως το χρώμα του δέρματος που αναφέρθηκε στην παρούσα έρευνα. Ο Akdogan, (2018) αναφέρει ότι μία αιτία ύπαρξης προκαταλήψεων στον χώρο της εκπαίδευσης είναι επειδή οι μαθητές, εξαιτίας του νεαρού της ηλικίας τους, δεν σκέφτονται με βάση τη λογική αλλά με το συναίσθημα και αυτό μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση συμπεριφορών που διέπονται από προκατάληψη. Οι Derman - Sparks, Edwards & Goins (2021) υποστηρίζουν ότι τα παιδιά από την ηλικία των 3 - 4 ετών έχουν ήδη αρχίσει να οικοδομούν την ταυτότητά τους (έμφυλη και φυλετική). Τα στερεότυπα, οι προκαταλήψεις και οι πρακτικές στο οικογενειακό και κοινωνικό τους περιβάλλον μπορούν να επηρεάσουν τα συναισθήματά τους για τον εαυτό τους και τους άλλους. Μπορεί να αναπτύξουν πρώιμη προκατάληψη, η οποία ορίζεται ως η έναρξη αντιλήψεων και συναισθημάτων στα πολύ νεαρά παιδιά και οι οποίες μπορεί να εξελιχθούν σε κανονικές προκαταλήψεις εξαιτίας της ενίσχυσής τους από τον κοινωνικό περίγυρο.

Οι προκαταλήψεις έναντι των Ρομά που αναφέρθηκαν από τους εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στην έρευνα έχουν αναφερθεί και σε άλλες έρευνες όπως των Varadi, Barna και Nemeth(2021). Οι συγκεκριμένοι ερευνητές μελέτησαν τρόπους με τους οποίους μπορούν να μειωθούν οι προκαταλήψεις έναντι της συγκεκριμένης ομάδας και κατέληξαν ότι η Θεωρία της Διομαδικής Επαφής έχει θετικά αποτελέσματα στη μείωση των προκαταλήψεων. Όταν οι υπόλοιποι μαθητές έρχονται σε επαφή με τους Ρομά μαθητές, μπορούν να τους γνωρίσουν και να συνεργαστούν μαζί τους μειώνοντας έτσι τις προκαταλήψεις απέναντί τους. Πρόκειται ουσιαστικά για την πέμπτη συνθήκη της Θεωρίας της Διομαδικής Επαφής η οποία αναφέρθηκε στην ενότητα 1.4 και όπου η επαφή με άλλη ομάδα και η σύναψη φιλίας μεταξύ των ατόμων μπορεί να οδηγήσει στη μείωση των προκαταλήψεων.

Η σύνθεση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα είναι σε συμφωνία με τους ορισμούς που έχουν δοθεί για αυτή όπως αυτή των Dovidio et al., (2010).

Όσον αφορά στα προβλήματα που συναντούν οι εκπαιδευτικοί σε μία σχολική τάξη με πολιτισμική ετερογένεια η αδυναμία συνεννόησης και κατανόησης εξαιτίας της γλώσσας έχει παρατηρηθεί και σε πρόσφατη έρευνα της Κουτσοσπύρου (2019). Επίσης, η χαμηλή αυτοπεποίθηση των μαθητών μεταναστευτικής - προσφυγικής καταγωγής που αναφέρθηκε από τους εκπαιδευτικούς κατά την παρούσα έρευνα έχει παρατηρηθεί και στην προαναφερόμενη έρευνα (Κουτσοσπύρου,2019).

Οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσαν ότι αντιμετωπίζουν τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις στην τάξη μέσω της συζήτησης. Η μέθοδος αυτή όπως έχουν δείξει παλαιότερες έρευνες θεωρείται αποτελεσματική (Gonzalez & Kokozos, 2019) καθώς μπορεί να επιφέρει αλλαγή συμπεριφοράς και να βελτιώσει τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων με διαφορετικό κοινωνικό και πολιτισμικό υπόβαθρο(Aldana, Richards - Schuster, & Checkoway, 2016. Ford, 2018.Hammack,Nagda, Gurin, & Rodríguez, 2018). Οι Muller και Miles, (2017) υποστηρίζουν ότι με τη συζήτηση ενεργοποιείται η ενσυναίσθηση και ο αναστοχασμός τα οποία είναι σημαντικά για τη μείωση των προκαταλήψεων.

Η αντιμετώπιση των στερεοτύπων μέσω της συνεργασίας των μαθητών η οποία μπορεί να γίνει μέσω ομαδικών εργασιών και τη χρήση project, το οποίο αποτελεί εύρημα της

παρούσας έρευνας έχει παρατηρηθεί και παλαιότερα σε έρευνα της Κουτσοσπύρου (2019). Η επιτυχία της άμβλυνσης των διαφορών μεταξύ Ελλήνων μαθητών και μεταναστών μέσω της εφαρμογής προγραμμάτων που προωθούν την επαφή έχει επιβεβαιωθεί και από παλαιότερες έρευνες (Αθανασιάδου & Κουστέλιος, 2014). Η σημασία της συνεργασίας των μαθητών για τη μείωση των προκαταλήψεων έχει επισημανθεί και στις έρευνες των Utsey, Ponterotto και Porter, (2008) και του Dessel, (2010), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι μαθητές πρέπει να δουλεύουν σε μεικτές ομάδες και να έχουν κοινούς στόχους και ότι οι εκπαιδευτικοί πρέπει να τους αναθέτουν εργασίες οι οποίες απαιτούν τη συνεργασία και τη συνεισφορά του κάθε μέλους της ομάδας ενώ παράλληλα θα πρέπει να ενισχύονται οι θετικές αλληλεπιδράσεις. Δεν αρκεί όμως μόνο να συγκροτούνται μεικτές ομάδες, αλλά θα πρέπει οι πρακτικές που ακολουθούν οι εκπαιδευτικοί να ταιριάζουν στη σύσταση της σχολικής τάξης. Πρόκειται για μία από τις συνθήκες που αναφέρει η Θεωρία της Διομαδικής Επαφής για τη μείωση των προκαταλήψεων και συγκεκριμένα την διομαδική συνεργασία μέσω της οποίας μπορούν να επιτευχθούν κοινοί στόχοι (Pettigrew, 1998). Οι ομαδικές εργασίες και τα project στο πλαίσιο της διδασκαλίας αποτελούν αντικείμενα τα οποία απαιτούν τη συνεργασία μαθητών ακόμα κι αν ανήκουν σε διαφορετικές ομάδες. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να επιτευχθεί μείωση των προκαταλήψεων.

Οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα επισήμαναν τον ρόλο της οικογένειας στην εξάλειψη των στερεοτύπων και τόνισαν την ανάγκη συνεργασίας με τους γονείς προκειμένου να τα αντιμετωπίσουν το οποίο είναι σε συμφωνία με τα ευρήματα της έρευνας της Κουτσοσπύρου (2019). Η αξία της συνεργασίας του εκπαιδευτικού με την οικογένεια έχει επισημανθεί και από τον Nieto (2000) στο πλαίσιο της εφαρμογής διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Η σημασία της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σε θέματα διαπολιτισμικότητας και συμπερίληψης που αποτελεί ένα από τα συμπεράσματα της παρούσας μελέτης έχει παρατηρηθεί και σε παλαιότερες έρευνες (Σακκά, 2010. Κουτσοσπύρου, 2019. Ζάχου & Δημοσθένους, 2019).

Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα έδειξαν ότι οι εκπαιδευτικοί έχουν κατανοήσει τον ρόλο τους στην άμβλυνση των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων μεταξύ των παιδιών. Όπως αναφέρει και ο Heaton (2018), τα παιδιά μπορεί να

εμφανίσουν ρατσισμό, αλλά μέσω προσεκτικών και καλά διαμορφωμένων διδακτικών εμπειριών που θα τους παράσχει ο εκπαιδευτικός θα μπορέσουν να δουν με διαφορετικό τρόπο τους ανθρώπους που είναι πολιτισμικά και εθνικά διαφορετικοί από αυτά.

Ένα σημαντικό εύρημα της παρούσας έρευνας είναι ότι όλοι οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσαν ότι υπάρχει ρατσισμός στην ελληνική κοινωνία. Η διαπίστωση αυτή μπορεί να εξηγήσει σε μεγάλο βαθμό την εμφάνιση στερεοτύπων και προκαταλήψεων από τα παιδιά. Τα παιδιά διαμορφώνουν τις απόψεις τους με βάση αυτά που ακούν γύρω τους. Πολλοί γονείς βέβαια, δεν πιστεύουν ότι τα παιδιά είναι επιρρεπή σε ρατσιστικές απόψεις, ενώ άλλοι θεωρούν ότι τα παιδιά έχουν κατά κάποιον τρόπο ανοσία στον ρατσισμό και στις προκαταλήψεις (Heaton, 2014). Οι έρευνες όμως έχουν δείξει ότι τα παιδιά επηρεάζονται από αυτά που ακούνε. Όχι μόνο αυτά που λένε, αλλά και η συμπεριφορά των παιδιών από πολύ νεαρή ηλικία, καθρεφτίζει τις ρατσιστικές συμπεριφορές στον κοινωνικό τους περίγυρο (Donaldson, Lopez & Scribner, 2003; Van Ausdale & Feagin, 2002; York, 2003). Ακόμα και από την πολύ νεαρή ηλικία, δηλαδή μέχρι να γίνουν 5 χρονών, έχει παρατηρηθεί ότι τα παιδιά αναπτύσσουν μία βασική κατανόηση των διαφορών που σχετίζονται με τη φυλή και με τις σχέσεις εξουσίας, τα οποία και εμφανίζουν όταν καθορίζουν ποιον θα συμπεριλάβουν και ποιον θα αποκλείσουν στην τάξη και στο παιχνίδι τους (Connolly & Hoskens, 2006; Tenorio, 2006). Τα παιδιά επηρεάζονται από συζητήσεις και εικόνες, οι οποίες είναι σε μεγάλο βαθμό υποπροϊόν των ιδεολογιών και των συστημάτων στην ευρύτερη κοινωνία, οι οποίες συχνά είναι ανεπαίσθητες, ακούσιες ακόμα και ασυναίσθητες (Priest, Paradies, Trennerry, Truong, Karlsen & Kelly, 2012).

Συνοψίζοντας, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας είναι τα εξής:

Τα παιδιά ακόμα και σε μικρή ηλικία μπορεί να εμφανίσουν στερεότυπα και προκαταλήψεις στο σχολείο έναντι των συμμαθητών τους. Ο ρατσισμός, ο οποίος υπάρχει στην ελληνική κοινωνία, οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα που εκφράζει η οικογένεια μεταφέρονται και στους μαθητές οι οποίοι μπορεί ασυναίσθητα να τα εκφράσουν. Οι εκπαιδευτικοί έχουν αντιληφθεί τη σημασία του ρόλου τους στην άμβλυνση των στερεοτύπων και της προκατάληψης. Η ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των μαθητών στο σχολείο, η συζήτηση στην αίθουσα, η γνωριμία με τον «άλλο» και η συνεργασία με

την οικογένεια είναι πρακτικές οι οποίες εφαρμόζονται από τους εκπαιδευτικούς και μπορούν να οδηγήσουν στη μείωση των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων.

6.3. Περιορισμοί της παρούσας έρευνας - προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Η παρούσα έρευνα είχε κάποιους περιορισμούς. Ένας από αυτούς είναι η γενίκευση των αποτελεσμάτων εξαιτίας της υιοθέτησης της ποιοτικής προσέγγισης. Δεδομένου δε ότι το χρονικό διάστημα το οποίο ήταν διαθέσιμο για τη λήψη των συνεντεύξεων καθώς και τα περιοριστικά μέτρα που ίσχυαν λόγω της πανδημίας, δεν ήταν δυνατή η λήψη συνέντευξης από περισσότερα άτομα. Μία πρόταση για επέκταση της έρευνας στο συγκεκριμένο θέμα είναι ο συνδυασμός ποιοτικής με ποσοτική προσέγγιση. Με τη χρήση κατάλληλου ερωτηματολογίου θα μπορούσαν να ληφθούν δεδομένα από μεγαλύτερο αριθμό ατόμων. Στη συνέχεια ο συνδυασμός των δεδομένων που θα συλλεχθούν από το ερωτηματολόγιο με τα δεδομένα των συνεντεύξεων με τη μέθοδο της τριγωνοποίησης θα μπορούσε να δώσει ακόμα περισσότερα στοιχεία για το συγκεκριμένο θέμα. Μάλιστα η χρήση του ερωτηματολογίου, επειδή είναι ανώνυμο, ίσως έδινε τη δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να δώσουν περισσότερα στοιχεία για το θέμα. Κατά την επεξεργασία των αποτελεσμάτων παρουσιάστηκε η εξής αντίφαση: οι εκπαιδευτικοί στις αρχικές τους δηλώσεις ισχυρίζονταν ότι δεν υπάρχουν προκαταλήψεις και στερεότυπα μεταξύ των μαθητών στο σχολείο. Στη συνέχεια όμως δήλωναν πως συναντούσαν στερεοτυπικές συμπεριφορές και προκαταλήψεις. Δεδομένου ότι αυτό έχει παρατηρηθεί και σε παλαιότερη έρευνα θα μπορούσε να διερευνηθεί μελλοντικά για ποιους λόγους οι εκπαιδευτικοί δεν δηλώνουν εξ αρχής την ύπαρξη στερεοτύπων και προκαταλήψεων μεταξύ των μαθητών.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Abrams, D. (2010). Processes of Prejudice: Theory, evidence and intervention. *Equality and Human Rights Commission Research Report 56*, 3.
- Abrams, D. and Christian, J.N. (2007) A relational analysis of social exclusion. In D. Abrams, J.N. Christian and D. Gordon (Eds.), *Multidisciplinary handbook of social exclusion research* (pp. 211-232). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Abrams, D. and Houston, D.M. (2006) *Equality, diversity and prejudice in Britain: Report for the Cabinet Office Equalities Review*. Department of Communities and Local Government.
- Agustin,M.,Djoehaeni, H.,Gustiana, A. D. (2020)Stereotypes and Prejudices in Young Children, in the Proceedings of the 5th International Conference on Early Childhood Education (ICECE 2020), *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 538.
- Aldana, A., Rowley, S. J., Checkoway, B., & Richards-Schuster, K. (2012). Raising ethnic-racial consciousness: The relationship between intergroup dialogues and adolescents' ethnic-racial identity and racism awareness. *Equity&ExcellenceinEducation*, 45, 120–137.
- Αθανασιάδη, Ε., &Κουστέλιος, Α. (2014). Η επίδραση του προγράμματος «ΚΑΛΛΙΠΙΑΤΕΙΡΑ» στις στάσεις των μαθητών και στο κλίμα στο σχολείο σε σχέση μετο ρατσισμό και τη ξενοφοβία. *ΕκπαιδευτικόςΚύκλος*, 1(3), 87 - 102.
- Akdogan, E. (2019). Prejudice and ways to avoid it in education.*Conference of the International Journal of Arts & Sciences*,11(02), 101 - 102.
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Augoustinos, M., & Walker, I. (1998). The Construction of Stereotypes within Social Psychology: From Social Cognition to Ideology. *Theory & Psychology*, 8(5), 629–652. <https://doi.org/10.1177/0959354398085003>
- Augoustinos, M. & Reynolds, J. K. (2001). *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*. London: Sage

- Bettencourt, B. A., Brewer, M. B., Croak, M. R., & Miller, N. (1992). Cooperation and the reduction of intergroup bias: The role of reward structure and social orientation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 28(4), 301–319.
- Billig, M. (1988). The notion of prejudice: Some rhetorical and ideological aspects. *Text*, 8, 91–110.
- Bobo, L. D. (1999). Prejudice as group position: Microfoundations of a sociological approach to racism and race relations. *Journal of Social Issues*, 55, 445–472.
- Bobo, L., & Hutchings, V. L. (1996). Perceptions of racial group competition: Extending Blumer's theory of group position to a multiracial context. *American Sociological Review*, 61, 951–972.
- Bobo, L., & Tuan, M. (2006). *Prejudice in Politics: Group Position, Public Opinion and the Wisconsin Treaty Rights Dispute*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brewer MB. (1999) The Psychology of Prejudice: Ingroup Love and Outgroup Hate? *Journal of Social Issues*. 55: 429-444
- Brink, L., & Nel, J.A. (2015). Exploring the meaning and origin of stereotypes amongst South African employees. *SA Journal of Industrial Psychology/ SA Tydskrif vir Bedryfsielkunde*, 41(1), 1 - 13.
- Bryman, A., and Bell, E. (2011). *Business Research Methods*. 3rd Edition. Oxford: Oxford University Press.
- Γκόβαρης, Χ., Νιώτη, Ν., Σταμάτης, Π. (2003) Προκαταλήψεις και στερεότυπα στο πολυπολιτισμικό νηπιαγωγείο. Θέσεις για την αποδυνάμωσή τους από τη σκοπιά της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης. *Παιδαγωγικός Λόγος*, 1, 7 - 20
- Cohrs J C, Duckitt J. (2012) Prejudice, types and origins of. In, D J, Christie. *The Encyclopedia of Peace Psychology*, 1 -7, Blackwell Publishing Ltd, Malden USA.
- Contreras, J. M., Banaji, M. R., & Mitchell, J. P. (2012). Dissociable neural correlates of stereotypes and other forms of semantic knowledge. *Social Cognitive & Affective Neuroscience*, 7(7), 764-770.

- Crandall, C.S. & Eshelman, A. (2003) A justification-suppression model of the expression and experience of prejudice. *Psychological Bulletin*, 129, 414-446.
- Cuddy , A. J. C. , Fiske , S. T. , & Glick , P. (2008). Warmth and competence as universal dimensions of social perception: The Stereotype Content Model and the BIAS Map . In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 40 , pp. 61 – 150). San Diego, CA : Academic Press .
- Damigella, D., & Licciardello, O. (2014). Stereotypes and Prejudices at School: A Study on Primary School Reading Books. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 127, 209-213.
- De Houwer , J. , Teige - Mocigemba , S. , Spruyt , A. , & Moors , A. (2009). Implicit measures: A normative analysis and review .*Psychological Review*, 135, 347 – 368.
- Denzin, N.K., & Lincoln, Y.S. (2005). *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Derman-Sparks, Lo, Edwards, J., O., & Goins, C. (2021) Teaching about Identity, Racism, and Fairness: Engaging Young Children in Anti-Bias Education. *American Educator*, 44(4), 35-40.
- Dessel, A. (2010). Prejudice in schools: Promotion of an inclusive culture and climate. *Education and Urban Society*, 42(4), 407–429.
- Devine. P.G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic & controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 5 - 18.
- Dixon J. (2017). 'Thinking ill of others without sufficient warrant?' Transcending the accuracy-inaccuracy dualism in prejudice and stereotyping research. *The British journal of social psychology*, 56(1), 4–27. <https://doi.org/10.1111/bjso.12181>
- Donaldson, J. F., Lopez, G. R. & Scribner, J. P. (2003). Changes at Honey Grove High. *Journal of Cases in Educational Leadership*, 6(1), 11-26.
- Dovidio, J. F., Glick, P., & Rudman, L. A. (Eds.). (2005). *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport*. Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470773963>

- Dovidio, J., Hewstone, M., Glick, P., & Esses, V. (2010). Prejudice, stereotyping and discrimination: theoretical and empirical overview. In J. F. Dovidio, M. Hewstone, & P. Glick *The SAGE handbook of prejudice, stereotyping and discrimination* (pp. 3-28). SAGE Publications Ltd, <https://www.doi.org/10.4135/9781446200919.n1>
- Δραγώνα, Θ. (2007). *Σtereότυπα και προκαταλήψεις. Κλειδιά και Αντικλειδιά*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Duckitt, J. (2001). A dual process cognitive – motivational theory of ideology and prejudice. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 41 – 113). San Diego, CA : Academic Press.
- Dupper, D., & Meyer-Adams, N. (2002). Low-level violence: A neglected aspect of school culture. *Urban Education*, 37, 350-364.
- Eagly, A. H., & Diekmann, A. B. (2005). What is the problem? Prejudice as an attitude-in-context. In J. F. Dovidio, P. Glick, & L. A. Rudman (Eds.), *On the Nature of Prejudice: Fifty Years After Allport* (pp. 19–35). Malden, MA: Blackwell.
- Fein, S., & Spencer, S. J. (1997). Prejudice as self-image maintenance: Affirming the self through derogating others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 31–44.
- Fiedler, K., Armbruster, T. (1994) Two halves may be more than one whole: category-split effects on frequency illusions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 633–645.
- Figgou, L., Condor, S. (2006) Irrational categorization, natural intolerance and reasonable discrimination: Lay representations of prejudice and racism. *British Journal of Social Psychology*, 45, 219–243.
- Fiske, S. T. (1989). Examining the role of intent: Toward understanding its role in stereotyping and prejudice. In J. S. Uleman & I. A. Bargh (Eds.), *Unintended thought* (pp. 253-283). New York: Guilford Press

- Fiske, S. T. (1993). Social cognition and social perception. *Annual Review of Psychology*, 44, 155-194.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 878–902.
- Forbes, C. E., Cox, C. L., Schmader, T., & Ryan, L. (2012). Negative stereotype activation alters interaction between neural correlates of arousal, inhibition and cognitive control. *Social Cognitive & Affective Neuroscience*, 7(7), 771-781.
- Ford, K. A. (2018). *Facilitating change through intergroup dialogue: Social justice advocacy in practice*. New York, NY: Routledge
- Gardner, R. C. (1994). Stereotypes as consensual beliefs. In M. P. Zanna & J. M. Olson (Eds.), *The psychology of prejudice: The Ontario symposium*, pp. 1–31). Lawrence Erlbaum Associates, Inc
- Gilmour, J. (2015). Formation of Stereotypes. *Behavioural Sciences Undergraduate Journal*, 2, 67-73.
- Glick, P., & Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 491–512.
- Golu, F. (2013). Prejudice and Stereotypes in School Environment-Application to adolescence-. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 78, 61–65.
- Gonzalez, M., & Kokozos, M.J. (2019). Prejudice Reduction in Public Schools: A Dialogic Approach. *Journal of Educational Research and Practice*, 9(1), 340 -348.
- Graham. S., & Juvonen, J. (2002). Ethnicity, Peer Harassment, and adjustment in Middle School: An exploratory study. *Journal of Early Adolescence*, 22, 173-199.

- Hamilton, D. L., & Sherman, J. W. (1994). Stereotypes. In R. S. Wyer, Jr. & T. K. Srull (Eds.), *Handbook of social cognition: Basic processes; Applications* (pp. 1–68). Lawrence Erlbaum Associates, Inc
- Hammack, P., Nagda, B., Gurin, P., & Rodríguez, J. (2018). Intergroup dialogue: Education for social justice. In P. Hammack (Ed.), *The Oxford handbook of social psychology and social justice* (pp. 379–402). Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
- Heaton, A. (2014). I stopped to think: Aboriginal anti-racism pedagogy in middle school. (*PhD dissertation*), Charles Darwin University. Ανακτήθηκεστις 20 - 4 - 2022 από<http://espace.cdu.edu.au/view/cdu:41682>
- Heaton, A. (2018) Kids can show prejudice and teachers can show themanother path. *Issues in Educational Research*, 28(4), 940 - 952.
- Hellenic Statistical Authority. (2018). The Hellenic Statistical Authority (ELSTAT) through the Quarterly Publication Greece in Figures, April–June 2018. Edited by Division of Statistical Information and Publications of ELSTAT. Ανακτήθηκεστις 30-5-2022 απόhttp://www.statistics.gr/documents/20181/1515741/GreeceInFigures_2018Q2_EN.pdf/e0ef5a1bdcd4-495a-bf4a-7c04d7c4eebf
- Hewstone, M. (1990). The “ultimate attribution error”? A review of the literature on intergroup attributions. *European Journal of Social Psychology*, 20, 311–335.
- Hewstone, M., & Ward, C. (1985). Ethnocentrism and causal attribution in Southeast Asia. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 614–623.
- Hill, M., E. (1998) Stereotypes, Prejudice and Prejudice Reduction, (*διδακτορικήδιατριβή*), Department of Psychology, University of Adelaide.
- Hilton, J. L., & von Hippel, W. (1996). Stereotypes. *Annual Review of Psychology*, 47, 237–271.

- Hunzaker, M. B. F. (2014). Making sense of misfortune: Cultural schemas, victim redefinition, and the perpetuation of stereotypes. *Social Psychology Quarterly*, 77(2), 166-184.
- ΙΠΟΔΕ, (2007) Κατανομή των αλλοδαπών και παλιννοστούντων στα δημόσια σχολεία κατά τα σχολικά έτη 2006 - 2007. ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΟΜΟΓΕΝΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ. Ανακτήθηκε στις 30 - 5 - 2022 από http://6dim-diap-elefh.thess.sch.gr/Greek/Diapolitismiki_Ekpaidefsi/StatistikaStoixeia/PalAllMathhtes/2006_07_katanomi_allodapon_pallinostounton.pdf
- Τσαρη, Φ., Πουρκός, Μ. (2015) *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.
- Jenifer, R.D., & Raman, G.P. (2015). Cross-cultural communication barriers in the workplace. *International Journal of Management*, 6(1), 348-351.
- Johnson, J. D., & Lecci, L. (2003). Assessing anti-White attitudes and predicting perceived racism: The Johnson-Lecci scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 299-312.
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33(1), 1-27.
- Jost, J. T., Banaji, M., & Nosek, B. A. (2004). A decade of System Justification Theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25, 881-919.
- Jost, J. T., & van der Toorn, J. (2012). System justification theory. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (pp. 313-343). Sage Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446249222.n42>

- Jussim, L. (2012). *Social perception and social reality: Why accuracy dominates bias and self-fulfilling prophecy*. New York, Oxford University Press.
- Κασίμη, Χ. (2005). Αλλοδαποί μαθητές. Γλωσσικές δυσκολίες και κατάκτηση της ελληνικής γλώσσας στο σχολείο: Αντιλήψεις και Αναπαραστάσεις των δασκάλων, *Επιστήμες Αγωγής, Θεματικό τεύχος 3*, 13-24.
- Κουτσοσπύρου, Σ. (2017) Στερεότυπα και προκαταλήψεις στις σχέσεις Ελλήνων και μεταναστών μαθητών στο δημοτικό σχολείο: Ο ρόλος του εκπαιδευτικού (Μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία), Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Luthans, F. (2010). *Organizational behaviour: An evidence-based approach*. (12th edn.). New York, NY: McGraw Hill.
- Maxwell, J. A. (2012). *Qualitative research design: An interactive approach*. London: Sage.
- McGarty, C., Haslam, S. A., Turner, J. C., & Oakes, P. J. (1993). Illusory correlation as accentuation of actual intercategory difference: Evidence for the effect with minimal stimulus information. *European Journal of Social Psychology*, 23(4), 391–410. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420230406>
- Monteith, M. J., & Spicer, C. V. (2000). Contents & correlates of Whites' and Blacks' racial attitudes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 125–154.
- Muller, J. T., & Miles, J. R. (2017). Intergroup dialogue in undergraduate multicultural psychology education: Group climate development and outcomes. *Journal of Diversity in Higher Education*, 10, 52–71.
- Mullins, L.J. (2010). *Management and organisational behaviour*. (9th edn.). Harlow, England: Pearson Education Limited.
- Nieto, S. (2000). *Affirming diversity: The sociopolitical context of multicultural education*, 3d ed. New York: Longman.
- Oakes, P. J., & Turner, J. C. (1990). Is limited information processing the cause of social stereotyping? In W. Stroebe, & M. Hewstone (Eds). *European Review of Social Psychology* (Vol. 1, pp. 111–125). Chichester, UK: Wiley.

- Oakes, P. J., Haslam, S. 4., & Turner, J. C. (1994). *Stereotyping and social reality*. Oxford, England: Blackwell.
- Payne, B. K. (2001). Prejudice and perception: The role of automatic and controlled processes in misperceiving a weapon. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 181–192.
- Pettigrew, T. (1998). Intergroup Contact Theory. *Annual review of psychology*. 49. 65-85. 10.1146/annurev.psych.49.1.65.
- Potter, J. (1996). *Representing reality: Discourse, rhetoric and social construction*. London, UK: Sage.
- Pratto, F., Sidanius, J., & Levin, S.Z. (2006). Social dominance theory and the dynamics of intergroup relations: Taking stock and looking forward. *European Review of Social Psychology*, 17, 271 - 320.
- Priest, N., Paradies, Y., Trennerry, B., Truong, M., Karlsen, S. & Kelly, Y. (2012). A systematic review of studies examining the relationship between reported racism and health and wellbeing for children and young people. *Social Science & Medicine*, 95, 115 - 127, <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.11.031>
- Radvansky, G. A., Copeland, D. E., & von Hippel, W. V. (2010). Stereotype activation, inhibition, and aging. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(1), 51-60.
- Rahman, S. (2016). The Advantages and Disadvantages of Using Qualitative and Quantitative Approaches and Methods in Language “Testing and Assessment” Research: A Literature Review. *Journal of Education and Learning*, 6, 102-112.
- Richardson, A. J. (2012). Paradigms, theory and management accounting practice: A comment on Parker “Qualitative management accounting research: Assessing deliverables and relevance”. *Critical Perspectives on Accounting*, 23(1), 83-88. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cpa.2011.05.003>
- Riek, B., Mania, E., & Gaertner, S. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality & Social Psychology Review*, 10, 336 – 353.

- Σακκά, Δ., & Ψάλτη, Α. (2004). *Αναλυτική Έκθεση Δραστηριοτήτων του υποέργου Ένταξη παιδιών παλιννοστούντων και αλλοδαπών μέσω της συστηματικής εκπαίδευσης των εν ενεργεία εκπαιδευτικών*. Αλεξανδρούπολη: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.
- Sapountzis, A. Dea, A. (2020) Social Class, Immigration And The School: Accountability Concerns On Migration In The Discourse Of School-Teachers In Greece, *Hellenic Journal of Psychology*, 17, 159-175.
- Schaller, M., Conway, L. G., III, & Tanchuk, T. (2002). Selective pressures on the once and future contents of ethnic stereotypes: Effects of the communicability of traits, *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 861–877.
- Schaller, M., & Neuberg, S. L. (2008). Intergroup prejudices and intergroup conflicts. In C. Crawford & D. L. Krebs (Eds.), *Foundations of evolutionary psychology* (pp. 399 – 412). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Sherif, M., & Sherif, C. W. (1969). *Social Psychology*. New York: Harper & Row.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Στεργίου, Α., Σιμόπουλος, Γ., (2019) *Μετά το Κοντέινερ. Διαπολιτισμική ματιά στην εκπαίδευση προσφύγων*. Εκδόσεις Gutenberg.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1985) The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (2nd ed., pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Triandafyllidou, A. (2011). (In)tolerance of difference in Greek schools: The case of migrant and Roma children. *ACCEPT Pluralism working paper 6*. Florence: European University Institute.
- Triandafyllidou, A., & Mantanika, R. (2016). *Migration in Greece: Recent developments in 2016* (Report for the OECD Network of International Migration Experts Athens). Athens, Greece: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP).

- Tzoraki O. (2019). A Descriptive Study of the Schooling and Higher Education Reforms in Response to the Refugees' Influx into Greece. *Social Sciences*, 8(3):72.
- Utsey, S.O, Ponterotto, J.G. & Porter, J. S. (2008). Prejudice and racism, year 2008—Still going strong: Research on reducing prejudice with recommended methodological advances. *Journal of Counseling & Development*, 86, 339- 347.
- Van Ausdale, D. &Feagin, J. (2002). *The first R: How students learn race and racism*. USA:Rowman and Littlefield.
- Váradi L, Barna I and Németh R (2021) Whose Norms, Whose Prejudice? The Dynamics of Perceived Group Norms and Prejudice in New Secondary School Classes. *Frontiers in Psychology*, 11:524547.
- Wetherell, M., & Potter, J. (1992). *Mapping the language of racism: Discourse and the legitimization of exploitation*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Wolfe, C. T., & Spencer, S. J. (1996). Stereotypes and prejudice: Their overt and subtle influence in the classroom. *American Behavioral Scientist*, 40(2), 176–185.
- York, S. (2016). *Roots and wings: Affirming culture in early childhood programs*, 3rd ed., US: Redleaf Press.
- Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής (2018). *Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη*. Ανακτήθηκε στις 30-5-2022 από <http://www.opengov.gr/immigration/wp-content/uploads/downloads/2019/01/ethniki-stratigiki.pdf>
- Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής (2019). *Μηνιαία Στατιστικά Στοιχεία*. Ανακτήθηκε στις 30-5-2022 από <http://www.immigration.gov.gr/web/guest/miniaia-statistika-stoixeia>
- Zanna, M. P., & Rempel, J. K. (1988). Attitudes: A new look at an old concept. In D. Bar-Tal & A. W. Kruglanski (Eds.), *The social psychology of knowledge* (pp. 315–334). Cambridge University Press; Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Ζάχος Δ., Δημοσθένους, Γ. (2019). Στερεότυπα, προκαταλήψεις και ρατσισμός στο σχολείο: Απόψεις των εκπαιδευτικών της Θεσσαλονίκης. στο: *Πρακτικά του ΙΙου*

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Πανελλήνιου Συνεδρίου «Βασική και Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση των Εκπαιδευτικών σε ένα Σύνθετο και Μεταβαλλόμενο Περιβάλλον, τομ.2 [2019] σελ.288-297, Πάτρα.

Zuma, B. (2014). Contact theory and the concept of prejudice: Metaphysical and moral explorations and an epistemological question. *Theory&Psychology*. 24. 40-57. 10.1177/0959354313517023.

ΠαράρτημαΑ: ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

Επιστολή συναίνεσης συμμετοχής σε έρευνα

Αγαπητέσυνάδελφε

Ονομάζομαι Κρεσταινίτη Αναστασία και είμαι φοιτήτρια στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών, των Επιστημών της Αγωγής της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Στοπλαίσιο της μεταπτυχιακής μου διατριβής θα προσπαθήσω να μελετήσω την πολιτισμική ετερότητα στις σχολικές τάξεις. Για το λόγο αυτό διενεργώ συνέντευξη προκειμένου να συλλέξω δεδομένα για το ανωτέρω θέμα από εκπαιδευτικούς που υπηρετούν στην Πρωτοβάθμια ή στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Με την παρούσα επιστολή σας ζητώ να συμμετάσχετε στην ανωτέρω έρευνα. Η συμμετοχή στη συνέντευξη είναι εθελοντικήκαι τα στοιχεία των συμμετεχόντων θα παραμείνουν ανώνυμα και εμπιστευτικά. Η συνέντευξη υπολογίζεται να διαρκέσει 30 λεπτά περίπου και θα καταγραφεί προκειμένου να απομαγνητοφωνηθεί και να αναλυθεί στο προσεχές χρονικό διάστημα.

Όλα τα στοιχεία που θα συλλεχτούν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης θα χρησιμοποιηθούν **αποκλειστικά και μόνο** για την παρούσα εργασία. Τα αρχεία από την καταγραφή (ηχητικά και γραπτά) θα παραμείνουν στην κατοχή μου και μόνο εγώ και ο επιβλέπων καθηγητής θα έχουμε πρόσβαση σε αυτά. Αντίγραφο των αρχείων καταγραφής της συνέντευξης, μπορεί να χορηγηθεί στον/στην συμμετέχοντα/ούσα εφόσον το ζητήσει. Ο/η συμμετέχων/ουσα μπορεί να αποσυρθεί από τη συνέντευξη οποιαδήποτε στιγμή το επιθυμεί και τα αρχεία καταγραφής να διαγραφούν.

Το τηλέφωνο επικοινωνίας μου είναι: 6936474343

Και η διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: natkrest@yahoo.gr

Οδηγός συνέντευξης

Σύντομη παρουσίαση του θέματος και του σκοπού της εργασίας.

Δημογραφικές Ερωτήσεις:

1. Σε ποιον κλάδο υπάγεστε? ΠΕ 60 ή ΠΕ70;
2. Ποιο είναι το επίπεδο σπουδών σας;
3. Ποια η ηλικία σας;
4. Πόσα χρόνια έχετε εργασιακή εμπειρία;
5. Φύλο;

Γενικές Ερωτήσεις:

- 1) Σε ποια σχολεία έχετε δουλέψει; Πώς ήταν η κατάσταση εκεί;
- 2) Υπάρχουν μαθητές με προέλευση από άλλη χώρα στην τάξη σας;
- 3) Από ποια χώρα είναι οι γονείς τους; Πόσοι είναι περίπου σε αναλογία με τους υπόλοιπους μαθητές;

Θεματικός άξονας 1: Εντοπισμός στερεοτύπων και προκαταλήψεων έναντι μαθητών με διαφορετική εθνότητα και πολιτισμική προέλευση

1. Πώς είναι η συμβίωση Ελλήνων και μεταναστών ή προσφύγων στις τάξεις που διδάσκετε;
2. Πως αντιμετωπίζουν οι Έλληνες έναν μαθητή με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο στην τάξη; (Φιλικά, αδιάφορα, προσπαθούν να τον κάνουν μέλος της παρέας τους;)
3. Υπάρχει κάποιο περιστατικό που μπορείτε να θυμηθείτε και να σας έκανε εντύπωση;
4. Όταν έρχεται ένας καινούριος μαθητής στην τάξη ο οποίος είναι μεταναστευτικής προέλευσης ή πρόσφυγας, ποιες είναι οι αντιδράσεις των υπόλοιπων μαθητών (των Ελλήνων κυρίως); (θετικές, ουδέτερες, αρνητικές)
5. Ένας "ξένος" μαθητής πώς νιώθει στο σχολείο; (του αρέσει, το θεωρεί φιλικό μέρος, νιώθει αποδοχή από τους άλλους, αισθάνεται αμηχανία);
6. Πώς αντιμετωπίζουν οι μαθητές έναν συμμαθητή τους ο οποίος δεν μπορεί να μιλήσει καλά την ελληνική γλώσσα;

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοσηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

7. Ποια η συμπεριφορά των μαθητών σε κάποιον συμμαθητή τους με διαφορετικό θρήσκευμα;
8. Οι συναναστροφές τους πώς είναι; Παίζουν με τους "άλλους" μαθητές στο διάλειμμα; Τους καλούν σε γιορτές, πάρτι γενεθλίων κλπ; Κάνουν παρέα εκτός σχολείου;
9. Αν συσταθεί μία ομάδα εργασίας, θα μπορέσει να υπάρξει συνεργασία μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών μαθητών;
10. Γνωρίζουν οι μαθητές τι είναι τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις; Θεωρούν πως είναι λάθος να έχουν στερεότυπα και προκαταλήψεις;

Θεματικός άξονας 2: Προβλήματα που εντοπίζουν οι εκπαιδευτικοί σε τάξεις με πολιτισμική ετερογένεια

1. Έχετε εντοπίσει κάποιο ή κάποια ζητήματα στις σχέσεις των μαθητών στις τάξεις με πολυπολιτισμική σύνθεση;
2. Σε μία εθνική εορτή πώς λειτουργεί το σχολείο; Επηρεάζεται από την ύπαρξη μαθητών με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο;
3. Τα θρησκευτικά θέματα (προσευχή, εκκλησιασμός, ύπαρξη εικόνων στο σχολείο) δημιουργεί κάποιο ζήτημα στη συμβίωση μεταξύ των μαθητών;
4. Τι κάνουν οι "ξένοι" μαθητές σε αυτές τις περιστάσεις (εθνικές γιορτές, παρελάσεις, εκκλησιασμό); Ενημερώνονται; Συμμετέχουν; Απέχουν;
5. Έχετε παρατηρήσει κάποια σύγκρουση λόγω διαφορετικών εθίμων ή παραδόσεων;
6. Τι πιστεύετε ότι πρέπει να γίνεται σε αυτές τις περιπτώσεις; (Πώς να αντιμετωπίζετε από το σχολείο και τους συναδέλφους;)
7. Σας έχει δυσκολέψει κάτι σε αυτές τις περιπτώσεις;

Θεματικός άξονας 3: Τρόποι αντιμετώπισης στερεοτύπων στη σχολική αίθουσα

1. Πώς διαχειρίζεστε την ύπαρξη τυχόν στερεοτύπων και προκαταλήψεων στη σχολική αίθουσα; (κοινές δραστηριότητες, συνεργασία μεταξύ των μαθητών, γνωριμία με τον "άλλο")
2. Πώς πιστεύετε ότι το σχολικό πρόγραμμα μπορεί να αμβλύνει τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις μεταξύ των μαθητών;

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Άλλες ερωτήσεις

1. Σε μία πολυπολιτισμική τάξη πώς φαντάζεστε εσείς το ιδανικό κλίμα μεταξύ των μαθητών;

Με βάση την απάντηση, θα ακολουθήσει συζήτηση η οποία θα εστιάζει στις απόψεις του συνεντευξιζόμενου για τον ένα ή/ και για τους 3 θεματικούς άξονες.

2. Πώς θα διαχειριζόσασταν μία τάξη στην οποία υπάρχουν προβλήματα εξαιτίας της ύπαρξης προκαταλήψεων και στερεοτύπων μεταξύ των μαθητών;

3. Τι είναι για εσάς η προκατάληψη και ο ρατσισμός;

4. Πιστεύετε πως υπάρχει στην ελληνική κοινωνία;

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Κρεσταινίτη Αναστασία, Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα στερεότυπα που μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο, καθώς και για τον τρόπο που νοηματοδοτούν την προκατάληψη αλλά και τις μεθόδους άμβλυνσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.